

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

CİLT 1 SAYI 1

YIL 2019

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

Volume 1 ISSUE 1

Year 2019

e-ISSN 2687- 5624

ANKARA

ATAD

Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi

e-ISSN 2687-5624

Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK

EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK

EDİTÖR KURULU

Doç. Dr. Şarika BERBER, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu KAYA, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Özalper, Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Melikşah Arslan, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. İlker Kiremit, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Fatma Çalık Orhun, Trakya Üniversitesi
Dr. Emrullah, Çiçek Fırat Üniversitesi
Dr. Ahmet Tunç, İnönü Üniversitesi

İLETİŞİM

İşçi Blokları Mah. 1507/2, Çankaya – Ankara/Türkiye

+90 (507) 924 25 26

E-Posta

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atadergi>

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

30 Aralık 2019

ATAD

JAHs

Journal of Academic History And Studies

e-ISSN 2687-5624

Published Twice A Year

OWNER

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK

EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK

PUBLISHING AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Nuri Yavuz, Arvin Çoruh University
Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt University
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Özalper, Muş Alparslan University
Dr. Melikşah Arslan, Karamanoğlu Mehmetbey University
Dr. İlker Kiremit Karamanoğlu Mehmetbey University
Dr. Fatma Çalık Orhun, Trakya University
Dr. Emrullah Çiçek, Fırat University
Dr. Ahmet Tunç, İnönü University

CORRESPONDENCE – COMMUNICATION

JAHs

Journal of Academic History And Studies

İşçi Blokları Mah. 1507/2, Çankaya – Ankara/Türkiye:

+90 (507) 924 25 26

E-Mail

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Online

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atadergi>

TYPE OF PERIODICAL

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın

PUBLICATION DATE

30 Aralık 2019

ATAD

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular,

2019 yılında tarih bilimi ve tarihin disiplinler arası ilişkili olduğu toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi alanlarında yapılmış özgün çalışmaları sunmayı amaç edinerek yayın hayatına başlayan ATAD dergisinin 1.sayısını sizlerle buluşturuyoruz.

ATAD, sadece tarih alanında değil, Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine ilişkin Tarih Eğitimi, Tarih Sosyolojisi, Dinler Tarihi, Mezhepler Tarihi, Bölgesel Araştırmalar, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika gibi sosyal bilimler alanına yeni bakış açıları kazandırabilecek incelemelere, bu alanlara kuramsal ve metodolojik katkı sağlayabilecek eleştirel tahlil ve araştırmalara yer verebileceği gibi, yukarıdaki disiplinlere veya disiplinler arası alanlara konu olacak kitap tanıtımlarına ve makale çevirilerine de imkan sağlamaktadır. ATAD 1. sayısında tarih bilimi başta olmak üzere bölgesel konuları da kapsayan 6 makale ve 3 kitap incelemesi kazandırmıştır.

Modern çağın bilgiye ulaşmada kolaylık sağlayan açık erişim ortamı üzerinden yayın yapan ATAD, sosyal bilimler alanında daha fazla okuyucuya ulaşmayı hedeflemektedir. ATAD'ın 1. sayısının yayınlanmasında katkı sunan ve emeği geçen bilim insanlarına teşekkür etmek istiyorum. ATAD, 2020 yılının Haziran ve Aralık sayılarında özgün çalışmalarınıza yer vermekten memnuniyet duyacaktır.

ATAD Dergi Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK

ATAD

EDITORIAL

Dear readers,

We are bringing you the first issue of Journal of Academic History And Studies (JAHS). Which started to publish in 2019 with the aim of presenting original works in social, cultural, political and economic fields where history science and history are interdisciplinary.

Journal Of Academic History And Studies (JAHS), not only in the field of history, related to the different disciplines of social sciences, History Education, History Sociology, History of Religions, Sects of History, Regional Studies, Political Science, International Relations and Political Science, International Relations and Foreign Policy, such as the field of social science can give new insights may include critical analysis and research that may contribute to theoretical and methodological contributions to these areas, it also allows book introductions and article translations which will be subject to the above disciplines or interdisciplinary fields. In the first issue of Journal of Academic History And Studies (JAHS) gained 6 articles and 3 book reviews covering regional issues, especially history science.

I would like to thank those who contributed to the publication of the first issue of Journal of Academic History And Studies (JAHS), which is broadcast over an open access environment, providing convenience in accessing information of the modern age, aims to reach more readers in the field of social sciences. Journal of Academic History And Studies (JAHS) will be pleased to include your original works in the June and December issues of 2020.

JAHS Editör

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK

ATAD

İÇİNDEKİLER

Ahmet Tunç

Millî Mücadeleye Muhalif Bir Cemiyet:
Teâli-İ İslâm Cemiyeti 4-25

Neslihan Fulin

Osmanlıda Rüşvet ve Cezası 26-36

Kürşat Bardakcı

Kilikia Satraplığı..... 37-51

Abdullah Sami Tekin

Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve
İçtimai Düzeninde Vergi Sistemi 51-71

Yaşam Karaçay - Fazilet Pınar Kocaoğlu**Uyur**

Klasik Dönem Mentese Sancağı Eğitim
Kurumları..... 72-97

Tahir Aşirov - Osman Arıcan

Yakov Makroviç Faktoroviç'e (1892-1948)
Göre Sovyet Türkmenistanı'nda Süreli
Yayınlar 98-108

CONTENT

Ahmet Tunç

A Society Against National Struggle: Teâli-İ
İslâm Society 4-25

Neslihan Fulin

Bribery and The Penalty For it in The
Ottoman Empire..... 26-36

Kürşat Bardakcı

Satrapy of Cilicia 37-51

Abdullah Sami Tekin

Tax System In Classical Era Ottoman
Economic And Social Order 51-71

Yaşam Karaçay - Fazilet Pınar Kocaoğlu**Uyur**

Classic Period Mentese Sanjak Educational
Institutions 72-97

Tahir Aşirov - Osman Arıcan

Periodicals In Soviet Turkmenistan
According To Yakov Makrovich Faktorovich
(1892-1948) 98-108

KİTAP İNCELEMELERİ/ BOOK REVIEWS

Sümevra Ay

Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918..... 109-111

Aslı Güler

Lübnan'da İç Savaş..... 112-116)

Mustafa Ünal

Kutsal Terörün İcvüzü Hizbullah..... 117-120

C İ L T 1

S A Y I 1

Y I L 2019

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 1

I S S U E 1

Y E A R 2019

Ahmet Tunç

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8695-7078>

**MİLLÎ MÜCADELEYE MUHALİF BİR CEMİYET: TEÂLİ-Î İSLÂM
CEMİYETİ**

Atıf yapmak için: Ahmet Tunç, "Millî Mücadeleye Muhalif Bir Cemiyet: Teâli-Î İslâm Cemiyeti", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, (2019), s.4-25.

**A SOCIETY AGAINST NATIONAL STRUGGLE: TEÂLİ-Î İSLÂM
SOCIETY**

To cite this article: Ahmet Tunç, "A Society Against National Struggle: Teâli-Î İslâm Society", *Journal of Academic History And Studies*, Volume:1, Number: 1, (2019), pp.4-25.

Makale Geliş Tarihi: 24.12.2019 – Yayına Kabul Tarihi: 28.12.2019

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

MİLLÎ MÜCADELEYE MUHALİF BİR CEMİYET: TEÂLİ-İ İSLÂM CEMİYETİ

Özet: Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi sonucunda İtilaf Devletleri ile Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın sonucunda Osmanlı İmparatorluğu dağılmaya başlamıştır. Teâli-î İslâm Cemiyeti Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını önlemek ve imparatorluğu eski ihtişamına kavuşturmak amacıyla 15 Şubat 1919 tarihinde ilk olarak Cem'iyet-i Müderrisîn adı ile bir meslek örgütlenmesi olarak Fatih dersiamlarından Abdülfettah, Geyveli İbrâhim Hakkı, İskilipli Mehmed Âtîf ve Ermenekli Mustafa Saffet Efendi tarafından kurulmuş ve daha sonra Teâli-î İslâm Cemiyeti adını almıştır. Cemiyet, hilafet ve saltanat yanlısı olup Kuvay-ı Millîye karşı bir siyaset takip ettiğinden dolayı Millî Mücadele Döneminde muhalif bir duruş sergilemiştir. Bu makalede Millî Mücadele'ye muhalefet eden Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin Kuvay-ı Millîye ile Bolşevikliğe bakış açısı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cemiyet, İslâm, Hilafet, Kuvay-ı Millîye, Bolşevizm.

A SOCIETY AGAINST NATIONAL STRUGGLE: TEÂLİ-İ İSLÂM SOCIETY

Abstract: The Mondros Armistice Agreement was signed with the Entente States as a consequence of defeat of the Ottoman Empire in World War I. As a result of this agreement with Entente States, the Ottoman Empire began to disintegrate. Teâli-î Islam Society had been established first as a professional organization with the name of Cem'iyet-i Müderrisîn by Fatih Abdülfettah of Fatih dersiams, Geyveli İbrâhim Hakkı, İskilipli Mehmed Âtîf and Ermenekli Mustafa Saffet Efendi on 15 February of 1919 in order to prevent the collapse of the Ottoman Empire and restore the empire to its former glory and later on taken the name of Teâli-î Islam Society. The Society had displayed an oppositional stance during the National Struggle due to the fact that it pursued a pro-caliphate and ottoman sovereignty and anti-Kuva-i Milliyet policy. In this article, Teâli-î İslâm Society's perspective to Kuvay-ı Millîye and Bolshevism will be examined.

Keywords: Society, Islam, caliphate, Kuvay-ı Millîye, Bolshevism.

* Dr., ahmettunc_23@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8695-7078>

Giriş

İttihatçılar 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Abdülhamit yönetimine karşı bir devrim yapmışlardır.¹ Daha sonra İttihatçılar 13 Nisan 1909 tarihinde meydana gelen 31 Mart İrtica Hareketini bastırarak II. Abdülhamit'i tahttan indirmişlerdir.² Akabinde İttihatçılar Almanya ile ileri düzeyde diplomatik ilişkiler kurmuşlardır. Böylece İttihatçılar, Osmanlı İmparatorluğu'nu Balkan Savaşları'na sokmuşlar ve Osmanlı İmparatorluğu bu savaştan yenik çıkınca İttihat ve Terakki'nin idare heyeti İslâm Birliği politikasını terk ederek Türkçülüğe ve Türk milliyetçiliğine yönelmiştir. İttihat ve Terakki Türkçülük ve Turancılık politikalarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. İttihat ve Terakki'nin izlemiş olduğu bu politikaların sonucunda Osmanlı Devleti'nin sonunu getirecek olan I. Dünya Savaşı'na girmesi kaçınılmaz olmuştur.³

Osmanlı İmparatorluğunun I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması sonucunda şartları çok ağır olan Mondros Ateşkes Antlaşması'nı 30 Ekim 1918 tarihinde imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti bağımsızlığını kaybederek dağılmaya başlamıştır⁴ . Olaylar bu şekilde cereyan edince "Osmanlı Devleti'nin düştüğü bu kötü durumdan nasıl kurtulunur?" sorusu gündeme gelmiştir. Bu soru üzerinde tartişanların ve bu soruyu cevaplamaya çalışanların sayısı bir hayli artmıştır⁵.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılınca bu mağlubiyetin tek sorumlusu olarak İttihatçılar suçlanmıştır. Dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin önde gelen lider kadrosu (Enver, Talât, Cemâl) ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Böylece ülke yönetiminde siyasi bir boşluk meydana gelmiştir. Bu siyasi boşluğu ilk olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası doldurmaya çalışmıştır.⁶ Ayrıca birden fazla parti, fırka ve cemiyet kurulmuş ve bunlardan bazıları da aynı şekilde siyaset yaparak meydana gelen iktidar boşluğunu doldurmak için harekete geçmişlerdir.⁷ Bu fırka ve cemiyetlerden

¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Cilt I, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 22-23.

² Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet'in İlmâm İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, (İstanbul: Yeniğün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998), 27-28.

³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991), 19-20; Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet'in İlmâm İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, 11.

⁴ Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975), 17.

⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet'in İlmâm İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, 9.

⁶ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1987), 87.

⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*, Cilt II, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), 7-10.

Millî Mücadeleye Muhalif Bir Cemiyet: Teâli-î İslâm Cemiyeti

bazıları Ulusal Kurtuluş Hareketi'ni desteklerken bazıları da bu harekete muhalefet ederek İtilaf Devletleri'yle birlikte hareket etmişlerdir.⁸

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu kötü durumdan kurtulması için kurulan fırka ve cemiyetlerden bazıları şunlardır. Millî Ahrar, Hürriyet ve İtilaf, Osmanlı Hürriyetperver Avam, Ahâlî İktisat, Sosyal Demokrat⁹ Osmanlı Sosyalist, Selâmeti Osmaniye, Radikal Avam, Osmanlı İttihat ve Terakki, Teceddüt, gibi fırkalar ile¹⁰ Kürdistan Teâlî, İngiliz Muhipler, İlâ-yı Vatan, Trabzon ve havalisi Ademi Merkeziyet, gibi cemiyetler de kurulmuştur.¹¹ Bu cemiyetlerden en önemlilerinden birisi de inceleme alanımıza giren Teâli-î İslâm Cemiyeti'dir.

1. Cemiyet-i Müderrisin

Mebuslar Meclisi, medrese hocalarının görevde yükselmesi hakkında bir karar almıştı. Mebuslar Meclisi bu kararla, medrese hocalarının görevde yükselme işlerini bir sınıflandırmaya tabi tutarak bunları bir sıraya koymuştur. Fakat bu kararı ihlal eden bazı kimseler bu sırayı atlayarak görevde yükselmeleri sonucunda mağdur olan medrese hocaları haklarını aramayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla bu hocalar teşkilatlanarak bu amaç doğrultusunda 15 Şubat 1919 tarihinde Vefâ'da Molla Hüsrev Mahallesi'nde Şehzâde Cami'i Sokağında 1 numaralı hanede Öğretmenler Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Medrese hocaları bu cemiyetin kuruluşunu bir beyanname ile duyurmuşlardır. Bu beyanname ile birlikte yayınladıkları kurallar ile hedeflerini açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Öğretmenler Cemiyeti'nin kuruluşunu açıklayan beyanname metninin bir kısmı şu şekildedir:

“Bir milletin vücud ve bekâyı siyasîsi kendisini teşkil eden bir veya müteaddid kavmin havî olduğu sınıflar tarafından fitrat-ı insaniyede müesses bulunan bütün ihtiyaç ve istidatların kitlece tesviye ve tenmiyesine vâbestedir. Bir kavmin yalnız cengâverliği yahut yalnız kabiliyet-i zirâiyye ve ticâriyyesi mevcûdiyetini temine kâfi değildir. Ulûm ve fünûnda, hurûf ve sanâyide, zirâatte, ticârette, adâlette, siyâsette, diyânette, askerlikte vesâir anasır-ı medeniyede de gösterilecek mevcudiyetlerdir ki, vücûd-ı millî payidâr olur.”

⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*, 34.

⁹ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 36-40.

¹⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*, 49.

¹¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 96.

Yukarıdaki beyanname metninin verilen bu kısmından, Öğretmenler Cemiyeti'nin ilmiye mesleğini eski haline getirerek bu mesleği geliştirip güçlendirdikten sonra Müslümanları eğiterek, Müslümanların kendi aralarındaki manevi ve maddi ilişkileri geliştirerek bütün toplumu ihya etmek için kurulduğu anlaşılmaktadır. Bir devletin kurtuluşa ermesi için hem savaşçı hem de ilim, eğitim, tarım, adalet, sanayi ve din gibi unsurlara sahip olmasının gerekliliği dile getirilmiştir. Bu cemiyet de Osmanlı Devleti'nin bu şekilde bağımsızlığını kazanacağı görüşü hâkimdir.¹²

Öğretmenler Cemiyeti'nin kurucu kurulu şu kişilerden oluşmaktadır.

- FâtiH Dersiamlarından İskilipli Mehmed Âtîf.¹³
- FâtiH Dersiamlarından Geyveli İbrâhim Hakkı.
- FâtiH Dersiamlarından İskilipli Mehmed Âtîf.
- Bâyezid Dersiamlarından Ermenekli Mustafa Safvet.

Öğretmenler Cemiyeti'nin İdare Heyeti ise şu kişilerden oluşmaktaydı.

- Başkan: FâtiH Dersiamlarından Mustafa Sabri Efendi.
- Başkan Yardımcısı: Darü'l-Hilâfeti'l-İbtidâ-î Dâhil Medreseleri Umum Müdürü İskilipli Mehmed Âtîf Efendi.
- Genel Sekreter: Darü'l-Hilâfeti'l-Âliyye İbtidâ-î Dâhil Medreseleri Osmanlı Edebiyatı Müderrisi Ermenekli Mustafa Safvet Efendi.

Bu cemiyetin üyeleri şu kişilerden oluşmaktadır.

- Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye â'zasından Eşref Efendizâde Şevketî.
- Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye â'zasından Said Nursî.
- FâtiH Dersiamlarından Düzceli Zâhid.
- Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Sahn Medreseleri FıkıH Müderrislerinden Seydişehirli Hasan Fehmi.

¹² Kemal Gurulkan, "İslâm'ın Siyasallaşma Sürecinde Cemiyet-i Müderrisin'den Teâli-i İslâm'a, Köprü", *Üç Aylık Dergi*, Sayı 72, (Güz 2000), <https://www.koprudergisi.com/index.asp>. (E.T.17.12.2019)

¹³ Ahmet Nedim, *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları-1926*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1993), 326.

Millî Mücadeleye Muhalif Bir Cemiyet: Teâli-İ İslâm Cemiyeti

- Darü'l-Hilâfeti'l-Âliyye İbtidâ-i Dâhil Medreseleri Mantık Müderrisi Manisalı Mustafa.

- Fatih Dersiamlarından Âsitâneli Hafız Abdullah.

- Dersiamdan Sinoplu Mehmed Emin Efendi.¹⁴

Öğretmenler Cemiyeti kesinlikle siyasetle uğraşmayacaklarını ifade etmişlerdi. Fakat bu cemiyet İttihatçı diye itham ettikleri Kuvay-ı Millî'ye Hareketi'ni ağır bir şekilde suçlayan bir beyanname yayınlamıştı. Aynı zamanda bu beyannameyi Bab-ı Ali'ye sunmuştu.¹⁵ Cemiyet-i Müderrisin siyasetle uğraşmayacağına dair aldığı kararı yok sayarak siyasetle uğraşmıştır. Öğretmenler Cemiyeti Bab-ı Ali'ye sunmuş olduğu 26 Eylül 1919 tarihli beyanname metninin bir kısmı şu şekildedir:

"...Halîfe-i Hakikat-beyan ve Hakan-ı âlişân efendimiz hazretlerinin muhtelif vesilelerle mukerreren vakı' olan beyanatı ilham gayât-ı hilâfetpenâhilerinden de müstebân olduğu üzere İzmir hâdise-i fâciası muhit-i millîde büyük bir galeyân tevîd etmiş ve yer yer bir çok tezahürata sebebiyet vermiş ise de, bu tezahürât aynı zamanda on seneden beri ma'ruz kaldığımız her felâket gibi İzmir hailesinin dahi esbâb-ı evveliyeye ve netaic-i vehîmesini izhar edenleri takbîh manasını sarahaten ifade ettiği halde bu şerzime-i şekâvet, mütevâli-i cinnet ve cinâyetleri yüzünden yeniden mevcûdiyet ve iclâlî sarsılan milletin bu suretle bir kere daha tebeyyün eden nefret ve istikratından istihya etmeyerek tezâhürât-ı millîyeyi müessesat-ı devlete tecâvüz ve gayr-ı meşru' ve gayr-ı kanûnî if'âle ictisâr ile hedef-i selâmet cüyânesinden inhirâf ettirmeğe ve memleketin istihlâsı ve istiklâlî emrinde mevcut kalan bakiyeyi ümidîde tehlikeye ilkâ eylemeğe çalıştıklarından bu gibi iğfâlâta firifte olması muhtemel bulunanların nesayih-ı lâzime ile irşadını vezâif-i esâsîsinden addeden cemiyetimiz bütün efrâd-ı millete vatan-ı azîzimizin selâmeti millet-i Osmâniyenin kitle-i vahîde halinde zat-ı hazret-i hilâfetpenâhînin erîke-i hümâyûnları etrafında toplanmasıyla te'mîn olunabileceğini ve millet-i İslâmiye ve Osmanîyenin her zamandan ziyâde bu ân-ı fevkalâdenin basîret ve ferâset ibrâzına mecbûr ve muhtâc olduğunu beyâna lüzum görmüştür."

¹⁴ Kemal Gurulkan, "İslâm'ın Siyasallaşma Sürecinde Cemiyet-i Müderrisin'den Teâli-i İslâm'a, Köprü".

¹⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cilt I, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1976), 582.

Cemiyet-i Müderrisin 26 Eylül 1919 tarihinde yayınlamış olduğu beyanname ile toplum üzerinde yeterli derecede etkili olamamıştı. Dolayısıyla Cemiyet-i Müderrisin 14 Kasım 1919 tarihinde toplanan genel kurulda aldığı bir karar sonucunda isim değişikliğine gitmiştir. Cemiyet-i Müderrisinin ismi Teâli-î İslâm adı olarak değiştirilmiştir.¹⁶

2. Teâli-î İslâm Cemiyeti

Yukarıda bahsedilen 26 Eylül 1919 beyannamesi Cemiyet-i Müderrisini, etkilemiş ve Öğretmen Cemiyeti üyelerinin çekilmesine neden olmuştu. Böylece Öğretmenler Cemiyeti isim değişikliği yaparak Teâli-î İslâm Cemiyeti adını almıştır. Alemdâr gazetesi 25 Kasım 1919 tarihli nüshasında Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin kuruluşu ve bu cemiyetin tüzüğünde yer alan maddeleri şu şekilde haber vermektedir:

“Teâli-î İslâm Cemiyeti

Teâli-î İslâm Cemiyeti riyasetinden varit olmuştur.

19 şubat 335 (1919) tarihinde cemiyet medrese namıyla teşkil edilmiş olan cemiyetimizin infak eden içtima-î umumide isminin (Teâli-î İslâm) tahviline karar verildiği ve nizamname-i esaside nokta-i nazardan icab eden tadilat ve tavazzuh icra edildiği gibi muktezi muamele resmiye ifasına da içtima-i umumiye de intihab olunan heyet-i idarece tevessül olunarak ruhsat-ı resmi istihsal olunduğu alakadarana ilan olunur.”

19 şubat 1919 tarihinde Teâli-î İslâm Cemiyeti'ni medrese şanıyla kurulduğu ve bu cemiyetin tüzüğünde yer alan kararların duyurulduğu haberi verilmektedir. Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin nizamnamesinin kararları şöyledir:

“Teâli-î İslâm Cemiyeti Nizamnâme-i Esâsiyyesi

Madde 1- Esasat-ı İslâmiyeye mutekad zevattan mürekkeb olmak üzere (Teâli-î İslâm Cemiyeti) unvanıyla bir cemiyet teşkil etmiştir.

Madde 2- Cemiyetin maksadı:

¹⁶ Kemal Gurulkan, “İslâm'ın Siyasallaşma Sürecinde Cemiyet-i Müderrisin'den Teâli-î İslâm'a, Köprü”.

Millî Mücadeleye Muhalif Bir Cemiyet: Teâli-İ İslâm Cemiyeti

a- Vesâil-i adîde ile hakayık-ı dîniyeyi Müslümanların ruhlarına ifâza, terbiye ve âdâb-ı İslâmiyeyi ta'lîm, şeair ve asar İslâmiyeyi muhafaza etmek.

b- Ulûm-ı şer'iyeye bi hakkın vâkıf ve fünûn-ı sâireden zamanın ihtiyacâtıyla mütenasib malûmatı haiz ve ahlâk-ı Nebeviye ile mütehallık âlim-i dînî yetiştirmeğe ve herkes için bilinmesi zarûrî olan ulum-ı dîniye ve ma'lûmât-ı sâire ile ahlak-ı fazıla-i İslâmiyeyi efrâd-ı müslimîn meyânında neşr ve ta'mîme sarf-ı mesâ'î eylemek,

c- Beyne'l-müslimîn revâbit-ı uhuvvetin takviyesiyle tesânüd ve tekâfül-ı ictimâiyenin inkişâfına çalışmak,

d- Efrâd-ı müslimîn arasında ferdî ve ictimâî teşebbüsât-ı iktisâdiyenin inkişâfına sa'y u gayret etmek,

e- Efrâd-ı müslimînden işsiz olanlara kabiliyetlerine göre iş bulmağa çalışmak ve düçâr-ı zarûret olanlara, mümkün mertebe yardım etmek,

f- Küûl, kumar, fuhuş gibi efrâd-ı sefâlete, heyet-i ictimâiyeyi tereddi ve inhitata sevk eyleyen muzır şeylerin men'i esbâbına tevessül etmektir.

Madde 3- Cemiyet bilcümle muamelatında ifrat tefritten mücanebetle mutedilane bir meslek takip eder.

Madde 4- Cemiyet kaffe-i hukukunu muhafaza ve istihdaf eylediği makasid-ı aliyeyi takip etmekle beraber fırkacılık amaline hizmet etmeyecektir. Şu kadarki: efradın kanaatleri dairesinde firak-ı siyasiyeye intisaplarında beis yoktur."

Yukarıdaki nizamnamede cemiyetin, Müslümanları İslâm dini ile eğitmek, İslâm dinine uygun âlim yetiştirmek, Müslümanları gerek maddi gerekse manevi yönlerden güçlendirerek bir birlerine kenetlenmelerini sağlamak, toplum hayatını bozacak olan kumar, zina gibi zararlı faaliyetleri ortadan kaldırmak, İslâm dinini muhafaza etmek, Müslümanları korumak ve hiçbir şekilde fırkacılık yani siyasete bulaşmayacakları gibi amaçları olduğu anlaşılmaktadır.

"Heyet-i İdare

-Reîs-i Evvel: Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye İbtidâ-i Dahil Medresesi Müdür-i Umûmîsi İskilipli Mehmed Atıf Efendi.

-Reîs-i Sâni: Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Sahn medresesi Edebiyat-ı Arabiye Müderrisi Konyalı Abdullah Atf Efendi.

-Katib-i Umûmî: Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Süleymâniye Medresesi Tarihi Edyan Müderrisi Bergamalı Mehmet Zeki Efendi

Azalar:

-İbtidâ-i Dâhil Medresesi Tarih-i Umûmî Müderrisi Erzincanlı Hasan Fehmi Efendi.

-Sahn Medresesi Edebiyat-ı Arabiye Müderrisi İstanbullu Şerefeddin Efendi.

-İbtida-i Dahil Medresesi İngilizce Müderrisi Manisalı Hayreddin Efendi.

-İbtida-i Dahil Medresesi Tarih-i Osmânî Müderrisi Tahirü'l-Mevlevî Bey.

-Nişantaşı Sultânisi Arabî Mu'allimi Kayserili Şemseddin Efendi.

-Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Sahn Medresesi Usûl-ı Fıkıh Müderrisi Seydişehirli Hasan Fehmi Efendi.

Merkez İdaresi: Süleymaniye Elmaruf Mahallesi'nde Kirazlı Mescit Sokağı'nda köşe başında 17 numaralı hanedir. Arzu buyuran zevatın kaydolmak için direkler arasında İbrahim Paşa Medresesi'ne müracaatları ilan olunur.¹⁷

Yukarıda belirtildiği gibi gerek Cemiyet-î Müderrisin gerekse Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin kurucuları ve idare heyeti karşılaştırıldığında bu cemiyetlerin kurucu ve idare heyetini oluşturan kişilerin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Cemiyet-î Müderrisin ile Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin kurucuları ve idare heyeti İskilip Mehmed Atf Efendi ile Seydişehirli Hasan Fehmi Efendi dışındaki üyeler tamamen farklı kişilerden oluşmaktadır. Her iki cemiyetin kurucusu İskilip Mehmed Atf Efendi'dir. Her iki cemiyette aza olarak görev yapan kişi ise Seydişehirli Hasan Fehmi Efendi'dir.

26 Eylül 1926 tarihinde Öğretmenler Cemiyeti yayınlamış olduğu beyanname ile değer kaybına uğramış ve dolayısıyla tekrar eski değer ve itibarını

¹⁷ Alemdâr, 25 Kasım 1919 Salı, Adet: 344-2644, 2.

Millî Mücadeleye Muhalif Bir Cemiyet: Teâli-î İslâm Cemiyeti

kazanmak için bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu cemiyetin ilk girişimi tekrardan dine sıkı sıkıya sarılmaktı. Daha sonra ise eğitim ve öğretim girişiminde bulunmuş ve okullar açarak bu okullara öğretmenler göndermiştir. Ayrıca Müslümanların ekonomik olarak güçlü olmasının gerekliliğini savunarak bazı iktisadi girişimlerde bulunmuştur. Toplumun düzenini bozan her türlü olumsuz faaliyetleri yasaklamıştır. Cemiyet almış olduğu bir kararla hiçbir şekilde siyasi fırkalara katılmayacağını açık bir şekilde beyan etmesine rağmen Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin, Şeyhülislâmlık makamına geçen Mustafa Sabri ile bu kararı ihlal etmiştir.¹⁸ Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin başarılı olmak için ulaşmak istediği hedefler Alemdâr gazetesinin 24 Aralık 1919 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

“Teâli-î İslâm Cemiyeti

Mukaddema teşkil etmiş olan “Cemiyet Müderisin” esasat-ı ulviye-i İslâmiyeyi mutikad ve hayat umumiyeye-i beşeri müdrük bir zihniyetle hareket ederek şunun-ı alemde ibret-bin olan Müslümanları daire-i şümülüne aldığı anlaşılacak üzere “Teâli-î İslâm Cemiyeti”ne inkılap etmiştir. Tarih-i milelin herhangi sahifesi açılca dinine habl-i metin ile merbut olmayan milel ve akoamın er geç münkiraz oldukları görülür. Din-i mubin-i İslâm ise beşerin kafil saadeti olan bilcümle ahkâm-ı vukuatı cami olduğu halde Müslümanların asırlardan beri duçar oldukları zulum, sefalet, esaret, maşlubiyet ve inhitat-emin olmalıyız ki ahkâm-ı asliye-i diniyeye kemahi hakka riayet olunmamasının netice-i zarurîyesidir. Bunun aksini ispat edebilecek hiçbir delil ibraz olunamaz. Sarf-ı eser cehalet olarak hakayık-ı diniye ve esasat-ı İslâmiyeye mutakat ve ahkâm münifesine tamamen mütemessik olmayanların akıbetleri felakettir, hüsrandır, bu katidir.

“Teâli-î İslâm Cemiyeti” dindaşlarımızın ruhlarına hakayık-ı diniyeyi ifaza ve ahkâm-ı İslâmiyeyi ve sail-i adide ile talim, şair ve maâşir-i İslâmiyeyi muhafaza etmek maksad-ı asliyesiyle teşkil etmiş ve ibraz-ı faaliyete başlamıştır. ...Gayr-i memnun olan hakaikdendir ki maarif pertev medeniyettir. Maarifsiz memleket içinde musibet kuvve-i müdhîşesini gösterir. Esna-i beşere her fenalık cehaletten gelir. Cehalet vahşettir, zulumattır. ...Telehhüfdür ki cehaletimiz sebebiyle rabta-i diniyemiz zaafa uğramış ve düçar-ı felaketimiz olmuştur. Bu felaketten

¹⁸ Kemal Gurulcan, “İslâm'ın Siyasallaşma Sürecinde Cemiyet-i Müderrisin'den Teâli-î İslâm'a, Köprü”.

kurtulmanın birinci yolu iktisab-ı âlem ve kemal ederek akide-i dinimizi hüsn-i muhafaza ve ahkâm-ı İslâmiyeye layıkıyla riayet etmeye muvaffık olmak ve kalbden muhafet-i Allahlı katiyen çıkarmamaktır. İşte bu hususat-ı mühimmeyi nazar-ı dikkate alan “Teâli-î İslâm Cemiyeti” ulum-ı diniye ve maarif-i saireye bihakkın vakıf ve ahlak-ı celile-i nebeviye ile mütehalik âlim-i din yetiştirmeye ve her ferd-i Müslüman bilmesi zaruri bulunan ulum-ı diniye ve malumat-ı ibtidaiye ile mezâyâmı fazle-i İslâmiye’nin Müslümanlar arasında neşir ve tamimine ve beyne’l-müslimin revabit uhuvvet ve meveddetin takviyesiyle tesanüd ve tekaffül ictimainin ve ferdi, ictimai teşebüsât-ı iktisadiyenin inkişafına sarf-ı mukadderat eyleyecektir. “Teâli-î İslâm Cemiyeti” umumu vilayet ve mülhakatında üç, beş haneli köylere varıncaya kadar evlad-ı vatanın pertev âlem ve kemal ile müstenir olması ve efrad-ı müsliminin terbiye-i diniye ile mütehali ve hakayık ve maâl-i İslâmiye’nin inkişafı için medrese ve mektebler küşadına çalışmaktadır. Cemiyetin tahrir ve tedrisi encümenlerince Kuran-ı Kerimi ve harekesiz yazıları sahvelle okutturabilecek bir tarz nevinde tertib edilen (Elifba) tabi ettirilmiş ve nüsha-i matbuaları şubata gönderilmiştir. Evlad-ı vatana ve köylülere ahlak ve mezayam-ı diniyeye talim için bir (âlem...) bizde (tarih-i İslâm) tertib edilmiş ve bunlarda derdest tabi bulunmuştur.

“Teâli-î İslâm Cemiyeti” Tekfurdağı, Isparta, İskilip, Kastamonu, Çal, Manisa, Eskişehir, Bursa, Çorum, Ödemiş, Konya, Uşak, Merzifon, Kangırı, Yenişehir, Karahisar-ı Sahib, Kütahya ve Bolu’da birer şube açmış ve faaliyete başlamıştır. Maksud aslisinin suret-i peziray-ı husul olması zımında Muğla, Sungurlu, Boyabad, Bandırma Kirmastı, Düzce, Yenişehir, Sinop, Sivas, Kayseri, Amasya, Nevşehir, Bolvadin, Maraş ile diğer taraflarda dahi şubeler derdest küşadadır.

“Teâli-î İslâm Cemiyeti” din-i mubin İslâm’ın ayeti celile ve ahadiyyet-i nebeviye ile meni buyurmuş olduğu müskirat fuhuş kumar gibi beşeriyetin müstelzim inhitatı olan e’al-i seyyienin meni esbabını istikmale sayı edecektir. Akidey-i İslâmiye’sini hüsn-i muhafaza etmiş olan erbab iz’anı Cenabı Hakkın meni buyurmuş olduğu ikmal kabihadan ictinab ederler. Din-i celil-i İslâm bir dîn ulvi ictima ider ki Müslümanların bir kitle-i vahide halinde hareket etmelerini emr-i kün teessüfler olunur ki cehaletten mütevellid sefahat, rezalet, ahlaqsızlık bitmez. Tohum nifak ekmiş ve efrad-ı müslimini yekdiğerine düşman

Millî Mücadeleye Muhalif Bir Cemiyet: Teâli-î İslâm Cemiyeti

etmiştir. Bu bir felakettir mahaza bu halin devamı Müslümanların mahvini muntîç olur. İnsan olan felaketten musibetten ibret alır.

“Teâli-î İslâm Cemiyeti” Cenab-ı Halk kâinatın eltaf ve nam-ı celilesine iktisab kabiliyet etmek ve tarik-i hidayette yürümek ve vatana hizmet edebilmek için dindaşlarının terbiye-i diniyelerine ve fezail-i ahlakiye iktisap etmelerine hadım olacaktır.

“Teâli-î İslâm Cemiyeti” şimdilik din kardeşlerini tenvir için ara sıra ceraid-i yeومیye vasıtasıyla bazı makalat neşre edecek ve ahval hazra kesib sükûnet ettikten sonra cemiyet-i beşeriyeye muceb istifade olacak neşriyatta bulunmak üzere ayrıca yeومی bir gazetede neşreleyecektir. Ve menama'l-tevfik reisi Mehmet Atf.”¹⁹

3. Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin Kuvay-ı Millîye Hareketi ile Bolşevizm'e Bakış Açısı

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu İslâmcı kararlara bağlamış olan grup ve topluluklar, muhalefet ve iktidar taraftarı olmakla yetinmemişlerdir. Meşrutiyet Dönemi'nde İslâmcı kurallara bağlı olarak kurulan fırka ve cemiyetler olmuştur. Bu fırka ve cemiyetlerden bir kısmı tamamen din ve ilim kurumu olarak kurulduklarını beyan etmişlerdi. Fakat siyasetle hiçbir şekilde ilgilenmeyeceklerini iddia eden bu kurumlar politik olaylara ilgisiz kalmayarak daha sonra siyasetle uğraşmışlardır. Teâli-î İslâm Cemiyeti Nizamname-i Esasi'nde kişi ve toplum yaşamına tamamen karışmak hedefini belirtmiştir. Teâli-î İslâm Cemiyeti fırkaların politik amaçlarına yardımcı olmayacağını ve siyasetle hiçbir şekilde uğraşmayacağını ifade etmesine rağmen sadece politikayla uğraşmıştır. Cemiyet, filizlenip gelişmeye başlayan Millî Mücadele Hareketi ile bu hareketi destekleyen Kuvay-ı Millîye'ye muhalefet ederek bu hareket ile Kuvay-ı Millîye'yi yok etmek için Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yanında yer almıştır.²⁰

Yüksek İslâm Cemiyeti, “emr-i bil-ma'ruf, nehy-i anil münker” politikası çerçevesinde neşrettiği beyannâmeler ile toplumu farklı konularda uyarmak ve Millî Mücadele'ye karşı ayaklandırmak için faaliyete geçmiştir. Cemiyet ilk olarak İtilaf kuvvetlerine bir muhtıra sunmuştur. Daha sonra da Millî Mücadele Hareketi'nin aleyhine “Yüksek İslâm Cemiyeti adına” kaleme

¹⁹ Alemdâr, 24 Aralık 1919 Çarşamba, Adet: 273-2673, 3.

²⁰ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, Cilt I, (İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998), 36-38.

alınan bir beyannâme Yunan uçakları vasıtasıyla Anadolu'ya dağıtılmıştır.²¹ Yüksek İslâm Cemiyeti İstanbul'u işgal edilmeden önce İtilaf Devletleri'ne bir muhtıra vermiştir. Bu muhtıra metninin İtilaf Devletleri'ne verileceği Alemdâr gazetesinin 14 Şubat 1920 tarihli sayısında şu şekilde haber verilmiştir.

“İstanbul Makarr-ı Hilafet ve Saltanattır

Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin bir muhtırası

*Teâli-î İslâm Cemiyeti, dün zeval saat ikide şehrimizdeki Düvel-i İtilafiye mümesillerine bir muhtıra takdim etmiştir. Bu muhtırada İstanbul'un makarr-ı hilafet-i İslâmi'ye ve payitaht-ı saltanat-ı Osmaniye olarak kalması icab ettiği maddi ve manevi delail mukannen ile isbat edilmekte ve bu suretle ittihaz mukarrerat olunması talep olunmaktadır. Pek mühim olan muhtıranın metni matbuata birkaç güne kadar verilecektir.”*²²

Alemdâr gazetesi 15 Şubat 1920 tarihli nüshasında İtilaf Devletlerine verilen muhtıra metnini neşretmiştir. Bu muhtıranın metni şu şekildedir.

“Mühim Bir Muhtıra

İstanbul Makarr-ı Hilafet ve Saltanattır ve Öyle Kalmalıdır.

Teâli-î İslâm Cemiyeti tarafından Düvel-i İtilafi'ye mümesillerine verildiğini dünkü nüshamızda yazmış olduğumuz mühim bir muhtıranın suretini bervech-i âtî derc ediyoruz:

Asâletmeab:

*Mümessili bulunduğunuz Devlet-i Muazzama tarafından İstanbul'un Müslümanların ellerinden alınması yahut hilâfet-i İslâmiye'nin saltanattan tefrîki mevzu-ı bahsedilmekte olduğu haberi âlem-i İslâm'ı dağıdâr-ı teessüfetmiştir...”*²³

²¹ Kemal Gurulkan, “İslâm'ın Siyasallaşma Sürecinde Cemiyet-i Müderrisin'den Teâli-i İslâm'a, Köprü”; Ayrıca bkz: Kemal Gurulkan, *Teâli-i İslâm Cemiyeti (Cemiyet-i Müderrisin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul, 1996); Bu olaylarla da iltisakı olan ve Millî Mücadele evresinde Noel-Ali Galib olayına sirayet eden kürt beyleri ile ilgili olarak Ayrıca bkz: Mehmet Çelik, “Lübnan'da Sivil Toplum Kültürü ve Kürt Örgütlenmeleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi, The Journal of Social Science*, Yıl: 6, Sayı: 40, (Ağustos 2019)

²² Alemdâr, 14 Şubat 1920 Cumartesi, Adet: 424-2724, 1.

²³ Alemdâr, 15 Şubat 1920 Pazar, Adet: 425-2725, 2.

Millî Mücadeleye Muhalif Bir Cemiyet: Teâli-î İslâm Cemiyeti

Yukarıdaki muhtıradan Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin hilafet ve saltanat yanlısı bir politika izlediği anlaşılmaktadır. Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin üyeleri "Padişah'tan başka bir kuvvet tanımıyoruz, Kuvay-ı Millîye'yi dağıtmak için malen, bedenen bütün kuvvetlerimizi harcamaya ahdedtik." diyerek Kuvay-ı Millîye'ye karşı halkı ayaklandırmışlardı.²⁴

İngilizler, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin idare heyetiyle bir anlaşma yaparak Boğazlardaki hakimiyetlerini güvence altına almak ve Kuvay-ı Millîye'ye tabi olan Anadolu toprakları ile İstanbul arasında bir tampon bölge oluşturmak için Cemiyet-î Ahmediye adında bir cemiyetin kurulması için girişimde bulunmuşlardı. Daha sonra bu cemiyet Yüksek İslâm Cemiyeti ile itifak kurarak Kuvay-ı Millî Hareketi'nin aleyhinde propaganda yapmıştır.²⁵

İngilizlerin amaçları doğrultusunda hareket eden Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin almış olduğu karar ile 18 Mart 1921 tarihli belgeden İstanbul'da savaşçı bir grup tarafından farklı şekiller ve kıyafetlerde, emniyet ve polis teşkilatı bulunmayan kasaba ve iskelelerden Anadolu'ya birçok adam göndererek Kuvay-ı Millîye aleyhinde propaganda yaptıkları anlaşılmaktadır²⁶. Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin birinci beyannamesinden Kuvay-ı Millîye'yi yok etmeye yönelik bazı kısımlar şu şekildedir:

"...Bu herifler, bu hinoğlulinler memleketin başına kendi elleriyle getirdikleri her belâda her muharebede âlemi ölüme teşvik etmek, halkı kırdırarak kendi canlarını beslemek ve evvelkinden daha zinde ve kuvvetli bir mevcudiyetle muharebenin sonuna çıkmak usulünü pek iyi biliyorlardı. Muharebe olur, harbi kendisi çıkarmayan her sınıf halk zayıyata uğrar, cidden azalır; fakat İttihatçılar sanki eskisinden fazla çoğalır. Bu hal gözbağcı İttihatçılara mahsus bir sinirdir. Harb-i Umûmi'den evveli İttihatçılarla sonrakiler arasında bir mukayese yaparsanız bu dakika vakıf olursunuz... ..Nitekim bu defa da Anadolu'da Mustafa Kemal ve Kuvây-ı Millîye maskaraları, Yunan askerlerinin önünden nâmerdâne bir surette kaçarken, zavallı saf ve gafil ahâlî ve askerden cem' ettikleri kuvvetleri düşmanla harbe tutuşturarak ve "Siz mevkiinizde sebat edin, biz şu taraftan onların arkasını çevireceğiz." tarzında yalanlar ve hilelerle savuşup kaçarak

²⁴ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt III, (İstanbul: Tarih Dizisi Yayınları, 1991), 28-29.

²⁵ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960), 502.

²⁶ Mesut Aydın, "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Giriş ve Çıktıları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt II, Sayı 5, Yıl 1990, 24-25.

zavallı neferlerimizi ve ahâlimizi boşuboşuna kırdırmak usulünü takip ediyorlar. Biçare millet! Bu yankesicilerin hilelerini, desiselerini hâlâ tamamen anlayamamıştır. Yazık, bin kere yazık ki gerek harp içinde ve gerek müttârekeden sonra memleket bunların fitne ve fesadı uğruna milyonlarca evlâdını telef ediyor da Talât, Enver, Cemal, Mustafa Kemal vesaire gibi beş on şakînin vücudunu ortadan kaldırmak için icap eden küçük fedakârlığı göze aldıramayarak memleketi ve kendilerini ebedi tehlikeden kurtarmak ve selâmete çıkarmak tarikini idrâk edemedi ve hâlâ da edemiyor!... ..Halbuki millet hâlâ aldanıyor, aldatılıyor, lüzumsuz yere girdiği ve mağlubiyetle çıktığı bir muharebenin ferdasında da aklını başına toplayamıyor! Kendisini hâlâ aldatmağa çalışan heriflere niçin diyemiyor ki: “Ey hainler, Ey Allah’tan korkmayan ve peygamberden haya etmeyen mahlûklar, muharebe ettiniz, başımızı bin türlü belâlara soktunuz, mağlup oldunuz, bizi de o yolda mahv ve perişan ettiniz, devletlere karşı mağlûp olduk.” dediniz müttâreke imzaladınız, silâhlarımızı, boğazlarımızı, pâ-yi tahtımızı teslim ettiniz... ..İngilizleri kızdırdınız, üzerimize Yunanlıları musallat ettiler. Harb-de mağlup olduktan sonra uslu oturmak ve mağlubiyetin netâyicine katlanarak telâfisini sabr ü sükûn ve akl ü tedbir dâiresinde izâle etmekten başka çare var mıdır? Yunanlılarla harbe tutuşuyor, sonra da bir taraftan kaçıyor ve bir taraftan şöyle mukavemet ettik, böyle zayıat verdik gibi yalanlarla halkı iğfale çalışıyorsunuz! Düşünmüyorsunuz ki Yunanlılara fazla zayıat verdirmek bile bundan sonra bizim için hayırlı ve menfaatli bir şey olmaz: Hudânegerde sizin yalanlarınızı şahit tutarak işgal ettiği memleketimizde; “bu kadar kan döktüm ve şöyle fedakârlık ettim, böyle emek çektim” diyerek hakk-ı feth davasına kalkar! Hem sizler ey yalancı ve deni şakîler! Kendi milletimize karşı ecnebi milletlerden hiçbirinin yapmadığı şekavet ve şenaatleri irtikâp edip dururken milleti, eşraf-ı memleketi, ulemâyı asıp keserek mallarını yağma ederken kendinize ne hakla ne yüzle ne utanmazlıkla Kuvâ-yı Millîye namını veriyorsunuz? Milleti öldürerek mahvederek hukuk-ı milleti müdâfâa edeceksiniz öyle mi? Utanmaz hâinler, artık yetişir, yakamızı bırakın: Cenâb-ı Hakk’ın gazap ve laneti sizin üzerine olsun! Şimdi sulh imzalandı Kuvâ-yı Millîye belâsının tevliht ettiği mecburiyetle galip devletlere karşı yeniden taahhüt altına girdik. Devletler şimdi bize: “Eğer Anadolu’da Kuvâ-yı Millîye isyanını devam ettirir ve bastıramazsanız İstanbul’u da elinizden alacağız.” diyorlar. Kuvâ-yı Millîye eşkiyası ise İstanbul’u

Millî Mücadeleye Muhalif Bir Cemiyet: Teâlî-î İslâm Cemiyeti

da elimizden çıkarmak ve memlekete son hizmet şeklinde son ihanetlerini de yapmak için çalışıyorlar... Ey kahraman askerler! Harb senelerinde sizi cephe cephe sürükleyen ve aç, susuz süründüren ve din kardeşlerinizin, hemşehrilerinizin beyhude yere ölmelerine sebebiyet veren birkaç kişi arasında Mustafa Kemal, Ali Fuat, Bekir Sami gibi zâlimler de var idi! İşte bu hâinlerin harb cephesi haricinde kalmış olan efrâd-ı alinize kanlı elleriyle ne kadar fecâyî irtikâb etmiş olduklarını harbden avdetinizi müteakib gördüğümüz! Bugün yine o şakiler, bağılerdir ki elleri birtakım yetimlerin, dul kadınların kanlarına mülamma olduğu halde kalbgâhımıza sokularak sizi mahvetmek ve evlâd u iyâlinizi yetim ve dul bırakmak ve seroet ve saadetinizi külliyen çalmak için şeytanın dahi hatırına gelmeyen hile ve desâisi irtikâb ediyorlar. Siz bu zâlimleri cinayetlerine daha ne kadar göz yumacaksınız? Elinize aldığımız fetvâ-i şerif ki Allah'ın emridir, okuduğunuz hatt-ı münîf ki halifemizin, padişahımızın bir fermanıdır, siz Allah'ın emrine halifenin fermanına ittibâen bu canileri, bu katil canavarları daha ziyade yaşatmamakla memur ve mükellefsiniz. Şu alçaklar ve hempaları bu cinayetleri hep sizin sayenizde yapıyor; bunları vücudlarını külliyen dünyadan kaldırmak beşeriyet için, Müslümanlık için bir farz olmuştur... ..Padişahımız, halifemiz efendimiz hazretlerinin merhamet ve şefkat kucağı size açılmıştır. Hepiniz koşunuz, geliniz dünya ve ahiret saadetini ihrazediniz: İşte size ihtar ediyoruz. Allah'ın, peygamberini ve padişahını seven bu tarafa gelsin!"²⁷

Teâlî-î İslâm Cemiyeti, Kuvay-ı Millîye'yi İttihatçıların devam olarak göstermiş ve Kuvay-ı Millîyeciler ile Mustafa Kemal Paşa'yı çok sert bir üslupla olumsuz yönde eleştirmiştir. Bu cemiyet, Osmanlı Devleti'nin kurtulması için Kuvay-ı Millîye'yi tamamen ortadan kaldırmanın gerekli olduğunu savunmuştur. Ayrıca cemiyet İngiliz yanlısı bir politika izlemiş ve Hilafet ve saltanat makamlarını destekleyen Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin politikaları doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmüştür. Teâlî-î İslâm Cemiyeti'nin ikinci beyannamesinden Kuvay-ı Millîye'yi tamamen ortadan kaldırmaya yönelik bazı bölümler şu şekildedir:

"...Mütarekenin akdinden sonra devletin en zayıf ve en nazik zamanında da mevki-i iktidara gelen hükümetlere tali-i nasazı

²⁷ Zekâi Güner-Orhan Kabataş, *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Merkezi Yayını, 1990), 220-223.

mağlubiyetin icab ettiği tarz-ı siyaseti tatbik ettirmemek için her türlü mevani ve müşkülâtı ihdasa çalıştılar; düvel-i galibenin vatan ve milletimiz hakkında hüsn-i temayülâtını isticlap edebilecek teşebbüsâtı akilane ve durenmişaneye meydan bırakmamak ve bilakis dünyayı aleyhimize içzap etmek için çalıştılar! İzmir Hadisesi üzerine hükümetin tuttuğu tarik-i siyasetin muvaffakiyetle semerebahş olmak emarelerini göstermeye başladığı bir sırada, hükümet ile millet arasında, sokulmak istediler; Kuvay-ı Millîye unvan-ı kazibi altında hükümete karşı müziç müdahalata ve vatani daha büyük felaketlere sürükleyecek bağıyü isyanlara kalkıştılar; Vahdet-i milleti ihlal eylediler; memleketi yeni baştan tahrip ettiler... ..Bugün artık asla iştihab edilemeyecek mevattandır ki devlet ve milletin menfaat-ı hayatiyesi ve ilk vazifesi, kuvay-ı bağıyenin fesadını izale ve memleketin asayişini temin ederek İslâm'ın icabat-ı haliye ve gaye-i ahlakiyesiyle mütenasip muntazam ve müstakim bir idare tesisine çalışmak ve bu suretle mazinin hasarını tamir ve istikbalin ümidini tenmiye eylemek ve bundan sonra dide-i basiret ve intibahı açarak millet-i Osmaniye ve ümmet-i İslâmiye'nin tekemmülâtı medeniyesine ve saadet-i içtimaiyesine hasr-ı emel ederek, aheng-i beşeriyet ve cemiyet-i milel içinde vazifeşinas bir unsur-u faziletkar olmaya uğraşmaktır..."²⁸

Teâli-î İslâm Cemiyeti İslâm birliğini (ümmetçilik) savunmuştur. Osmanlı Devleti'ni çökme aşamasına düşüren Kuvay-ı Millîye'yi yok etmeyi kendisine hedef edinmiştir. İstiklâl Savaşı'nın başlangıç evresinden beri TBMM ile Bolşevik Rusya arasındaki ilişkiler bir hayli gelişmiştir. Bu durumdan hoşlanmayan İtilaf Devletleri ve bilhassa da İngiltere Anadolu'da cemiyetler kurarak ve bu cemiyetlere destek vererek TBMM ile Bolşevik Rusya arasında gelişen bu yakınlaşmaya son vermeye çalışmaktaydı.²⁹ TBMM ile Bolşevik Rusya arasında gelişen bu yakınlaşmaya son vermeye çalışan cemiyetlerden biri Teâli-î İslâm Cemiyeti'dir. Bu cemiyet bu yakınlaşmaya son vermek için İslâm dini ile Bolşevizm'in birbirinden tamamen farklı bir yapıda olduğunu ileri sürerek makale ve beyannameler yayınlamıştır. Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin yayınlamış olduğu "Müslümanlık ve Bolşevizm" başlıklı beyannamesinin bir kısmı şu şekildedir.

²⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*, 395.

²⁹ Mesut Aydın, "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Giriş ve Çıktıları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", 25.

Millî Mücadeleye Muhalif Bir Cemiyet: Teâli-İ İslâm Cemiyeti

“Teâli-î İslâm Cemiyeti’nden:

Zaman-ı hâzırın erbâb-ı tefekkürünü ve mukadderât-ı milelin hal ve tanzimiyle alâkadar zimamdarasını her şeyden ziyâde işgâle şâyân olan Bolşevizm hakkında ebnâ-yı beşerin mühim bir kısmının nâzım-ı efkâr ve hissiyâtı bulunan İslâmiyet’in nokta-i nazarını tesbit ve ilân emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münker vazifesiyle de mükellef olan cemiyetimizce vacibât-ı umûrdan bulunduğu cihetle bu babdaki ahkâm-ı diniyeyi bi’l-cümle Müslümanların ibzâr-ı ibtisârına arz ediyoruz...

İstinat ettiği nazariye-i esasiye ne olursa olsun tatbikat-ı efrad ve heyetin hakk-ı hayat ve hakk-ı temellükünü ihlal suretinde tecelli ettikçe, Bolşeviklik ahkam-ı İslâmiye ile hiçbir vech ve suretle tevfik kabul etmeyecek derecede hal-ı tebayün ve taarruzdadır...”³⁰

Teâli-î İslâm Cemiyeti’nin Bolşevizm’in aleyhine yayınladığı beyanname hakkında Mustafa Sabri Efendi’nin bu konu ile ilgili görüşleri Alemdâr gazetesinin 21 Şubat 1920 tarihli sayısında neşredilmiştir.

“Mustafa Sabri Efendi ve Bolşeviklik

Şeyhü’l-İslâm Sâbık Hazretleri’nin Beyanat-ı Mühimmesi

Teâli-î İslâm Cemiyeti’nin Bolşeviklik ve Müslümanlık hakkında bir beyânatname neşreylediği malumdur. Meseleyi mühim bulduğumuzdan dolayı Mustafa Sabri Efendi Hazretlerine müracaat ederek müşârûnileyh muharrirlerimize beyanat-ı âtîyede bulundular.

“Bolşevikliğin dîn-i İslâm’ın ahkâm-ı ulviyesine münâfi olduğuna dair Teâli-î İslâm Cemiyeti tarafından gazetelerde intişâr eden beyannâme muvâfık-ı hak ve hakikattir. Dîn-i İslâm’ın ahkâm-ı hakimânesi Bolşeviklikle ve ağra edilen fukaraya zekât ve sadaka hisseleri ayırmak sûretiyle dest-i muavenetini uzatmış ve onların ihtiyacatını temin için bir tarîk-i meşru’ sûrette tatmini ihtiyâc etmelerine ne hacet ne de mesağ bırakılmıştır.

Bundan başka dîn-i İslâm, gayr-ı mal ve canına taarruz ve bir yüzünde fesad ve şüriş ikâ etmenin şediden aleyhinde bulunur.

³⁰ Alemdâr, 17 Şubat 1920 Salı, Adet: 427-2727, 2.

Binâenaleyh alem-i İslâm Bolşevikliğe vasta-i sirayet değil belki kuvvetli bir sed hâil olacaktır.

Hayat-ı aile, miras, nikâh, neseb gibi mukaddesat-ı İslâmiye'yi refi ve ilga eden mesleği Müslümanlık katiyen müsaade edemez.

...Zavallı Türk Milleti! Daha dün Rusya ezeli düşmanımızdır, diyerek seni Almanlarla beraber harbe sokanlar, bugün de Bolşeviklik adı altında Moskoflarla birleşmeye davet ederek, her gün hakir bir tarzda hayat ve huzurunla en adi bir oyuncak gibi oynayacaklar mı? Ve sen bu yankesicilere sonuna kadar aldanmak ve alet olmak mezelletine katlanacak mısın?"³¹

Teâli-î İslâm Cemiyeti ile Mustafa Sabri Efendi Bolşevizm'in İslâm dini ile Müslümanların yaşam tarzlarına uygun olmadığını ifade etmişler ve Bolşevizm'i kesinlikle red etmişlerdir. Ayrıca Bolşeviklerle ortak hareket eden İttihatçılarını sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Millî Mücadele'ye muhalefet ederek gelişmeye başlayan Türk-Rus ilişkilerine bir son vermeye çalışmışlardır.

Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin kaleme aldığı "Mühim Bir Mesele" başlıklı metni Alemdâr gazetesi 24 Şubat 1920 tarihli sayısında yayınlamıştır. Bu metinde Bolşeviklik ve İslâmiyet hakkında şu bilgilere yer verilmiştir.

"İslâmiyet ve Bolşevizm

Teâli-î İslâm Cemiyeti merkezi umumiyesinden:

Cemiyetimizin Bolşeviklik aleyhindeki beyannamesine dair Darü'l-Hükmeti'l-İslâmiye reisine atfen dünkü İkdâm ve Journal D'Orient gazetelerinde intişar eden beyanat kemal-i hürriyet ve istiğrab ile mutaala olundu.

Haris hükümet ve şeriat olmak üzere tesis etmiş bir heyetin riyaseti gibi bir makam zi-şarki ihraz eden zatı hiçte layık görmediğimiz beyanat-ı mezkûrenin ve ihtiva eylediği istinadatın tezkibine şedit bir lüzum hissediyoruz.

Evvela: Cemiyetin mezkûr beyannamesi heyet-i idareden ictimaada mevcut azanın itifak arasıyla tekrar etmiştir.

³¹ Alemdâr, 21 Şubat 1920 Cumartesi, Adet: 431-2731, 2.

Millî Mücadeleye Muhalif Bir Cemiyet: Teâli-İ İslâm Cemiyeti

Saniyen: Mezkûr beyannamenin neşri hakkındaki kararı imza ettiği halde her ne sebebe mebni ise bila-ahire istifa eden Şerafettin Efendi'den maada taşra merâkiz ve şubatında ne de dersââdetde bulunan mensubiyetimizden hiçkimse istifa etmemiştir. Bilakis beyannamenin neşri efkâr-ı umumiyen İslâmiye üzerinde pek ziyade hüsn-i tesir etmiş ve cemiyetimiz bunun için ve cahi ve gıyabi birçok takdirat ve tebrigata mazhar olmuştur. Emir Mesud imzasıyla gazetelerde istifaneme neşreden efendiye gelince cemiyetimize esasen mensup değildir.

Salisen: Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker bilcümle Müslümanlarca vezaif-i mühime-i diniyeden olub hiçbir şahsa veya makama münhasır değildir. Ve bu vazife-i diniyeyi ifa etmeyenler dinen derece derece mesuldürler.

Rabian: Cihanın ve Müslümanların zihinlerini şiddetli işgal eden Bolşevizm hakkında adem-i malumat beyan etmek Müslümanların müşkülâtını hal ve efkârını tenvir vazifesiyle mükellef olan makamat hiçbir vecihle medar mazeret teşkil edemez.

...Beyana mecburuz ki Bolşeviklik istinat ettiği nazariye salik ve mürevviclerinin icab menafi temayülatına göre zaman zaman gunagun tahvilata uğramakta ise de yine iktisap ettiği eşkalden hiçbirisi İslâmiyetle kabil-i tevfik değildir.

Bolşeviklik (Sosyalizm)'in müfrit bir şekli olduğu her türlü şüphe ve teredülden azade olduğu gibi Rusya'nın aksam-ı muhtelifesinden mecburen dar ve diyarını terk ederek şehrimize sığınan Müslim ve gayr-ı müslim binlerce felaketzedenin had-tezavide geçen beyanat mütehaddisindende anlaşılıyor ki Bolşevikler hak tamamlamak ve tasrihi tanımamayı ve edyan-ı beynelbeşer amil nifak ve iftirak addederek ilga eylemeyi irs, hibe, vasiyet ve saire gibi hak tasrif icabetinden olan ahkam-ı diniye ve içtimâîyeye tecavüzü kendilerine şiar ittihaz etmişlerdir. Bu münasebetle Darü'l-Hükmet reisi muhtereminden şu fezayihin İslâmiyetle kabil-i tevfik olub olmayacağını istizaha derin bir tesirle mecburiyet hissetmekteyiz. İlaveten cemiyetimiz Teâli-î İslâm namını aldığı tarihten itibaren tasaffi etmiş ve erkân ve efradı arasında daha sıkı bir tesanüd ve tekeffül

vücuda gelmiş olmakla bu babda neşrolunan garazkarane eracifin hiçbir kıymet ve ehemmiyeti olmayacağı da beyan olunur."³²

Yukarıdaki metinden Teâli-î İslâm Cemiyeti dini gerekçe göstererek İslâm ile Bolşevizm'in (Sosyalizm) tamamen zıt olduklarını ileri sürerek Türk-Rus ilişkilerini yok etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Millî Mücadele Hareketi'ni destekleyen Kuvay-ı Millîye'ye ve Türk Rus yakınlaşmasına karşı muhalefet eden Teâli-î İslâm Cemiyeti 3-4 Şubat 1926 tarihinde İskilipli Atıf Hoca idam edilmesiyle birlikte kapatılmıştır.³³

Sonuç

Teâli-î İslâm Cemiyeti, Kuvay-ı Millîye Hareketi'ne karşı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı yanında yer almış ve Kuvay-ı Millîye Hareketi'ne karşı beyannameler yayınlamıştır. Cemiyet ayrıca dini değerleri kullanarak Millî Mücadele Hareketi'ne karşı Türk halkını ayaklandırmaya teşvik etmiştir. Bu cemiyet, Millî Mücadele'nin en şiddetli zamanında Anadolu'nun iç kesimlerine doğru ilerleyen işgal ordusuna karşı konulmaması ile ilgili beyannameleri hazırlamış ve yayınlamıştır. Ayrıca Millî Mücadele aleyhine hazırlamış olduğu bu beyannameleri, Yunan uçakları vasıtasıyla bağımsızlığı ve yaşam hakkı için direnen Anadolu köylerine attırılmıştır. Cemiyet izlemiş olduğu politikayla Millî Mücadele Hareketi'ni ve bu hareketi destekleyen Kuvay-ı Millîye'yi yıpratarak ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Yüksek İslâm Cemiyeti Millî Mücadele Hareketi'ne karşı sert bir şekilde muhalefet etmiştir.

Teâli-î İslâm Cemiyeti Millî Mücadele Dönemi'nde gelişmeye başlayan Türk-Rus yakınlaşmasını Bolşeviklik ile İslâm dininin tamamen birbirinden farklı olduğunu gerekçe göstererek bu yakınlaşmaya son vermek için faaliyetlerde bulunmuştur. Teâli-î İslâm Cemiyeti Millî Mücadele Hareketi'nin aleyhine çalışmıştır. 1920 yılından sonra fazla adı duyulmayan Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin tasfiyesi 1926 yılına kadar sürmüştür. İskilipli Mehmed Âtıf Efendi'nin Şapka Devrimi sonrasındaki muhalefeti sonucu 1926'da idamı Teâli-î İslâm Cemiyeti'nin fiilen sonu olmuştur.

Kaynakça

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*. Cilt I, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976.

³² Alemdâr, 24 Şubat 1920 Salı, Adet: 2734-434, 2.

³³Ahmet Nedim, *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları-1926*, 333-334

Milli Mücadeleye Muhalif Bir Cemiyet: Teâlî-î İslâm Cemiyeti

Aybars, Ergün. *İstiklâl Mahkemeleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.

Aydın, Mesut. "Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da Giriş ve Çıktıları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt II, Sayı 5, Yıl 1990, s. 21-47.

Birinci, Ali. *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.

Çelik, Mehmet. "Lübnan'da Sivil Toplum Kültürü ve Kürt Örgütlenmeleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, The Journal of Social Science, Yıl 6, Sayı 40, (Ağustos 2019), s. 276-284.

Gurulkan, Kemal. "İslâm'ın Siyasallaşma Sürecinde Cemiyet-i Müderrisin'den Teâlî-î İslâm'a, Köprü", *Üç Aylık Dergi*, Sayı 72, (Güz 2000), <https://www.kopruergisi.com/index.asp>. (E.T.17.12.2019)

Gurulkan, Kemal. *Teâlî-i İslâm Cemiyeti (Cemiyet-i Müderrisin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

Güner, Zekâî., Kabataş, Orhan. *Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basımı*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Merkezi Yayını, 1990.

Karabekir, Kâzım. *İstiklâl Harbimiz*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960.

Nedim, Ahmet. *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları-1926*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.

Selek, Sabahattin. *Anadolu İhtilali*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 1987.

Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. Cilt III, İstanbul: Tarih Dizisi Yayınları, 1991.

Tunaya, Tarık Zafer. *İslamcılık Cereyanı*. Cilt I, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998.

_____, *Hürriyet'in İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998.

_____, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Cilt I, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.

_____, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*. Cilt II, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.

Sürelili Yayınlar

Alemdâr, 25 Kasım 1919 Salı, Adet: 344-2644.

Alemdâr, 24 Aralık 1919 Çarşamba, Adet: 273-2673.

Alemdâr, 14 Şubat 1920 Cumartesi, Adet: 424-2724.

Alemdâr, 15 Şubat 1920 Pazar, Adet: 425-2725.

Alemdâr, 17 Şubat 1920 Salı, Adet: 427-2727.

Alemdâr, 21 Şubat 1920 Cumartesi, Adet: 431-2731.

Alemdâr, 24 Şubat 1920 Salı, Adet: 2734-434.

C İ L T 1

S A Y I 1

Y I L 2 0 1 9

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 1

I S S U E 1

Y E A R 2 0 1 9

Neslihan Fulin

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8955-3298>

OSMANLIDA RÜŞVET VE CEZASI

Atıf yapmak için: Neslihan Fulin, "Osmanlıda Rüşvet ve Cezası", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, (2019), s.26-35.

BRIBEY AND THE PENALTY FOR IT IN THE OTTOMAN EMPIRE

To cite this article: Neslihan Fulin, "Bribe and The Penalty for it in The Ottoman Empire", *Journal of Academic History And Studies*, Volume:1, Number: 1, (2019), pp. 26-35.

Makale Geliş Tarihi: 23.12.2019 – Yayına Kabul Tarihi: 28.12.2019

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

OSMANLIDA RÜŞVET VE CEZASI

Özet: Rüşvet, Türk tarihinde eski dönemlerden beri varlığını sürdürmüştür. Rüşvet, bütün toplumlarda görülmekle birlikte Osmanlı Devleti'ne Selçuklu Devleti'nden intikal etmiştir. Osmanlının kuruluş yıllarından itibaren görülen rüşvet alımı ekonominin zayıfladığı dönemlerde daha da artmıştır. Rüşvet alımı, bazı dönemlerde ise hediye olarak gerçekleştirilmiştir. Osmanlının son zamanlarında devletin iktisadi, sosyal ve askeri yapısında bozulmalar meydana gelince, rüşvet ve yolsuzluk toplumda yaygın bir hale gelmiştir. Öyle ki artık rüşvet alımı açık bir şekilde gerçekleştirilmiş birçok memuriyet rüşvetle satılmıştır. Devlet yöneticileri, rüşveti kimi zaman görmezden gelirken kimi zaman da rüşvete ağır cezalar vermiştir. Rüşvete bazı zamanlarda ağır cezalar verilse de devletin yıkılışına kadar rüşvet, çaresi olmayan bir hastalık olarak devam etmiştir. Bu çalışmada ilk olarak Tanzimat öncesi ve Tanzimat dönemindeki rüşvet alımlarından bahsedilmiştir. Burada devlet yöneticilerinin rüşvete karşı olan tutumları ele alınmıştır. Daha sonra ise Osmanlı Devleti'nde rüşvet alan ve veren kişilere uygulanması gereken cezalar, arşiv belgeleri ve bazı kaynaklar ışığında belirtilmiştir. Bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nin rüşvet suçuna karşı uyguladığı siyaset tespit edilmiş, rüşvet suçuna verilen cezalar ile Osmanlı Devleti'nin rüşvete olan bakış açısı aydınlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Tarihi, Osmanlı Devleti, Selçuklu Devleti, Rüşvet, Ceza

BRIBERY AND THE PENALTY FOR IT IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract: Bribery has been in existence in Turkish history since the ancient past. Although it is a phenomenon that bears on all societies, it was inherited by the Ottoman Empire from the Seljuq Empire. Bribery had been seen in the Ottoman Empire since the first years of its establishment, but it became more and more prevalent in the times of economic decline. Bribery purchase was made as a gift in some periods. When the economic, social and military structure of the state deteriorated in the late Ottoman period, bribery and corruption became widespread in society. In actual fact, bribery was committed publicly and many positions were sold in return for it. State officials sometimes ignored bribery, but it is harshly punished at other times. Although bribery was penalized with capital punishment at times, it subsisted as an irremediable disease. In this, study, first of all, before the Tanzimat and Tanzimat period bribe purchases are mentioned. Here, the attitudes of

* Dr., Gaziantep Üniversitesi, Tarih ABD, neslihanfulin@hotmail.com, ORCID
<https://orcid.org/0000-0002-8955-3298>

state administrators towards bribery are discussed. Then, the penalties that should be applied to the people who took and gave bribes in the Ottoman Empire were stated in the light of archival documents and some sources. With this study, the policy of the Ottoman Empire against bribery was determined, and the punishments imposed on bribery were clarified and the perspective of the Ottoman State towards bribery was clarified.

Keywords: Turkish History, Ottoman Empire, Seljuq Dynasty, Bribery, Punishment

Giriş

Çok eski zamanlardan bu yana toplumlarda görölen rüşvet, kelime olarak sözlüklerde bir memura iş gördürmek karşılığında verilen hediye ya da ücret¹ ya da bir kimsenin elindeki imkânları mal ve para karşılığında kötüye kullanması anlamına gelmektedir². Rüşvet geçmişten günümüze kadar devam eden ve sosyal bir sorun olarak kabul edilmektedir. Rüşvet hemen hemen tarihin bütün dönemlerinde görölmüştür. Bilhassa doğal afet (kıtlık, deprem vb.) ve savaş zamanları rüşvet suçunun yoğun olduğu dönemlerdir. Çünkü bu dönemlerde ekonomik ve sosyal yapının bozulması toplumların rüşvet alımını arttırmıştır³.

Eski Hint, Sümer, Mısır, İnan ve Yunan toplumlarında bu sosyal sorun idarecileri bayağı uğrattırması; bilhassa adli rüşvetin cezası daha ağır olmuştur. Verilen cezaların ağır olması rüşvetin çoğu kez hediye olarak verilmesine neden olmuştur. Bu da hukuki açıdan yasal olmayan rüşvetin, yasalmış gibi görünüp şekil itibariyle meşruiyet kazanmasına zemin hazırlamıştır. İslam Devleti'nin ilk dönemlerinde Hz. Muhammed, kamu görevini yerine getiren şahısların rüşvet veya rüşvet adı altında alınan hediyeleri kabul etmesini yasaklamış ve bunu haram olarak kabul etmiştir⁴. Dinen haram olmasına rağmen rüşvet, bütün toplumlarda görölmekle beraber Osmanlı Devleti'nin temellerini oluşturan Selçuklularda da görölmüş; özellikle emirler bu yolla zengin olmuştur⁵. Bu dönemde taht mücadelesi içerisine giren hanedan üyeleri, asker ve emirlere rüşvet dağıtarak bunları kendi taraflarına çekmeye

¹ Şemseddin Sami, *Kâmusü Türkî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006), 665.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2013), 1054.

³ Orhan Kılıç, "Muhteşem Yüzyılın Rüstem Paşası ve Osmanlıda Rüşvet", *Tarih Bilinci Tarih ve Kültür Dergisi*, 27 (2014): 67.

⁴ Saffet Köse, "Rüşvet", *DİA*, 35, İstanbul, (2008): 304-305.

⁵ Erdoğan Merçil, "Selçuklularda Zengin Emirler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1 (2013): 202.

çalışmışlardır⁶. Devlet ve toplum hayatını bozan rüşvet olayı Osmanlılarda ise ilk yıllardan itibaren görülmüş ve devletin sürekli mücadele ettiği ancak bir türlü önleyemediği bir durum haline gelmiştir.

1. Tanzimat Dönemi Öncesi Rüşvet Alımları

Rüşvet alımı geçmişten günümüze kadar devam etmiş ve bazı alanlarda rüşvet alındığı görülmüştür. Osmanlıda ilk rüşvet Orhan Bey zamanında ve askeri alanda alınmıştır. Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Paşa'nın askeri teşkilat olan yaya sınıfını kurduğu sırada rüşvet aldığı ifade edilmektedir⁷. Osmanlı tarihinde en ciddi rüşvet olayı I. Bayezid döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde kadılar sık rüşvet almaya başlayınca devlet buna karşı bazı tedbirler almaya çalışmış; fakat bunu önleyememiştir ve rüşvet alımı adaletin içerisine dahi girmiştir⁸. Rüşvet kısa bir süre sonra içerisinde yaygın bir hale gelmiştir. Hatta adaletli bir padişah olarak bilinen II. Murat'ın veziri, Çandarlı Halil Paşa'nın rüşvet alması konusunda şunlar söylenebilir: "Her yıl kutsal şehirlere para yollayan II. Murat devlet hazinesinin sıkıntıda olduğu bir dönemde kutsal şehirlere para yollamak için Halil Paşa'dan ödünç para istemiştir. Bunun üzerine Padişah, Halil Paşa'ya "sakın rüşvet filöri⁹sinden verme" demiş, Paşa da onu teskin ederek "atamdan miras kalan filördür" cevabını vermiştir. Buna göre Halil Paşa gibi dürüst bir vezirin dahi rüşvet aldığı ve padişahın da bu durumdan haberdar olduğu görülmüştür¹⁰.

Kısa zamanda yaygınlık kazanan rüşvet özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri devlet yönetimine iyice nüfuz etmiştir. Adli, siyasi askeri, idari yapıların tümüne yerleşmiştir¹¹. Devletin içerisine iyice yerleşen rüşvet, III. Murat döneminde yaygın bir hal almış ve küçük dereceli memurların da rüşvet alıp verdiği iddia edilmiştir¹². Sultan İbrahim zamanında ise rüşvet

⁶ Merçil, "Selçuklularda Zengin Emirler", 203.

⁷ Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihannümâ-Neşri Tarihi*, Hzl. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 155.

⁸ Hamza Al, "Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzlukla Mücadele: Geleneksel Bürokratik Yapı ve Yeni Etik Değerler", (Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, Sakarya, 18-19 Kasım, 2005), 241-242.

⁹ Osmanlı Devleti'nde Avrupa kökenli altın paraya verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Halil İnalçık, "Filori", *DİA*, 13, Ankara, (1996): 106.

¹⁰ Ahmet Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985), 84.

¹¹ Al, "Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzlukla Mücadele", 242.

¹² Alpay Bizbirlik, "Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)", *Bilgi Dergisi*, 31 (2004): 59.

alan idarecilerin sayısında artış görülmüştür ve bu durum devletin çöküşüne zemin hazırlamıřtır¹³.

Osmanlı Devleti'nde rüşvetin özellikle memur atamalarında, askeri ve mali işlerde yaygın olduğu görülmüştür. Osmanlı'da memur atamalarında kim daha çok mal ve para verirse o kişi atanırdı. 16. yüzyılın ortalarında bu yöntem kanun haline gelince bazı kişiler, devlet kapısında memur olmak isteyenlerden rüşvet almaya başladı. Bu bakımdan Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra birçok kişi rüşvet yoluyla bir makama getirildi ve memurluklar açık arttırma ile satıldı¹⁴.

Osmanlı Devleti'nde askeri alanda görev yapan kişilerin de rüşvet aldığı görülmüştür. Özellikle 16. yüzyılın ortalarında itibaren askeri alanda rüşvet alımı artış göstermiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde kale komutanları, rüşvet alarak ve harçları zimmetine geçirerek devlete borçlu olanların, borçlarını hükümsüz kılmaktaydı. Bu tür eylemleri sık sık gerçekteşiren komutanların, askeri görevini yapmayan kişileri bile para karşılığı affettikleri anlaşılmaktaydı. 16. yüzyılda askeri alanda gerçekteşirilen rüşvet olayı Yeniçeri Ocağında da görülmekteydi. Yeniçeri Ocağında görülen rüşvet alımı, devşirme toplama işleмиyle gerçekteşirilirdi. Osmanlıda mali işlerde de rüşvet alınmaktaydı. Özellikle bu alanda rüşvet alımı, vergi toplama işleми sonucunda meydana gelmekteydi. 16. yüzyılın sonlarında vergi toplama memurları, vergi dışında kendileri için de çeşitli hediyeler almaya başlamışlardı. Yine her yıl Muharrem Ayında açık arttırma ile satılan vergi listelerinin alımı rüşvetle gerçekteřirilmiřti¹⁵.

17. yüzyıl Türk ilim dünyasının önemli şahsiyetlerinden olan Katip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fi-İhtiyari'l-Ehakk* adlı eserinde çeşitli amaçlarla rüşvetin alındığını belirterek rüşvet almanın da vermenin de haram olduğunu söylemiştir. Ona göre kadılık ve beylik almak için verilen rüşvet, kadının hüküm vermek için aldığı rüşvet, sultan katında zarardan kaçmak veya yarar sağlamak için verilen rüşvet, cana ve mala zarar gelmek korkusunu geçiştirmek için verilen rüşvet haram olup caiz deđildir¹⁶.

Rüşveti felaketlerin büyüğu olarak gören Defterdar Sarı Mehmet Paşa'ya göre ise bir devlet hizmeti rüşvetle verildiği takdirde o devlet yıkılmaya yüz

¹³ Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet*, 85.

¹⁴ Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet*, 86-87.

¹⁵ Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet*, 93-96.

¹⁶ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk Fi-İhtiyari'l-Ehakk*, Hzl. Orhan şaik Gökyay, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1980), 104.

tutmuştur. Çünkü rüşvet, kişinin dinine ve nüfuzuna zara verir. Bunun için devlet hizmeti verilen kişi devlete yararlı olmalı ve memur olduğu işlerde tam bir çalışma ve gayret göstermeli, bütün halk tarafından bilinip saltanat işlerini dikkatli yapmak üzere tecrübeli olmalıdır. Rüşvet yoluyla tecrübesiz bir kişiye devlet hizmeti vermek doğru değildir¹⁷. Benzer tespitler 17. yüzyıl Osmanlı düşünürü ve devlet adamı Koçi Bey tarafından da gerçekleştirilmiştir. Ona göre bir devlette rüşvetin varlığı fitne fesada, halkın ve memleketlerin harap olmasına, hazinelerin ve malların azalmasına sebep olmaktadır. Rüşvet kaldırılmadığı sürece adalet olmaz devlet harap olur ve yıkılır¹⁸. Yine Koçi Bey, eserinin devamında rüşvete karşı nasıl bir önlem alınması gerektiğini belirterek şu öğütlerde bulunmuştur¹⁹:

“Çavuş ve katip sınıflarına ve diğer zeamet ve tımar erbabına yaş ve sene, asil ve cinsleri ve oturdukları memleketleri, dirlikleri ve beratları ile yoklanıp dikkat oluna... Böyle olunca, kimse kimsenin adına dirlik zapt edemez. İlmîyye mansıpları, bilgili ve fazilet sahibi olanlara ihsan olunup müderrislerden hiçbir surette rüşvet alınmaya... Eğer padişah, mansıpları ehil olana verir, zeamet ve tımar da dikkat ve ihtimam üzere bu şekilde zapt olunursa rüşvet ortadan kalkar.”

Rüşvet alımı Osmanlı Devletinde bozulmalara neden olmuş bu durum devlet yönetimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun üzerine padişahlar rüşvet ve yolsuzluğu önlemek için çeşitli çarelere başvurmuştur. Buna göre padişahlar tebdil-i gezerek; hatta casus tutarak rüşvet ve yolsuzluk hakkında bazı bilgiler elde ederlerdi. Bunun dışında padişah ve vezir-i azam, halkın şikâyetlerine karşılık müfettiş görevlendirirdi. Bu teftiş sırasında rüşvet ve yolsuzluk yapan, reayanın hakkını korumayan yöneticiler şiddetle cezalandırılırdı²⁰. Bazı önlemlere rağmen rüşvet, 18. ve 19. yüzyılda da devam etmiştir. Bu dönemlerde de kamu hizmetlerine işinde tecrübeli ve uzman kişiler değil de çok para veren kişiler atanmıştır. Özellikle 19. yüzyılda rüşvet artık hediye adı altında alınmaya başlanmıştır. Bunun haricinde yöneticiler, eşkıyalardan

¹⁷ Defterdar Sanı Mehmet Paşa, *Nesayih'ül-Vüzera Ve'l-Ümera (Kitab-ı Güldeste) Devlet Adamlarına Öğütler*, Çev. Hüseyin Ragıp Uğural, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969), 44-46.

¹⁸ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1972), 63.

¹⁹ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, 64-65.

²⁰ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1989), 261-262.

barınabilecekleri yere karşılık çaldıkları malların ve paraların bir kısmını alarak bir nevi rüşvet almışlardır²¹.

2. Tanzimat Dönemi Rüşvet Alımları

Tanzimat döneminde de rüşvet ve yolsuzluk devlete ait bazı alanlarda devam etmiştir. Devleti yıkılışa sürükleyen toplumsal bozukluklara neden olan rüşvete karşı devlet adamları Tanzimat döneminde de bazı önlemler almıştır. Billhassa köklü reformların gerçekleştiği II. Mahmut döneminde memurlar artık sınavla alınmıştır. Böylelikle ehliyetsiz kişilerin memur olması önlenmeye çalışılmıştır. Öte yandan da halkın adaletle yönetilmesi için sık sık fermanlar çıkarılmıştır²².

Rüşvetin toplumun içerisine iyice yerleştiğini anlayan hükümdar, kamu hizmetlilerinin görevleriyle ilgili suçların cezalandırılması için bir ceza kanunnamesi yaptırarak rüşveti önlemeye çalışmıştır. II. Mahmut verdiği emirde rüşvet veya hediye yoluyla devlet memuru olanların görevleri hemen ellerinden alınacağını belirterek rüşvet olarak verilen her neyse ona el konulacağı ve rüşvet alanlar ile verenlerin de tazir yoluyla cezalandırılacaklarını öngörmekteydi²³.

II. Mahmut'un aldığı önlemler Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla da devam etmiş ve 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanıyla Osmanlı reayasının temel hakları, can ve mal dokunulmazlıkları tanınmış; aynı zamanda rüşvete karşı tedbirler alınacağı bildirilmiştir. Rüşvete karşı önlem çok gecikmeden 1840 yılında yürürlüğe giren ceza kanunnamesi ile alınmıştır. Kanunnamenin beşinci bölümünde rüşvet suçu ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Burada rüşvet alana da verene de hangi cezaların verileceği belirtilmiştir²⁴.

1849'da rüşvetle yeniden mücadeleye girişilmiş ve 1849 yılında yürürlüğe giren bu uygulamayla devlet memurlarının rüşvet almaması hususunda Kuran'a el basmak kaydıyla yemin etme zorunluluğu getirilmiştir²⁵. Padişahların ve devlet memurlarının Kuran'a el basarak rüşvet almayacaklarına yönelik yeminde bulunmaları rüşvetin yaygın bir şekilde alındığını göstermektedir. 1855 yılında ise 30 maddelik bir nizamname kabul

²¹ Ömer Düzbakar, "İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Rüşvet ve Bursa Şeri'yye Sicillerine Yansıyan Örnekler", *The Journal of New World Sciences Academy*, 3, (Nisan 2008): 542.

²² Kemal Özsemerci, "Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri", *Sayıştay Yayınları*, Ankara, (2002): 43.

²³ Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet*, 275-277.

²⁴ Özsemerci, "Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar", 44.

²⁵ Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet*, 279.

Osmanlıda Rüşvet ve Cezası

edilmiş ve bu nizamname ile rüşvet sayılan ve sayılmayan hediyeler belirtilmiştir. 1858’de yılında yeni bir ceza kanunnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunundan yararlanılmıştır. Bu kanunda da rüşvetle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca bu kanunda eski nizamnamenin rüşvet sayılan ve sayılmayan hediyelerle ilgili hükümleri belirtilmiş ve rüşvet suçuna karşı yeni cezai önlemler alınmıştır²⁶.

Tanzimat döneminde kanunlar çıkartılarak rüşvetle anlamda mücadele verilmiş; ama istenilen sonuca ulaşamamıştır. Devleti oldukça derinden etkileyen rüşveti 1854 yılında batılı bir gözlemci olan Edinburgh Review izah etmektedir: “Bugün herkes kendi çıkarları için didinmektedir. Padişah hizmetinde, İmparatorluğun genel çıkarlarını göz önünde tutacak bir görevliye rastlamak pek güçtür” olarak izah etmektedir²⁷. Dolayısıyla Tanzimat döneminde rüşvete yönelik devlet yöneticileri tarafından bir takım önlemler alınsa da bu fazla uzun sürmemiş ve Osmanlı Devleti yıkılana kadar rüşvet yaygın bir hale gelmiştir²⁸.

3. Osmanlı Devleti’nde Rüşvet Cezası

Osmanlı hukukuna göre rüşvete verilen cezalar tazir cezası olup bu ise kadının takdirine bırakılmıştır. Kadı isterse suçluya sopa cezası, sürgün cezası, görevden alma cezası verebilir. Hatta rüşvet alan kişi devletin geleceğini tehlikeye düşürdüğü için idam dahi edilebilir²⁹. Osmanlı Devletinde devlet memurları dışında çalışanların da rüşvet aldığı görülmüştür. Özellikle esnaf ve tüccar gibi meslek sahiplerinin rüşvet ve yolsuzluk suçlarından dolayı cezalandırıldığı belirtilmiştir. Bu bağlamda Hicri 1147 (Miladi 1734) yılında Bursa’da ekmeççi ve kasap esnafı birlik olup bazı kimselere rüşvet vererek et ve ekmeği fahiş fiyatla satmıştır. Bu durumdan rahatsız olan halk şikâyetinde bulunmuş ve bunun üzerine böyle bir satış yasaklanmıştır³⁰. Yine Anadolu’nun sahile yakın yerlerinde yetişen zahire birçok hile ve rüşvetle yabancı gemilere satılması İstanbul halkını rahatsız ettiğinden bu gibi yerlere mübaşirler tayin edilerek zahire yüklü gemiler tutulmuş ve rüşvet yoluyla bu zahireleri satanlar hemen idam

²⁶ Özsemerci, “Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar”, 45.

²⁷ Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi “Düyunu Umumiye”*, Çev. Ali İhsan Dalgıç, (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1979), 22.

²⁸ Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet*, 289.

²⁹ Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet*, 219.

³⁰ B.O.A., C.BLD. Dosya No:123, Gömlek No: 6116.

edilmiştir. Ayrıca gemiler hangi iskeleden yükletilmişse bağlı bulunduğu o kazanın ayan ve memurları adaya sürgün edilmiřtir³¹.

Öte yandan rüşvete karşı çeşitli cezalar veren kadıların da rüşvet aldığı görülmüştür. Buna göre bir arşiv belgesinde bazı kişilerin işlediği suça karşılık o suçu görmezden gelmesi için kadılara rüşvet teklif ettiği ve kadılarında bunu kabul ettiği belirtilmiştir. Mesela Samakov tüccar olarak görev yapan İstanbullu Ahmet'in, Samakov yakınlarında bazı kişiler tarafından çeşitli eşya ve paraları çalınp öldürüldüğü tespit edilmiş; ancak katillerin Samakov Kadısına rüşvet vermesiyle olay bir şekilde örtbas edilmiřtir³². Aynı şekilde Beypazarı'nda Ahmet, Hızır, Abdülgaffar bin Dede ve Mirza adlı kişilerin halka zulmettiği görülmüş, söz konusu kişiler etik olmayan bu davranışları ortaya çıkmasın diye kadılara rüşvet vermiřtir³³. Yine rüşvet aldıkları gerekçesiyle Hımıs Kadı Naibi Alaeddin ve oğulları Bedreddin ile Ebülfazl verilen emir ile uyarılmıřtır³⁴. Rüşvet ve yolsuzluk gibi suçları sadece kadı naip vs. devlet adamları işlememektedir. Halkında rüşvet aldığı ve bundan dolayı cezalandırıldıkları görülmüştür. Örneğin Erzurumlu Yakup Efendi b. Ümmetünnebi'nin bir ev alımı işi için Ahmet Çelebi b. Mehmet'e para olmak kaydıyla rüşvet vermiřtir³⁵. Aynı zamanda rüşvet suçunu işlemesine rağmen bazı kişilerin bunu inkâr ettiği görülmüştür. Mesela, Gazanfer b. Abdullah'ın rüşvet aldığı şaban b. Ali tarafından itiraf edilse de Gazanfer b. Abdullah bu suçu inkâr etmiřtir³⁶.

Sonuç

Rüşvet çok eski zamanlardan beri işlenen sosyal bir suçtur. Toplumların içerisinde görülen sosyal, iktisadi ve askeri alanlardaki bozulmalar rüşvet alımlarına neden olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nde de görülmüştür. Askeri, idari, mali vs. alanlarında bozulmalar yaşayan Osmanlı Devleti gücünü kaybetmemek için rüşvete yönelmiştir. Zamanla devletin içerisine

³¹ B.O.A., C. DH. Dosya No: 335, Gömlek No: 46722.

³² 5 Nolu Mühimme Defteri Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını: 21, Ankara, 1994, B.O.A., MD, No: 179, 33.

³³ 6 Nolu Mühimme Defteri Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını: 28, Ankara, 1995, B.O.A., MD, No: 642, 363.

³⁴ B.O.A., MD 5, No: 68, 13.

³⁵ İşlam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul Kadı Sicilleri Kataloğu, İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil, Hüküm No:185, cilt: 18, 221.

³⁶ İşlam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul Kadı Sicilleri Kataloğu, Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil, Hüküm No: 591, cilt: 7, 288.

iyice yerleşen ve toplum düzenini etkileyen rüşvet suçu devleti olumsuz yönde etkilemiştir. Hatta rüşvet suçu kamu düzenini sağlamakla görevli kişiler tarafından işlendiği vakit daha tehlikeli bir hal almıştır.

Osmanlı Devleti'nde rüşvet 16. yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlanmıştır. Kendi menfaatlerine göre hareket eden, devletin selametini ve geleceğini düşünmeyen devlet adamları çıkarları uğruna rüşvet alımını gerçekleştirmişlerdir. Memuriyete alımlarda, askeri ve mali alanlarda rüşvet alınmış ve bu durum sıklık haline gelmiştir. Öyle ki rüşvet alımları devletin her alanına yerleşmiştir. Hal böyle olunca devlet yönetimi bundan olumsuz olarak etkilenmiş ve bunun üzerine padişahlar birtakım önlemler almıştır. Bu bağlamda padişahlar kanunnameler, yasaknameler çıkartarak rüşvetle mücadele etmiş ve bunu kendilerine bir vazife olarak görmüştür. Ayrıca rüşvete karşı kanun koymakla kalmayan Osmanlı padişahları rüşvet alana ve verene sürgün cezası ve görevden alma gibi birtakım cezalar uygulamıştır. Buradaki amaç rüşvet suçunun yayılmasını önlemek ve suçluyu terbiye etmektir. Devlet yöneticilerinin rüşvete karşı uygulamış olduğu bu politika, rüşvet suçunu azaltmaktan öteye gidememiştir ve rüşvet tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Netice itibariyle Osmanlı Devleti, sosyal bir olay olan rüşveti yok etmek için mücadele etse de, birtakım cezalar öngörse de bunu tam anlamıyla önleyememiştir. Hatta rüşvet olayı günümüze kadar gelmiştir.

Kaynakça

1. Arşivler

Cumhurbaşkanlık Osmanlı Arşivi, C.BLD. Dosya No: 123, Gömlek No: 6116.

Cumhurbaşkanlık Osmanlı Arşivi, C.DH. Dosya No: 335, Gömlek No: 46722.

5 Nolu Mühimme Defteri Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını: 21, Ankara, 1994.

6 Nolu Mühimme Defteri Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını: 28, Ankara, 1995.

İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul Kadı Sicilleri Kataloğu, İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil.

İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul Kadı Sicilleri Kataloğu, Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil.

2. Telif ve Tetkik Eserler

Al, Hamza. “Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzlukla Mücadele: Geleneksel Bürokratik Yapı ve Yeni Etik Değerler”. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, Sakarya, 18-19 Kasım, 2005.

Bizbirlik, Alpay. “Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)”. *Bilig Dergisi*, 31 (2004): 51-69.

Blaisdell, Donald C.. *Osmanlı İmparatorluğuunda Avrupa Mali Denetimi “Düyunu Umumiye”*. Çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1979.

Çelebi, Katip. *Mizanü'l-Hakk Fi-İhtiyari'l-Ehakk*. Hzl. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1980.

Cem, İsmail. *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1989.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2013.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa. *Nesayih’ül-Vüzera Ve’l-Ümera (Kitab-ı Güldeste) Devlet Adamlarına Öğütler*. Çev. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969.

Düzbakar, Ömer. “İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Rüşvet ve Bursa Şeri’yye Sicillerine Yansıyan Örnekler”. *The Journal of New World Sciences Academy*, 3, (Nisan 2008): 532-550.

İnalçık, Halil. “Filori”. *DİA*, 13, Ankara, (1996): 106-107.

Kılıç, Orhan. “Muhteşem Yüzyılın Rüstem Paşası ve Osmanlıda Rüşvet”. *Tarih Bilinci Tarih ve Kültür Dergisi*, 27 (2014): 67-74.

Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi*. Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığu Yayınları, 1972.

Köse, Saffet. “Rüşvet”. *DİA*, 35, İstanbul, (2008): 303-306.

Merçil, Erdoğan. “Selçuklularda Zengin Emirler”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1 (2013): 193-207.

Osmanlıda Rüşvet ve Cezası

Mumcu, Ahmet. *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985.

Mehmet Neşri. *Kitab-ı Cihannümâ-Neşrî Tarihi*. Hzl. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Özsemerci, Kemal. "Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri". *Sayıştay Yayınları*, Ankara, (2002): 5-107.

Şemseddin Sami. *Kâmusî Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.

C İ L T 1

S A Y I 1

Y I L 2 0 1 9

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 1

I S S U E 1

Y E A R 2 0 1 9

Kürşat Bardakcı

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7893-4434>.

KİLİKİA SATRAPLIĞI

Atıf yapmak için: Kürşat Bardakcı, "Kilikia Satraplığı", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, (2019), s.37-51.

SATRAPHY OF CILICIA

To cite this article: Kürşat Bardakcı, "Kilikia Satraplığı", *Journal of Academic History And Studies*, Volume: 1, Number: 1, (2019), pp.37-51.

Makale Geliş Tarihi: 8.12.2019 – Yayına Kabul Tarihi: 27.12.2019

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

KİLİKİA SATRAPLIĞI*

Özet: Persler tüm Yakındoğu'yu ele geçirdikten sonra, yönetimin tek merkezden idare edilmesinin mümkün olmayacağı düşüncesiyle satraplık sistemini oluşturmuşlardır. Anadolu'da kurulan bu satraplıklardan birisi de Kilikia Satraplığı'dır. İlk dönemlerde Kilikia'nın yönetimi doğrudan Pers kökenli valiler yerine, daha önce de bölgenin yönetimini elinde bulunduran Syennesis unvanlı yerel krallara bırakılmıştır. Bu yerel krallar aynı zamanda satraplık yetkisine de sahiptirler. Söz konusu bu durum satraplığın ayrıcalıklı bir statüye sahip olduğunu göstermektedir. Syennesis hanedanlığının bu statüyü kullanarak uyguladığı çıkarıcı politikaları, egemenlik sınırlarının genişlemesini sağlamıştır. Ancak bir süre sonra Pers Büyük Kralı, Syennesis hanedanlığının çıkarıcı politikaları sebebiyle, Kilikia'ya doğrudan Pers kökenli satrapları görevlendirmiştir. Büyük İskender'in egemenliği ile birlikte ise Pers satraplık sistemi devam etmiş; Balakros Kilikia Satraplığı'na atanmıştır. Bu çalışmada söz konusu Kilikia Satraplığı irdelenmiştir. Bu kapsamda antik kaynaklar ile birlikte konunun uzmanı bilim insanlarının çalışmalarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Persler, Satraplık, Kilikia, Syennesis, Balakros

SATRAPY OF CILICIA

Abstract: After the Persians taking over the entire of Near East, they established a system of satrapy on the ground that would not be possible to govern from a single center. One of these satrapies established in Anatolia is the Satrapy of Cilicia. In the early periods, the rule of Cilicia was left to the local kings with the title of Syennesis, who had previously held the administration of the region, rather than directly to the governors of Persian origin. These local kings also have satrapy authority. These situation in question indicate that satrapy has a privileged status. The manipulative policies of the Syennesis dynasty using this status enabled the expansion of the borders of sovereignty. However, after a while, the Great King of Persia, due to the manipulative policies of the Syennesis dynasty, directly assigned satraps of Persian origin to Cilicia. With the rule of Alexander the Great, the Persian satrapy system continued; Balakros was assigned to the Satrapy of Cilicia. In this study, the Satrapy of Cilicia has been examined. In this context, the ancient sources and the work of expert scientists related to the subject has been benefited.

Keywords: Persians, Satrapy, Cilicia, Syennesis, Balakros

* Doktora Öğrencisi, Tarih/Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, kbrdkci@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7893-4434>.

*Bu çalışma yazarın, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih/Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırladığı "Hellenistik ve Roma dönemlerinde Kilikia bölgesi ile Lykaonia bölgesi arasındaki ilişkiler" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Pers İmparatorluğu'nun merkezi, İnan'ın gÜneybatısında, eski Elam devletinin ve Media'nın gÜneyindeki günümüzde Fars adı verilen bölgedeydi. M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısında Persler, İndus Vadisi'nden Kuzey Yunanistan'a, Orta Asya'dan Güney Mısır'a uzanan topraklarda büyük bir imparatorluk kurmuş; Yakındoğu tarihinde halkların çeşitliliğini kabullenen ilk devlet olmuřtur¹.

Ege Denizi kıyılarından İndus Nehri boylarına kadar uzanan bu geniş imparatorluğu, tek bir merkezden idare etmek kolay değildi. Bu sebepten dolayı II. Kyros (M.Ö. 559-530), fethedilen Ülkelere Pers modelini dayatmak yerine, mevcut yönetim sistemlerine dokunmadan, bu Ülkelere valiler atamıřtır². Ancak II. Kyros söz konusu sistemi kurmaya Babil'i ele geçirdikten (M.Ö. 539) sonra başlamış gibi görünmektedir³. Bu valiler, Eski Pers dilinde *khşhaçapavan* yani "krallığın koruyucusu" anlamına geliyordu ve Persçe harflerin Grekçe'ye dönüştürölmesiyle *satrapes* ya da *hyparkhos* "satrap" olarak literatüre geçti⁴. Ancak bu terim daha az yetkiye sahip valiler için de kullanılmıştır. Eski Yunan yazarların bu terimi, kralın çevresindeki memurlar için de kullandıkları görölmektedir⁵.

Satrap, Pers Büyük Kralı'nın temsilcisi olarak, satraplığı idare etmekteydi. O, belirli bir alanda, kendisi için yapılmış satraplık sarayında ikamet ediyordu. Büyük Kral'ın sahip olduğu her şeye, idaresini yürüttüğü satraplık sınırları içerisinde o da sahipti. Satraplığı idare etmenin yanı sıra, vergileri toplamak, satraplığın ticari ilişkilerini denetlemek ve düzenlemek, kraliyet dini kÜltünü gözetmek önemli görevleri arasındaydı⁶.

Pers idari sistemi içerisinde oluşturulan satraplıklardan birisi de başkenti Tarsos olan Kilikia Satraplığı'dır⁷. Klasik dönemde Kilikia olarak adlandırılan

¹ Marc Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi (M.Ö. 3000-323)*, çev. Sinem Gül (İstanbul: Homer Kitabevi, 2018), 251-252.

² Ekrem Memiş, *Eski İnan Tarihi (Medler, Persler, Partlar)* (Bursa: Ekin Yayınevi, 2018), 80.

³ Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", *Cedrus VI* (2018): 161.

⁴ Sevgi Sankaya, "Anadolu'da Pers Satraplık Sistemi", *Cedrus IV* (2016): 76

⁵ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330)*, Cilt II, çev. Dilek şendil, (İstanbul: Türkiye İş Bankası KÜltür Yayınları, 2017), 412.

⁶ Maria Brosius, "Court and Court Ceremonies in Achamaneid Persia", *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*, ed. A. J. S. Spawforth (New York: Cambridge University Press, 2007): 36; Memiş, *Eski İnan Tarihi (Medler, Persler, Partlar)*, 81.

⁷ Herodotos, *Historia*, III, 90.

Kilikia Satraplığı

bölge, batıda Korakesion (Alanya) kıyısından başlayıp doğuda Issos'a (Erzin/Hatay) kadar uzanan bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır. Kilikia bölgesi kendi içerisinde Dağlık ve Ovalık olmak üzere ikiye ayrılır. Korakesion (Alanya) ile Soloi/Pompeipolis (Viranşehir/Mersin) arasında kalan kısım Dağlık Kilikia (Kilikia Trakheia); Soloi/Pompeipolis (Viranşehir/Mersin) ile Issos (Erzin/Hatay) arasında kalan kısım ise Ovalık Kilikia'dır (Kilikia Pedias)⁸. Kilikia bölgesinin sınırları, batıda Pamphylia; güneyde, Kıbrıs'a kadar uzanan Pamphylia Denizi (Mare Pamphylum); kuzeyde Lykaonia ve Kappadokia; doğuda Kuzey Suriye'dir⁹.

Kilikia Satraplığı'nın sınırları ise kesin olarak belirlenmemektedir. Çünkü satraplığın sınırları çeşitli dönemlerde değişikliğe uğramış, hatta satraplığın adını aldığı bölge olan Kilikia sınırlarını oldukça aşmıştır. Yine de bir sınır çizmemiz gerekirse; satraplığın doğudaki sınırını Fırat Nehri oluşturmaktadır. Bu nehrin doğusunda Armenia Satraplığı yer almaktadır. Kilikia Satraplığı'nın kuzeyinde Kappadokia Satraplığı; kuzeybatısında Daskyleion Satraplığı; batısında Sardeis Satraplığı ile bu satraplığa bağlı Karia/Lykia satraplığı yer alır¹⁰.

1. Syennesis Hanedanlığı Dönemi

Syennesis hanedanlığı ile ilgili en eski veriler Yeni Babil dönemine (M.Ö. 626-539) aittir. Söz konusu dönemde Kilikia, Syennesis¹¹ unvanlı kralların yönetimi altındadır. Bu dönemde Kilikia kralı Syennesis, Lydia Krallığı ile Medler arasında yapılan barış antlaşmasında Babilli Labynetus ile birlikte aracı olmuştur¹². II. Kyros, Babil'i egemenliği altına aldıktan sonra, Artabatas'ı Kappadokia'ya; Artakamas'ı Büyük Phrygia'ya; Khrystantas'ı Lydia ve Ionia'ya; Adosios'u Karia'ya; Pharnoukos'u Aiolis ve Hellospontos Phrygia'sına satrap olarak atamıştır. II. Kyros, Babil seferine gönüllü katılan Kilikalılara bir vali atamamış ve bu bölgeyi Yeni Babil döneminde de görev yapan Syennesis unvanlı krallara bırakmıştır¹³. Nitekim Syennesis hanedanlığı, II. Nebukadnezar ve Neriglissar dönemlerinde Yeni Babil

⁸ Strabon, *Geographica*, XIV, 3, 1; 5, 1-2.

⁹ Strabon, XIV, 5, 6; 6, 1; XII, 6, 2; Herodotos, V, 49.

¹⁰ Herodotos, V, 49; 52.

¹¹ Syennesis kelimesinin kökeni ve anlamı hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Syennesis'in Luvice bir kökten türediği ve "köpeğin dostu" gibi bir anlama gelen ifadenin "savaşçının oğlu" gibi bir anlama dönüştüğü, bu görüşlerden birisidir. Bkz. Olivier Casabonne, *La Cilicie à L'époque achéménide*, eds. De Boccard, (Paris: Persika 3, 2004), 61-62.

¹² Herodotos, I, 74.

¹³ Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", 161-162.

tehlikesine karşı Lidyalılarla yapmış olduğu müttefikliği bir kenara bırakarak Persler'i desteklemiştir. Bu yardıma karşılık Pers kralı II. Kyros, Kilikia Krallığı'nın topraklarını Orta Anadolu'ya kadar genişletmiş ve burayı özerk bir Pers Satraplığı haline getirmiřtir¹⁴.

Pers satraplıklarını sistemli hale getiren I. Darius (M.Ö 522-486) olmuştur. Öyle ki II. Kyros ve II. Kambyzes (M.Ö. 530-522) dönemlerinde satraplıkların ödeyeceği vergi konusunda belli bir kural bulunmuyordu¹⁵. I. Darius döneminin satraplık listelerinde satraplık sayısı 23 ile 29 arasında değişmektedir. Rakamların farklı olması, I. Darius'un satraplıkları yeniden düzenlediğini göstermektedir¹⁶. I. Darius bu satraplıkları, ödenecek vergilere ve halkın etnik kökenine göre düzenlemiştir. Bu düzenlemeler ile bazen komşu satraplıklar; bazen de sınır komşusu olmamalarına rağmen, etnik köken göz önünde bulundurularak, çok daha uzak satraplıklar birleřtirilmiřtir¹⁷. Özerk Kilikia Satraplığı da muhtemelen, Luvi kökenli halk göz önünde bulundurularak, Lykaonia¹⁸ bölgesini içerisine alacak şekilde genişletilmiştir.

I. Darius döneminde Kilikia yerel kralı olan Syennesis'in, satraplık görevini de üstlenmesi Kilikia Satraplığı'nın farklı bir statüye sahip olduğunu göstermektedir. Kilikia'da bir Pers satrapı olmadığı için Büyük Kral'a vergileri Pers satrapı olarak görünen Syennesis götürmüştür. Ayrıca Kilikia Satraplığı, aynı çevrede denize kıyısı olan Mısır ile en yüksek vergiyi vermiştir. Bu satraplıklardan daha yüksek miktarda vergi alınmasının nedeni ise bu bölgelerin zenginliğidir. Nitekim Kilikia, maden, orman ve tarım ürünleri açısından oldukça zengin bir bölgedir¹⁹.

Kilikia ovaları, ordugâh kurmaya elverişli konumu sebebiyle Persler için bir ileri karakol işlevi de görmüş olabilir. Nitekim Persler savaş gemilerini, bölgede bulunan körfez ve limanlardan çatışma bölgelerine doğrudan sevk edebiliyorlardı. Bu sebepten dolayı Pers kralları, güçlü askeri birliklerini

¹⁴ Herodotos, I, 74; V, 118. Ayrıca bkz. Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Döneminin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (3) (Arkeoloji Özel Sayısı) (2006): 80.

¹⁵ Herodotos, III, 89.

¹⁶ Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", 162.

¹⁷ Herodotos, III, 89.

¹⁸ Konya Ovası.

¹⁹ Ahmet Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Döneminin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", 79; Mehmet Kurt, "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikia Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı", *Tarihin Peşinde Dergisi* 13 (2015): 311.

Kilikia Satraplığı

Kilikia'da bulundurmaktaydı. Bölge için konulan 500 *talentlik* verginin 140 *talenti* Kilikia'nın organizasyonu ve burada bulunan atlı birliklerin ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmıştır. Bu birliklerin komutası ve satraplık yetkileri ise Syennesis'e verilmiştir. Ayrıca Kilikia'dan her gün bir tane olmak üzere yılda toplam 360 tane beyaz at isteniyordu. Satraplık yetkisini elinde bulunduran Syennesis, iç işlerinde bağımsız hareket edebilmesine rağmen, Kilikia'dan elde edilen keresteler doğrudan Büyük Kral'ın denetimi altında olmuştur. Kerestelerin doğrudan Büyük Kral'ın denetimi altında olmasının sebebi ise kerestenin gemi ve tapınak yapımı için önemli bir hammadde olmasıdır. Bu verilere göre Kilikia bölgesi, Persler için ekonomik, siyasal ve askeri açıdan büyük önem taşımaktadır²⁰.

I. Darius'un ölümünden sonra Pers tahtına I. Kserkses (M.Ö. 486-465) geçmiştir. I. Kserkses döneminin en önemli olayı, kralın büyük bir orduyla Yunan topraklarına saldırmasıdır²¹. Kilikalılar bu dönemde Oromedon oğlu Syennesis'in komutası altında Salamis Muharebesi'ne 100 gemiyle katılmışlardır²². Bu muharebede Syennesis öldürülünce I. Kserkses Kilikia'ya, M.Ö. 478 yılında, Kariyalı Kseinogoras'u atamıştır²³. Daha sonra ise yönetim tekrar Syennesis hanedanlığına geçmiştir²⁴.

I. Kserkses'in ölümünün ardından Pers tahtında hanedan çatışmaları başlamıştır. Bu dönem süresince (yaklaşık olarak M.Ö. 465-404) Kilikia Satraplığı'nda neler olup bittiği net olarak bilinmese de satraplık hala Syennesis hanedanlığının idaresindeydi²⁵. I. Kserkses döneminin ardından, "Büyük Saray"ın satraplıklar üzerindeki etkisi azalmaya başlamış; satraplar daha özgür hareket etme fırsatı bulmuşlardır. Satraplar arasında başlayan çatışmaların yarattığı kargaşa boşluğunda, satraplıklardaki kopmalar kaçınılmaz olmuştur. Bu dönemde komşular arasında patlak veren savaşlarda, çıkarına uygun gördüğü birine destek vererek "Büyük Saray"ı zor

²⁰ Herodotos, III, 90. Ayrıca bkz. Kurt "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikia Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı", 311-312; Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", 168.

²¹ Nepos, *De Regibus*, I, 1-5.

²² Herodotos, VII, 91; 98. Ayrıca bkz. Memiş, *Eski İnan Tarihi (Medler, Persler, Partlar)*, 94; Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", 172.

²³ Herodotos, IX, 107. Ayrıca bkz. Ahmet Ünal ve K. Serdar Girginer, *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlı Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji* (İstanbul: Homer Kitabevi, 2007), 212; Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", 168.

²⁴ Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Döneminin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", 80.

²⁵ Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi (M.Ö. 3000-323)*, 256.

durumda bırakan yöneticiler de ortaya çıkmıştır. Bu tür yöneticilerden birisi Pharnabazos'tur²⁶.

Kilikia Satraplığı ile ilgili bilgiler II. Artakserkses dönemiyle (M.Ö. 404-359) yeniden netleşmektedir. II. Artakserkses Mnemon, Pers kralı II. Darius'un ölümünün ardından imparatorluğun başına geçmiřtir²⁷. Sardes satrabı Genç Kyros (d. M.Ö. 423 (?) ö. M.Ö. 401) bu durumu kabullenmek istememiş ve kardeşi Artakserkses'e karşı isyan başlatmıřtır²⁸. Başlattığı bu isyanda Syennesis de yardım etmiştir. Öyle ki ekonomik olarak sıkıntı içerisinde bulunan ve askerlere paralarını ödeyemeyen Kyros'a, Kilikia kraliçesi Epyaksa yüklü miktarda para vermiřtir²⁹.

Genç Kyros, Pers tahtını ele geçirmek için II. Artakserkses'e karşı düzenlediği seferde Lykaonia bölgesinde üç gün kalmış ve bu bölgeyi orduda bulunan Yunan askerlerin yağmalamasına izin vermiřtir³⁰. Buradan anlaşılacağı üzere Lykaonia bölgesinin, Persler tarafından tam olarak egemenlik altına alınmadığı ya da bölgenin Kilikalı Syennesis hanedanlığına bağlı olduğu söylenebilir. Ancak bölgenin yağmalanması sırasında ordu içinde yer alan Syennesis kraliçesinin ve muhafız birliğinin bu yağma hareketine karşı tepkilerinin ne olduğuna dair hiçbir bilgi yoktur³¹.

Genç Kyros'un, Lykaonia'dan ayrılıp Kilikia'ya geleceğini öğrenen Syennesis, Kilikia Kapılarını (Güleke Boğazı) korumakla görevlendirdiği askerleri geri çekmiş, böylece Kyros hiçbir engelle karşılaşmadan bölgeye girmiştir. Soloi ve Issos halkı hariç diğer şehirlerde yaşayan insanlar, kralla birlikte kaçmış ve Toros Dağları'nda saklanmışlardır. Genç Kyros Tarsos'a kadar ilerleyince Syennesis korkarak, Kyros'a yüklü miktarda para vermiřtir³². Kilikia kralı Syennesis, muhtemelen iki kardeş arasındaki mücadelede bir seçim yapmak zorunda kalmıştır. Nitekim Kyros'a para ve hediyeleri, Kilikia kraliçesi Epyaksa'nın bizzat ulaştırması, söz konusu mücadelede Kilikia satrabının

²⁶ Serra Durugönül, "Nagidos'un Tarihteki Yeri", La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, 2-5 Novembre 1999, İstanbul: Table Ronde Internationale, *Varia Anatolica* XIII, (2001): 431-432.

²⁷ C. Emin Bosch, *Roma Tarihinin Anahatları Kısım I. Cumhuriyet*, çev. Sabahat Atlan, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 20.

²⁸ Ctesias, *Persica (History of Persia: Tales of the Orient)*, XIX-XX, 63.

²⁹ Ksenophon, *Anabasis*, I, 2, 12.

³⁰ Ksenophon, I, 2, 19.

³¹ Hasan Bahar, "Konya Çevresi Tarih Araştırmaları-I: Hititlerden Romalılara Kadar Isauria Bölgesi", *S.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 9-10 (1995): 234.

³² Ksenophon, I, 2, 22-25.

Kilikia Satraplığı

içine düştüğü zor durumu göstermektedir³³. Ayrıca Ctesias, Syennesis'in hem Genç Kyros ile hem de Artakserkses ile savaştığından bahseder³⁴. Eğer bu doğruysa Syennesis, içine düştüğü zor durumdan kurtulmak için farklı politikalar geliştirmek zorunda kalmıştır. Muhtemelen bu politikalar Syennesis hanedanlığına olan güveni azaltmıştır.

Kilikia'da, Yeni Babil dönemiyle Pers dönemi arasında bir devamlılık olduğu söylenebilir. Nitekim bölge, Yeni Babil döneminde, Syennesisler yönetimindeki bağımsızlığını Pers döneminde de uzun süre devam ettirmiştir³⁵. II. Kyros'un Kilikia'yı ele geçirmesinden yaklaşık olarak M.Ö. 401 yılına kadar Kilikia'da doğrudan bir Pers egemenliği söz konusu olmamış; burada asıl söz sahipleri Syennesis unvanını taşıyan yerel krallar olmuştur³⁶. Syennesis unvanı taşıyan bu krallardan birisi Luvice bir ad taşıyan, "Sarma'nın hediyesi" anlamına gelen Sarmapiya'dır. Hemite'de (Gökçedam) bulunan Aramice bir yazıtta geçen "Satrap Sarmapiya'nın oğlu [...]" ifadesi, Sarmapiya'nın bölgede satrap olarak görev yaptığını kanıtlar niteliktedir³⁷. Sarmapiya'nın Syennesis hanedanlığına mensup olduğu bilinmesine rağmen hangi tarihler arasında görev yaptığı bilinmemektedir.

2. Pers Büyük Kralı'nın Doğrudan Atadığı Satraplar Dönemi

Artakserkses ile Genç Kyros'un mücadelesi, Genç Kyros'un ölümüyle sonuçlanmış ve Syennesis hanedanlığının özerkliği sona ermiştir³⁸. M.Ö. 401 yılından Büyük İskender'in idaresine geçtiği tarih olan M.Ö. 333 yılı arasındaki dönemde bölge, Syennesislerin yerine, Büyük Kral'ın atamış olduğu Pers kökenli valiler tarafından yönetilmiştir³⁹. Tribazos (M.Ö. 386-380), Pharnabazos (M.Ö. 380-374), Datames (M.Ö. 380-362) ve Mazeus (M.Ö. 362-334) Kilikia'yı yöneten Pers Büyük Kralı'nın atadığı satraplardır⁴⁰. Ayrıca Datames'in babası Kariyalı Kamissares de Kilikia Satraplığı'nda görev yapmış

³³ Kurt, "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikia Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı", 315.

³⁴ Ctesias, XIX-XX, 63.

³⁵ Kurt, "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikia Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı", 310.

³⁶ Ünal ve Girginer, *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlı Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, 208.

³⁷ Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, trans. Peter D. Daniels, (Indiana: Eisenbrauns, 2002), 712; Casabonne, *La Cilicie à L'époque achéménide*, 137-141.

³⁸ Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, 625.

³⁹ Kurt, "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikia Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı", 320.

⁴⁰ Afif Erzen, *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft* (Leipzig: Universitat zu Leipzig, 1940), 121. Durugönül, "Nagidos'un Tarihteki Yeri", 430-431.

ve bölgede güvenliği sađlamıřtır⁴¹. Bölgede görev yapan bu satrapların çoğu -belki de hepsi- daha önce askeri komutan olarak görev yapmış kişilerdir.

Bahsi geçen satraplarla ilgili tarihsel veriler oldukça kısıtlıdır. Bu satrapların bölgedeki varlıkları daha çok bastırdıkları sikkelerden tespit edilebilmektedir. Pharnabazos dönemine ait Nağidos sikkelerinde Pers unsurları kendisini Aramice yazıtlarda gösterir. Pharnabazos'un yanı sıra Tribazos ve Datames, Kilikia'da para bastıran diğer satraplardır. Mazeus ise yerel satrap vasfı için değil günlük kullanım için para bastırmıştır. Tribazos'un Tarsos sikkelerinde veya Pharnabazos'un Nağidos sikkelerinde, betimlemelerin salt Pers ikonografisinde olmaması bağımsızlığın bir işareti olup, bu sikkelerin -ikonografik açıdan- hem Yunan hem de Pers yerleşimcilere hitap etmek üzere basıldıkları sylenebilir⁴². M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara ait Nağidos ve Tarsos'ta bastırılmış sikkelerden, Dağlık Kilikia ve Ovalık Kilikia'nın ilk defa Kilikia adıyla tek bir satraplık idaresi altında birleştirildiği sonucu ıkarılabilir⁴³.

Datames, Kilikia'da askeri komutan olarak görev yaparken Pharnabazos bölgenin satrabıydı. Bir süre sonra da Pharnabazos'un yerine satrap olarak atanmıştır. Datames döneminde Kilikia Satraplığı'nın sınırları Orta Karadeniz'e kadar genişlemiştir. Datames, II. Artakserkses'in beğendiği yöneticilerden biri olsa da, itaatsizliği sebebiyle öldürölmek istenmiştir. Datames de buna karşılık Büyük Kral'a isyan başlatmıştır. II. Artakserkses, Datames'i bir türlü yakalayamayınca, Mithradates ile antlaşma yapmış ve Datames hain bir pusuda öldürölmüřtür⁴⁴. Arkeolojik verilere göre Datames'in yerel yönetici Luvili Tarkumuwa ile aynı kişi olduğunu düşünen bilim insanları bulunmaktadır. Bu görüşe göre Datames, Kilikia'da görev aldığı dönemde yerli halkın dilinde bir isim kullanmıştır. Bununla birlikte yine arkeolojik verilerden Tarkumuwa ile Pharnabazos'u eşleştiren bilim insanları olsa da, bu eşleştirme çok kabul görmemektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki; Tarkumuwa "*Tarhu(nt)'un gücünün taşıyıcısı*" anlamındadır. Belki de bölgede yaşayan Luvi halkının tapındığı Tarhu kültüne atıfta bulunarak, halkın isyan girişimini önlemek adına, hem Pharnabazos hem de Datames bu adı kullanmış olabilir. Ayrıca son Syennesis hanedanının adının Tarkumuwa olduğunu düşünenlerde vardır. Onun

⁴¹ Nepos, *Datames*, I, 1.

⁴² Duruğönöl, "Nağidos'un Tarihteki Yeri", 430-431.

⁴³ Kurt, "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikia Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı", 320.

⁴⁴ Nepos, *Datames*, I-XI.

Kilikia Satraplığı

egemenlik sahasının batıda Pamphylia bölgesinde Aspendos'a kadar ulaştığı düşünülür⁴⁵. Eğer bu görüş doğruysa Syennesis hanedanlığı, Kilikia'yı bir süre yeniden yönetmiştir.

Datames'in öldürülmesinin ardından Mazeus, Kilikia satrapı olarak bölgeye atanmıştır. Mazeus, II. Artakserkses'in son dönemleri, III. Artakserkses Ochos (M.Ö. 359-338), IV. Artakserkses (Arses) (M.Ö. 338-336) ve III. Darius'un (M.Ö. 336-330) ilk dönemlerinde görev yapmıştır. III. Artakserkses Ochos döneminde idari işler satrap Mazeus tarafından yerel olarak yürütülmüştür. Özerklik olarak nitelendirebileceğimiz bu durum, Pers İmparatorluğu içerisinde, özellikle dağlık bölgelere verilmekteydi. Bu özerklik kuşkusuz bir ayrıcalıktır, ancak tam bir bağımsızlık anlamına da gelmemektedir⁴⁶.

Mazeus'un ardından bölgede Arsames (ya da Arsamenes, M.Ö. 334-333) görev yapmıştır. Arsames'in M.Ö. 334 yılında, Granikos Savaşı'nda, Persler adına satrap(?) olarak savaşması, Mazeus'un artık görevde olmadığını göstermektedir⁴⁷. Yine Arsames, Persler adına Tarsos'u korumakla görev yaparken Büyük İskender'in Kilikia Kapılarını geçtiği haberini alınca Tarsos'u korumaktan vazgeçmiştir. Arsames, Büyük İskender'in hızla yaklaştığını anlayınca şehri yağmalayıp bölgeden uzaklaşmıştır⁴⁸. Arsames'in bölgedeki görevinin ne olduğu ise tartışmalıdır. Antik yazarlardan Diodoros, Arsames'ten Kilikia satrapı olarak bahsederken⁴⁹; Arrianus ve Curtius, Arsames'in bölgede askeri komutan olarak görev yaptığını belirtirler⁵⁰.

Sözü edilen satraplar, görev yaptıkları satraplıkta kral adına tek yetkili değildiler. Nitekim genel yazman ve garnizon komutanı da doğrudan kral tarafından bölgeye atanmaktaydı. Bu iki üst düzey yardımcı satrapın emrine uymak zorunda olmayan kişilerdir⁵¹. Konumuz kapsamında yer alan bölgede ise Meydancikkale'de (Gülнар) bir Pers askeri garnizonunun varlığı bilinmektedir⁵². Ancak burada görev yapan garnizon komutanlarının kim

⁴⁵ Casabonne, *La Cilicie á L'époque achéménide*, 174-181; Stephen Ruzicka, *Trouble in the West: Egypt and the Persian Empire (525-332 BC)*, (Oxford: Oxford University Press, 2012), 103-104.

⁴⁶ Serra Durugönül, "Nagidos'un Tarihteki Yeri", 431-432.

⁴⁷ Diodoros, *Bibliotheka Historika*, XVII, 19, 4.

⁴⁸ Arrianus, *Alexandroi Anabasis*, II, 4.

⁴⁹ Diodoros, XVII, 19, 4.

⁵⁰ Arrianus, II, 4;; Curtius, *Historiarum Alexandri Magni Macedonis (Life of Alexander the Great)*, III, 4.

⁵¹ Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", 166.

⁵² Trevor Bryce, *The Peoples and Places of Ancient Western Asia*, (London: Routledge, 2009), 388.

oldukları ve diğer askeri komutanlar ile ilişkileri gibi birçok konu belirsizliğini korumaktadır.

3. Büyük İskender Dönemi

Pers İmparatorluğu, Büyük İskender'in seferleri sonucunda yıkılmıştır. Büyük İskender, bazı İnan edebiyat ve tarihsel kayıtlarında son Pers hükümdarı olarak geçmektedir. Büyük İskender, ulusal İnan destanlarında kahraman ve tahtın meşru varisi olarak anlatılmaktadır. Yabancı bir istilacının lkenin tarihinde yeri olamayacağı için, *Şehname* kendisini son Ahamenid hükümdarının üvey kardeşi olarak tanıtmaktadır⁵³.

Pers geleneklerinde taht varisinin görevlerinden birisi selefini gömmek; onun cesedini büyük bir törenle Persepolis yakınlarındaki kraliyet mezarına götürülürken ona refakat etmektir. Büyük İskender, III. Darius'un ölümüne çok zlmş ve onun cenazesi kraliyet mezarına götürülürken ona eşlik etmiş; krallara yakışır bir şekilde tören düzenlemiştir. Büyük İskender bunları yaparak kendini tahtın varisi ve dolayısıyla meşru Pers kralı ilan etmiřtir⁵⁴.

Pers yönetiminin ardından Anadolu'ya egemen olan Büyük İskender, kurduğu imparatorluğuun yönetiminde Pers sisteminden yararlanmış; Perslerin satraplık sistemini benimsemiřtir⁵⁵. Ancak satraplıkların özerklikleri Büyük İskender ile birlikte kısıtlanmıştır. Büyük İskender döneminde satraplar bölge yöneticileri değil, imparatorluğuun memurları olmuřlardır⁵⁶. Büyük İskender, satraplıkların başına ilk zamanlarda Pers yöneticileri; zamanla da Makedon yöneticileri atamıřtır⁵⁷. Nitekim Plutarkhos, Büyük İskender'in Mazeus'un oğluna büyük bir satraplık vermeyi teklif ettiğinden bahseder⁵⁸.

Büyük İskender, Kilikia Satraplığı'na Balakros'u atamıřtır⁵⁹. Nikanor'un oğlu Balakros, yaklaşık olarak M.Ö. 380'lerde doğmuş ve müttefiki Antipatros ile birlikte siyasal hayata atılmıştır. Balakros muhtemelen Asya seferinden hemen önce Antipatros'un kızı Phila ile evlenmiştir. Balakros, Büyük İskender'in babası Philippos'un kraliyet muhafızlığını yapmıştır.

⁵³ V. Sarkhosh Curtis, *İnan Mitleri*, ev. Fatma Esra Aslan, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2016), 87.

⁵⁴ Arrianus, III, 22; Plutarkhos, *Bioi Paralleloi: Alexander & Caesar*, XLIII, 3. Ayrıca bkz. Van de Mierop, *Eski Yakındoğu Tarihi (M.Ö. 3000-323)*, 261.

⁵⁵ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş* (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2012), 138.

⁵⁶ Durugönül, "Nagidos'un Tarihteki Yeri", 432.

⁵⁷ Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, 138.

⁵⁸ Plutarkhos, XXXIX, 6.

⁵⁹ Arrianus, II, 12.

Kilikia Satraplığı

Philippos'un ölümünün ardından başa geçen Büyük İskender, Issos Savaşı'ndan hemen sonra kendi gözlemine göre ya da güvenilir raporlardan, savaşta başarı gösteren askerleri övmüş ve onları ödüllendirmiştir. Bu ödüllendirmeye göre Balakros, Kilikia satrabı olarak görevlendirilmiştir. M.Ö. 332'de Balakros ile Phrygia satrabı Antigonos ve Hellespontos Phrygia'sı satrabı Kalas tarafından kurulan birlik Anadolu'nun fethini tamamlamıştır⁶⁰.

Balakros döneminin sikke birimleri, yazıtları ve tipleri, Pers satrapları döneminin devamı niteliğindedir. Balakros (M.Ö. 333-324/323) döneminde, ön yüzde tahtta oturan Baaltars, arka yüzde ise Athena başı tasvirlerinin yer aldığı baskılar yoğunluktadır. Baaltars, Tarsos kentinin Ba'al'ını (Kent Tanrısı Sandon) temsil etmektedir⁶¹. Ayrıca Laranda'ya ait paralar üzerindeki Ba'al tasviri, en azından Lykaonia'nın güneyinin Kilikia Satraplığı'nın idari yapısı içerisinde yer aldığını kanıtlar niteliktedir⁶². Balakros'un bölgedeki görevi Lykaonia'nın güneyini ve Isauria'yı⁶³ kontrol altına almaktı. Kilikia'da güvenliği sağlayan Balakros, asıl görevi için kuzeye yönelmiş, Lykaonia'yı içine alan bölgedeki faaliyetleri sonucunda, Pisidia ve Isaurialı isyancılar tarafından öldürülmüştür⁶⁴.

Kilikia Satraplığı'na bağlanmış olan Laranda (Karaman) şehri ve Isauria halkı yönetime isyan edip Balakros'u öldürünce Büyük İskender, generallerinden Perdikkas'ı bu bölgeye, bir intikam seferi düzenlemekle görevlendirmiştir. Perdikkas, bölgede gerekli tedbirleri aldıktan sonra Laranda'ya girmiştir. Laranda kısa süre içinde teslim olmuş, insanları katledilmiş, geriye kalanlar ise köle olarak satılmıştır. Perdikkas, Laranda'nın kontrol altına alınmasından sonra Isauria'ya yönelmiştir. Isauria -muhtemelen Isauria Nova (Zengibar Kalesi/Bozkır)- daha güçlü savunma sistemine sahip olduğu için Perdikkas'a bir süre dayanmış, ancak bu direniş üç gün sürmüştür. Isaurialılar son ana kadar savaşmışlar; düşman eliyle öldürülmemeleri için, çocuklarını, eşlerini ve ebeveynlerini evlerine kapatıp ateşe vermişlerdir. Ardından daha fazla dayanamayacaklarını düşünmüşler ve kendilerini de ateşe atmışlardır. Perdikkas şehir ile birlikte bölgenin doğal kaynakları olan altın ve gümüşü de

⁶⁰ Waldemar Heckel, *The Marshals of Alexander's Empire* (London: Routledge, 2005), 260-261.

⁶¹ Erhan, "Mallos Sikkeleri Üzerine Bir İnceleme", 59.

⁶² Mehmet Kurt, "Karaman'da Eskiçağlara Ait Kültürel Unsurlar ve Turizm Açısından Önemi", *S.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2009): 171.

⁶³ Strabon, Isauria'yı Lykaonia bölgesine dâhil eder. Toros Dağları'na yakın bir konumda bulunan Isauria, Pisidia, Lykaonia ve Kilikia arasında sınır vazifesi görmektedir. Bkz. Strabon, XII, 6, 2-4.

⁶⁴ Diodoros, XVIII, 22, 1.

yağmalatmıştır⁶⁵. Ancak Perdikkas bölgeyi sadece yağmalatmakla yetinmiş; bölgeyi kontrol edecek herhangi bir denetim mekanizması oluşturmamıştır.

Büyük İskender'in 33 yaşındayken (M.Ö. 323) arkasında bir mirasçı bırakmadan Babil'de ölmesi, komutanları (Diadokhlar) arasında kanlı savaşların ortaya çıkmasına sebep olmuş; üniter devlet yapısı çökmüş, satraplıklar feshedilmiş ve kurulan büyük imparatorluk parçalanmıştır⁶⁶. Diadokhlar Savaşı'nın ardından Seleukoslar, bölgede tam olarak hâkimiyet kurduktan sonra, Perslerin erken dönem politikalarından etkilenecek, bölgenin bazı kesimlerini yerel yönetimlere bırakma politikasını benimsemişlerdir. Roma döneminde ise Romalılar, bölgenin idaresinde Pers satraplık modelinden faydalanarak, "Kilikia Eyaleti"ni oluşturmuşlardır⁶⁷.

Sonuç

Sonuç olarak Kilikia Satraplığı, Pers idari yapısı içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Satraplık, M.Ö. 539 yılından M.Ö. 400'lü yıllara kadar, özerk bir Pers satraplığı olarak Syennesis unvanlı yerel krallara bırakılmıştır. II. Kyros M.Ö. 539 yılında, Babil seferine gönüllü katılan Syennesis hanedanlığının egemenlik alanını Orta Anadolu'ya kadar genişletmiştir. Syennesis unvanlı krallardan adı bilinenlerden birisi Sarmapiya; adı bilinen en önemli kraliçe ise Epyaksa'dır. Bir süre Kariyalı Kseinogoras da bölgede görev yapmış olsa da yönetim tekrar Syennesis hanedanlığına geçmiştir. Kilikia'da bulunan atlı birliklerin komutası ile satraplık yetkileri de Syennesis'e verilmiştir. Bu durum, satraplığın ayrıcalıklı bir konumda olduğunu göstermektedir.

Syennesis hanedanlığının çıkarıcı politikaları satraplığın sınırlarının genişlemesini sağlasa da; bu çıkarıcı politikalar bir süre sonra Pers Büyük Kralı'nın doğrudan müdahalesine sebep olmuştur. Böylece yaklaşık M.Ö. 400/380 yılları ile birlikte Kilikia Satraplığı'na Pers Büyük Kralı'nın doğrudan atadığı satraplar görevlendirilmiştir. Bölgeye atanan satraplar ile ilgili tarihsel veriler oldukça az olup, daha çok bastırdıkları sikkeler üzerinden bilgi edinilebilir. Bu satraplar, Tribazos, Pharnabazos, Datames, Mazeus'tur. Diodoros, Arsames'in de Kilikia satrapı olarak görev yaptığından bahseder. Diğer taraftan Tarkumuwa isimli yöneticinin Datames ile aynı kişi olabileceği düşüncesi bulunmaktadır. Yine Tarkumuwa'nın son Syennesis hanedanı

⁶⁵ Diodoros, XVIII, 22, 1-8.

⁶⁶ Curtius, X, 10, 1-5.

⁶⁷ Kürşat Bardakçı, "Hellenistik ve Roma dönemlerinde Kilikia bölgesi ile Lykaonia bölgesi arasındaki ilişkiler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 56; 63-65.

Kilikia Satraplığı

olabileceği de düşünülmektedir. Eğer bu görüş doğruysa Syennesis hanedanlığı, Pers Büyük Kralı'nın doğrudan atadığı satraplar döneminde bir süre daha görev yapmıştır. Pers İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından bölgeye egemen olan Büyük İskender ile birlikte Pers satraplık sistemi devam etmiş ve satraplığa Balakros atanmıştır. Balakros, Kilikia Satraplığı'na bağlı Isaurialılar tarafından öldürülünce, Büyük İskender'in komutanlarından Perdikkas bölge halkını sindirme harekâtında bulunmuştur. Büyük İskender'in ölümünün ardından, onun komutanları arasında çıkan taht kavgaları ve savaşlar sonucunda, kurulan imparatorluk parçalanmış; satraplık sistemi de feshedilmiştir.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Arrianus. *Alexandroi Anabasis*, (*İskender'in Seferleri*), Çeviri: Meriç Mete, İstanbul: İdea Yayınevi.

Ctesias. *Persica (History of Persia: Tales of the Orient)*, Trans. J. Robson and L. Llewellyn, London: Routledge.

Curtius. *Historiarum Alexandri Magni Macedonis (Life of Alexander the Great)*, Trans. John C. Rolfe, London: Loeb.

Diodoros. *Bibliotheka Historika*, Vol. IX, Loeb Classical Library.

Herodotos. *Historia (Herodot Tarihi)*, Çeviri: Müntekim Ökmen ve Azra Erhat, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ksenophon. *Anabasis*, eds. Carleton L. Brownson, Cambridge: Harvard University Press.

Nepos. *Vitae*, eds. Albert Fleckeisen, Leipzig.

Plutarkhos. *Plutarkhos, Bioi Paralelloi: Alexander & Caesar*, Çeviri: Furkan Akderin, İstanbul: Alfa Yayınları.

Strabon. *Geographica (Antik Anadolu Coğrafyası: XII, XIII, XIV)*, Çeviri: Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Modern Kaynaklar

Bahar, Hasan. "Konya evresi Tarih Araştırmaları-I: Hititlerden Romalılara Kadar Isauria Bölgesi", *S.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 9-10 (1995): 219-246.

Bardakcı, Kürşat. "Hellenistik ve Roma dönemlerinde Kilikia bölgesi ile Lykaonia bölgesi arasındaki ilişkiler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Bosch, C. Emin. *Roma Tarihinin Anahatları Kısım I. Cumhuriyet*. Çeviri: Sabahat Atlan., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1957.

Briant, Pierre. *From Cyros to Alexander: A History of the Persian Empire*, Trans. Peter D. Daniels., Indiana: Eisenbrauns, 2002.

Brosius, Maria. "Court and Court Ceremonies in Achamaneid Persia", *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*, ed. A. J. S. Spawforth, 1-57, New York: Cambridge University Press, 2007.

Bryce, Trevor. Bryce, *The Peoples and Places of Ancient Western Asia*, London: Routledge, 2009.

Casabonne, Olivier. *La Cilicie  L'poque achéménide*, eds. De Boccard, Paris: Persika 3, 2004.

Curtis, V. Sarkhosh. *İran Mitleri*. eviri: Fatma Esra Aslan., Ankara: Phoenix Yayınevi, 2016.

Durugönül, Serra. "Nagidos'un Tarihteki Yeri", *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux*, 2-5 Novembre 1999, İstanbul: Table Ronde Internationale, *Varia Anatolica XIII* (2001): 429-443.

Erhan, Fatih. "Mallos Sikkeleri zerine Bir İnceleme.", *Çukurova Araştırmaları Dergisi* 2 (2) (2016): 54-71.

Erzen, Afif. *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*, Leipzig: Universitat zu Leipzig, 1940.

Heckel, Waldemar. *The Marshals of Alexander's Empire*, London: Routledge, 2005.

Kaya, Mehmet Ali. "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı" *Cedrus VI* (2018): 159-179.

Kilikia Satraplığı

Kuhr, Amelie. *Eski Çağ'da Yakındoğu* (M.Ö. 3000-330). Çeviri: Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Kurt, Mehmet. "Karaman'da Eskiçağlara Ait Kültürel Unsurlar ve Turizm Açısından Önemi", *S.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2009): 165-196.

Kurt, Mehmet. "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikia Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı.", *Tarihin Peşinde Dergisi* 13 (2015): 303-326.

Memiş, Ekrem. *Eski İran Tarihi (Medler, Persler, Partlar)*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2018.

Tekin, Oğuz. *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2012.

Ruzicka, Stephen. *Trouble in the West: Egypt and the Persian Empire (525-332 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 2012.

Sarıkaya, Sevgi. "Anadolu'da Pers Satraplık Sistemi", *Cedrus IV* (2016): 75-90.

Ünal, Ahmet. "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Döneminin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi.", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (3) (*Arkeoloji Özel Sayısı*) (2006): 67-102.

Ünal, Ahmet ve Girginer, K. Serdar. *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlı Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.

Van de Mieroop, Marc. *Eski Yakındoğu Tarihi (M.Ö. 3000-323)*. Çeviri: Sinem Gül. İstanbul: Homer Kitabevi, 2018.

CİLT 1

SAYI 1

YIL 2019

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

VOLUME 1

ISSUE 1

YEAR 2019

Abdullah Sami Tekin

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5443-4758>

**KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİ İKTİSADİ VE İÇTİMAİ
DÜZENİNDE VERGİ SİSTEMİ**

Atf yapmak için: Abdullah Sami Tekin, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İçtimai Düzeninde Vergi Sistemi", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, (2019), s.52-71.

**TAX SYSTEM IN CLASSICAL ERA OTTOMAN ECONOMIC AND
SOCIAL ORDER**

To cite this article: Abdullah Sami Tekin, "Tax System In Classical Era Ottoman Economic And Social Order", *Journal of Academic History And Studies*, Volume:1, Number: 1, (2019), pp. 52-71.

Makale Geliş Tarihi: 15.12.2019 – Yayına Kabul Tarihi: 27.12.2019

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİ İKTİSADİ VE İÇTİMAİ DÜZENİNDE VERGİ SİSTEMİ

Özet: Devletlerin varlığını idame ettirmesinde ve halkına hizmette önemli gelir kaynaklarından birisi de vergidir. Sınırları çok geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti de diğer devletler gibi varlığını devam ettirebilmek ve bu geniş coğrafyada çeşitli ırk, din ve mezheplere mensup olarak yaşayan nüfusuna hizmet etmek gayesi ile kendine özgü bir vergi alma ve toplama sistemi geliştirmiş ve bu sistemi coğrafyasında uygulamıştır. Vergi toplama ve taksimi devletin coğrafi yapısına uygun olarak teşkil edilmiş bir maliye teşkilatı marifetiyle gerçekleştirilmiştir. Bu vergi sisteminde devletin sosyal yapısını oluşturan yöneten kesim “askeri” vergiden muaf, yönetilen kesim “reaya” vergi mükellefi olarak kabul edilmiştir. Vergiler dini ve örfi kurallara göre Müslim gayrimüslim tabiiyete göre düzenlenmiş ve vergiler barış ve savaş zamanları, coğrafya vs. gibi durumlar gözetilerek belirlenmiştir. Vergiler devletin siyasi, askeri ve ekonomik durumuna göre şekillenen usullerle toplanıp merkezi bütçeye aktarılmıştır. Makalemizde Osmanlı iktisadi ve içtimai yapısı içerisinde Osmanlı vergi sistemi ve farklı isim ve şekillerde alınan vergiler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, vergi sistemi, sosyal yapı, klasik dönem, ekonomi

TAX SYSTEM IN CLASSICAL ERA OTTOMAN ECONOMIC AND SOCIAL ORDER

Abstract: Tax is one of the important sources for states in maintaining its existence and serving its people. The Ottoman Empire, whose borders spread to a very wide geography, developed a unique tax collection and collection system in order to maintain its existence like other states and to serve its population as members of various races, religions and sects. Tax collection and distribution had been realized through a financial organization established in accordance with the geographical structure of the state. In this tax system, constituting the social structure of the state the governing sector “askeri” was exempted from tax paying, but the ruled sector “reaya” accepted as taxpayer. The taxes were regulated according to religious and customary rules, according to Muslim non-Muslim nationality, and taxes were determined on condition of in times of peace and war, geography, and so on. Taxes were collected and transferred to the central budget by the procedures shaped according to the political, military and economic situation of the state. In this article, the Ottoman tax system and the taxes collected in different names and forms will be discussed within the Ottoman economic and social structure.

Keywords: Ottoman, tax system, economy, social structure, classical era

*Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, asamitekin@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5443-4758>

Giriş

Osmanlı Devleti klasik döneminde diğer dünya devletlerinde olduğu gibi temel üretim faaliyetleri tarım yanında şehir zanaatlarıydı ve vergiye tabi tutulan iktisadi saha esas itibariyle tarımsal üretimdi.¹ Tarımsal üretimden elde edilen gelirlerin büyük bir kısmına oluşturulan vergi mekanizması marifetiyle el konulmaktaydı. Elde edilen vergiler bu vergi mekanizması ile siyasi merkeze aktarılmaktaydı². Vergi toplama sistemini farklı din inanç ve içtimai düzen içerisinde bulunan farklı yönetim usulleri içerisinde işletilen bir maliye teşkilatı marifetiyle oluşturulan sistem ile toplanmaktaydı. Bu vergi sistemi, temelini İslam Hukukundan alan Tekâlif-i Şer'iyeye olarak adlandırılan Şer-i, Padişahın iradesi ile alınan Tekalif-i Örfiye olarak adlandırılan örf-i olmak üzere iki grupta incelenebilecek olan vergilerdir. Çalışmamız bu vergi sistemi içerisinde, Osmanlı Devleti Maliye Teşkilatı, Osmanlı Devleti Vergi Sistemi olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir.

Osmanlı Devleti içtimai yapısında toplum genel olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Bu iki sınıftan biri padişah tarafından dini ya da idari yetkilere sahip insanlardan meydana gelen askeri sınıf olarak adlandırılan yönetenler sınıfı, ikinci sınıf ise yönetime asla katılmayan ve reaya olarak adlandırılan çeşitli toplumun çeşitli katmanlarında bulunan farklı inanç ve ırklara tabi yönetilenler sınıfıydı. "Askeri", "raiye" şeklinde yapılan ayırımın temel ölçü, vergiye muhatabiyetti. Yönetenler yani askeri sınıf üretimde bulunmayıp vergi vermezken, reaya veya raiye devlete vergi vermekle yükümlü geniş bir kitleyi oluşturmaktaydı.³ Askeri sınıfta askerliği ifa edenler ve memur konumunda bulunanlar bu sınıfı oluşturmaktaydı. Bu sınıf içerisinde esasen askerlik görevinde bulunanlar bu görevleri karşılığında yıllık olarak bir mahallin ya da köyün gelirini devletten kendi adlarına toplama yetkisini almışlardır. Bu yolla gelirini sağlayanlar Tımarlı Sipahiler, Sancak Beyleri, Beylerbeyleri, Vezirler ve Enderun Ağaları gibi unvanlara sahip devletin üst düzey memurları ya da yöneticileridir⁴. Memurlar ise devlette yapmış oldukları hizmetlerinin karşılığında devlet hazinesinden ücretlendirilenler ile vakıf gelirlerinden ücretlendirilen çalışanlardır. Hazineden ücretlendirilenler

¹ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453) (İstanbul: Cem Yayınları, 2014), 361.

² Şükrü Nişancı, Osmanlı İktisat Zihniyeti, (İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2002), 67-68.

³ Nişancı, Osmanlı İktisat Zihniyeti, 54.

⁴ Yusuf Hallaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet teşkilatı ve Sosyal Yapı (Ankara:TTK Yayınları, 2014), 105.

Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi

Uluŕe olarak adlandırılan gündelik ücret almakta olup bu ücretliler Kapıkulu askerleri, Enderun hizmetlileri, Kale Koruyucuları, Subaşılar, Asesbaşılardan oluşmaktaydı. Vakıfların gelirleri ile ücretlendirilenler, Müderrisler, Kadılar, Medrese öğrencileri ve mezunları ile yanlarında görev yapanlar ve akrabalarıdır. Bu grupta bulunanlar *ilmiye* adı altında vergilerden muaf tutulmuşlardır⁵.

Reaya olarak adlandırılan sınıfta kent, kaza ve köylerde yaşayanlar ile göçebe aşiret mensupları bulunmakta olup bu grupta bulunanlardan devlet tarafından askerlik görevi ile görevlendirilenler reaya sınıfından çıkmakta ve bu hizmetleri süresince vergiden muaf tutulmaktaydı⁶. Şehirliler, tarımsal faaliyette bulunmayıp geçimini ticaret, zanaat ve sanayi faaliyetleri ile sürdüren esnaflardan oluşan ve yaptıkları faaliyetler sonucunda vergilendirilen kesimdir. Şehirliler oluşturdukları çeşitli lonca teşkilatları ile örgütlenmişler ve idarede söz sahibi olmuşlardır. Şehirlerin gelişmesi ve ibadethaneler, imarethaneler, medreseler, hastaneler gibi sosyal donatıların artması, kanalizasyon, yol, su vs. gibi alt yapı hizmetlerinin inşası ile şehir nüfusu yıldan yıla artış göstermiştir⁷. Köylüler zirai faaliyette bulunan kesimi oluşturmakla beraber üretim ekonomisi ziraata dayanan imparatorluk içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Reaya aslen devlete ait olan arazi üzerinde kiracı durumdadır⁸.

Osmanlı toplumunu yerleşim durumlarına göre üç kategoriye ayırmak mümkündür: şehirlerde oturan çeşitli düzeylerde yönetici, tüccar ve esnaftan oluşan şehirliler; tarımla işğal olan köylüler ve tam olarak yerleşik hayata geçememiş olan konargöçerler. Osmanlı ekonomisinin temeli tarıma dayandığından dolayı nüfusun büyük bir çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı. Köylü kesiminin büyük bir bölümünü çift-hane sistemi olarak adlandırılan bir üretim metodu olan, imparatorluğun verdiği raiyet çiftliklerini çalıştıran, eken ve biçen köylü aileleri oluşturuyordu. Toprak sahibinin ölmesi durumunda çiftliğin parçalanmaması için ölen kişinin oğulları babalarının toprağını ortak olarak işleyip vergilerini ortak vermişlerdir⁹.

⁵ Hallaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet teşkilatı ve Sosyal Yapı, 106.

⁶ Hallaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet teşkilatı ve Sosyal Yapı, 106.

⁷ Hallaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet teşkilatı ve Sosyal Yapı, 106.

⁸ Ömer Lütfi Barkan, Türkiye’de Toprak Meseleleri, Toplu Eserler 1, Cilt-1, (İstanbul: Gözlem Yayınları,1980), 133.

⁹ Nişancı, Osmanlı İktisat Zihniyeti, 59.

Konargöçerler ülkenin her yanına dağılmakla birlikte esasen Van, Erzurum ve Diyarbakır, Mardin bölgelerinde, Maraş ve Sivas arasında, Kızılırmak çevresinde ve özellikle Toroslar civarında nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktaydılar. Şehirlere gelince, temel olarak siyasi, idari, askeri işlerin görüldüğü bu alanlar aynı zamanda sınaî ve ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı merkezlerdi. Bu şehirler aynı zamanda kasaba ve köylerde üretilen tarım ürünlerinin pazarlandığı ve iktisadi hayata kazandırıldığı işte bu mekanizma içerisinde toplumun farklı yerleşim bölgelerinde yaşayan reaya verginin kaynağını oluşturan kesimdi¹⁰.

Osmanlı iktisadi düzeni temel olarak tarımsal faaliyetlere dayanan iktisadi bir yapıya sahipti. İmparatorluğun ekonomik düzeni için tarımın önemi hayati düzeyde önemliydi. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, kendisini korunan, kontrol edilen topraklar olarak adlandırılan “memalik-i mahrusa” olarak tanımlamaktadır. Tarım faaliyetlerinde bulunan ve toplumun büyük kısmını oluşturan kesim, tarımsal faaliyetlerinin üretimi sonucunda elde ettikleri ürünlerin bir kısmını vergi olarak merkezi idareye vermekte ve bu yolla kendilerinin karşılayamadığı karşılıklı rızaya dayanan bir anlayışla güvenlik ve adalet hizmetleri almaktaydılar¹¹. XV ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı iktisadi yapısında devlet, tüm iktisadi faaliyetlerin egemen kurucu ve koruyucusudur. Osmanlı yönetiminin geleneksel iktisadi görevleri ona sosyal ve devletçi bir özellik kazandırmaktadır. Devletin temel felsefesi yanında, toplumun iktisadi ihtiyaçları bu görevleri şekillendirmiştir. İmparatorluğun genişliği, asker ve ordunun barış ve sefer zamanlarındaki ihtiyaçları, ulaştırma şartlarının olanaksızlığı, büyük vilayetlerin işe zorlukları, devletin ekonomiyi tek elden idare etmesini gerekli kılıyordu.¹² Devlet imparatorluk içerisinde iktisadi faaliyetleri ve onu oluşturan piyasayı kendi haline terk etmemiş piyasalara müdahalelerde bulunarak kontrol altında tutmuştur. Bu yolla ile tüketicinin hakkı üreticinin kârına karşı korunmuş ve piyasalarda denge sağlanmıştır. Devlet bu müdahaleleri memurlar marifetiyle değil esnaf loncaları marifetiyle yaparak olumlu yönde etki sağlamıştır¹³. Klasik dönem Osmanlı iktisat anlayışında başka önemli bir yön ise iktisadi faaliyette tüketici haklarının üretici karından önce gelmesi ve ucuz bol ve kaliteli ürünlerin sağlanmasıydı. Osmanlı iktisadi zihniyetindeki bir diğer önemli bir değer ise

¹⁰ Nişancı, Osmanlı İktisat Zihniyeti, 60.

¹¹ Niyazi Berkes, 100 Soruda Türkiye'nin İktisadi Tarihi, Cilt 1 (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972), 59.

¹² Nişancı, Osmanlı İktisat Zihniyeti, 69.

¹³ Nişancı, Osmanlı İktisat Zihniyeti, 70.

Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi

“rekabet” ve “çatışma” yerine “işbirliği” ve “dayanışma” değerlerine öncelik tanınmasıdır. Bu yolla rekabetten dolayı oluşabilecek fiyat farklılıkları önlenmiş, esnaflar arasında dayanışma oluşturularak ekonomik düzen sağlanmıştır.¹⁴

1. Osmanlı Devleti Maliye Teşkilatı

Osmanlı Devleti’nde sağlam esaslar üzerine kurulan bir mali sistemin var olduğu söylenebilir. Bu sistem ani olarak vücut bulmuş değildir. Zamanla ve ihtiyaçlar doğrultusunda gelişmiştir. Osmanlı maliye teşkilatının başında Başdefterdar vardır. Başdefterdar Divan-ı Hümayun’da Maliye teşkilatını temsil eder¹⁵. Osmanlılar bu müesseseyi kendilerinden önceki Türk devletlerinden almışlardır. Osmanlı mali sistemi kökenleri bakımından Selçuklu geleneğinden ziyade İlhanlı geleneğinden etkilenmişlerdir¹⁶. İlhanlıların kullandıkları Defterdar-ı Memalik kurumunu biraz değiştirerek “defterdar” olarak uygulamaya koymuşlardır. Defterdar sayısı devletin toprak genişliğine göre artmıştır¹⁷. Defterdar tanımı XV. Yüzyılda kaleme alınmış olan Yazıcızade Ali’in Selçuknamesi Târîh-i Âl-i Selçûk’da geçmekte ve varlığı kesinleşmektedir¹⁸. Defterdar Fatih kanunnamesine göre de Padişahın mal varlığının vekili ve Sadrazam ise malının nazıdır. Para ve defter hazinesinin açılması icap ettiğinde Defterdarın huzurunda açılır ve kapatılırdı. Bahse konu kanunnameye göre maliye teşkilatının başı baş defterdar Divan-ı Hümayunda Vezir-i Azamın sofrasında oturmak ve yemek yemek, padişahın mal varlığını korumak, hazine konularında maliyeden hüküm yazmak, Padişaha bilgi vermeden iki akçe kadar zam yapabilmek, sefere çıkılırken Padişaha yaklaşılarak konuşabilmek gibi ayrıcalıkları ve salahiyetleri olan bir memurdur¹⁹. Defterdarlar her Salı günü vezirlerle birlikte padişah huzuruna kabul edilirdi. Bu arzlarında mali konularla ilgili bilgilendirmeler yapardı. En önemli mesele ise Kapıkulu ocaklarına tahsis edilecek olan maaş ödemelerinin teminiydi. Bu konu Padişah ve sadrazam

¹⁴ Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2014), 68.

¹⁵ İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi (Ankara: Cedit Neşriyat, 2008), 223.

¹⁶ Rıfat Günalan, Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010), 17.

¹⁷ Mübahat Küttükoğlu “Osmanlı İktisadi Yapısı”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Cilt I (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür merkezi Yayınları, 1995), 513.

¹⁸ Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007), 91.

¹⁹ M.A. Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, 91.

içinde önem arz etmekteydi.²⁰ XVIII. Yüzyıldan itibaren Rumeli defterdarına Şıkk-ı Evvel, Anadolu defterdarına Şıkk-ı Sani ve Üçüncü Defterdara da Şıkk-ı Salis adları verildi. XVIII. Yüzyılın sonunda ve III. Selim zamanında Nizam-ı Cedid sonrasında Şıkk-ı Rabi isminde bir defterdarlık daha teşkil edilmiş ve bu defterdarlık Nizam-ı Cedid'in kaldırılması ile lağvedilmiştir²¹.

Osmanlı maliyesinde ilk maliye teşkilatı I.Murad devrinde Çandarlı Kara Halil ve Kara Rüstem tarafından kurulmuştur. Kuruluşunu müteakip eden yıllarda imparatorluk sınırlarının ilerlemesi sebebiyle gelir ve giderlerin miktarı ile çeşitliliği de çoğalmıştır. XVI. Yüzyıl itibari ile teşkilat en olgun ve fonksiyonel halini almıştır. Mali teşkilatta Defterdardan sonra Baş Bakıkulu, Cizye Baş Bakıkulu, Veznedarbaşı, Sergi Nazırı ve Sergi Halifesi bulunmaktadır. Baş Bakıkulu teşkilatta emrinde bulunan bakı kulları ile hazinenin alacaklarını tahsil eder, borçları hapis cezası dâhil zorlayarak tahsil ederlerdi. Borçlular Baş Bakıkulu hapishanesinde tutulurlardı. Alacak ve tahsilat kayıtları Bakı defterlerinde tutarlardı. Cizye Baş Bakıkulu cizye dolayısıyla hazineye borcu olanları takip ve tahsil ederlerdi. Veznedarbaşı, paranın tahsilâtı ve ödemelerine nezaret ederdi. Veznedarbaşı'nın diğer bir görevi ise mahiyeti altında bulunan veznedarlar ile beraber sikkeleri kontrol etmek, altın ve gümüşlerin ağırlığını tespit etmektir. Hazine işlemlerinin defterleri ise Sergi Nazırı ve Sergi Halifesi tarafından tutulmaktaydı. Defterdarlığa ait tüm kayıtlar, defterler, senetler, gelir ve gider cetvelleri maliye hazinesinde Defterdar Kapısında (Bab-ı Defter) saklanmaktaydı²².

Osmanlı Devleti Hazinesi esasen Dış Hazine, İç Hazine ve Enderun Hazinesi olarak üç kısma ayrılmaktadır. Dış hazine devletin esas hazinesidir. Genel gelirler burada toplanmakta ve masraflar buradan yapılmaktaydı. Sorumluluğu Defterdar ve Veziriazamda bulunmakla beraber hazinenin gelir kalemleri tımar gelirleri, cizye, adet-i ağnam vergileri, maden, liman, tuzla mukataaları, iç ve dış gümrük gelirleri, eyaletlerin göndermek zorunda olduğu irsaliyelerden oluşmaktaydı. İç hazine ve Enderun hazinesi padişahın özel hazinesidir. Dış hazine için kredi sağlayan bir hazine olarak da işlev görmüştür. Gelir sıkıntısı çekilen dönemlerde Padişah'ın onayıyla iç hazineden Veziriazam'a borç verilir Başvezir'de bu borcun ödeneceğini yazılı

²⁰ J.Von Hammer Osmanlı Tarihi (İstanbul: Kamer Yayınları, 2013), 126.

²¹ M. A. Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, 91.

²² M. A. Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, 93.

Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi

olarak bildirir ve kendi imzasıyla üzerine alırdı.²³ Aynı şekilde dış hazinede para kalmadığı zamanlarda iç hazineden boş verilmekteydi. İç hazinede paraya ilaveten değerli eşyalar ve mücevherler de mevcuttu²⁴. İç Hazinesinin gelir kalemleri haslar, cizye ve adet-i ağnam ve bazı mukataa gelirleri, Mısır eyaletinden gönderilen vergi gelirleri, darphane gelirleri ile hediyelerden sağlanan akçelerden oluşmaktaydı²⁵.

Osmanlı Devletinde Tanzimat'a kadar olan dönemde devletin gelir ve giderleri defterlere kaydedilmekle beraber modern anlamda bir bütçe uygulaması ve anlayışı görülmemektedir. Osmanlı Devletinde XIX. Yüzyıla kadar bu günkü anlamda bütçe yoktur. En genel tanımıyla bütçe gelecek yıla ait gelirlerin toplanması ve masrafların yapılması şeklini gösteren kanun metnidir²⁶. Bütçe dönemleri Güneş Yılı Bütçesi olarak ifade edilmektedir. Osmanlılar Milâdî Takvimi genellikle yalnız Hıristiyan devletlerle olan yazışmalarında kullanmışlardır. Maliye dairelerinde mukataaların iltizama verilmişlerinde çoğu kez Güneş Yılı üzerinden yapılan ihalelerinde Güneş Yılına ait ayların adlarını kullanmakla birlikte, her seferinde bu ayların rastladıkları ay yılı olan Hicrî yıllı ifade etmişlerdir. Bütçelerde ise, dönem başı ve dönem sonu hicri takvimin gün, ay ve yılıyla tanımlanırdı²⁷. Toprak vergilerinin güneş yılına göre toplanması ve Kameri Yıla göre ödenen mevacipler bütçe açısından sıkıntı yaratmıştır. Ayın kendi etrafındaki dönüş süresi tutularak hesaplanan Kameri Yıl, Güneş Yılına göre her otuz üç yılda, bir yıl kadar geri kalmaktadır. Bu yıla "Sıvış Yılı" adı verilmektedir. Osmanlı devletinde mali işler Kameri yıla göre düzenlenince, hazinenin zarara uğradığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine bir süre Güneş Yılı "Şemsi Yılı" kullanılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra 1925 yılında Miladi Takvim kabul edilince Kameri ve Şemsi Takvimler yürürlükten kaldırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun ilk dönemlerinde İslam mali sistemi kullanılıp ve zamanun ihtiyaçlarına göre hazırlanan Şeriat Bütçeleri uygulanmıştır²⁸. İslam bütçelerinde yer alan belirli gelirlerin belirli giderlere ayrılması Osmanlı bütçelerinde de aynen uygulanmıştır. Örneğin zekât, aşar ve Müslüman

²³ Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve İktisadi Tarihi 1300-1600, Cilt I (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 117

²⁴ M. A. Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, 96

²⁵ Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, 97

²⁶ Nişancı, Osmanlı İktisat Zihniyeti, 73-74

²⁷ Halil Salihlioğlu, 1524-1524 Osmanlı Bütçesi, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 41, Sayı 1-4, 1985), 417-418.

²⁸ Filiz Giray, Maliye Tarihi, Bursa: (Bursa: Ezgi Yayınları, 2001), 130.

tüccarlardan alınan gümrük vergileri, yoksul, konut ve vergi tahsildarlarına yapılacak ödemelerde, haraç cizye ve yabancı tüccarlardan alınan gümrük vergileri, köle, borçlu, gazi ve muhtaç askerler, memur ve kadılara yapılan ödemelerde kullanılıyordu²⁹.

Osmanlı Devleti'nde Başdefterdar'a bağlı olan maliye kayıtlarının tutulduğu Defterhane adı verilen bir defter hazinesi bulunmaktaydı. Aynı zamanda Defterhane-i Hakani eminliği ismi de verilen bu teşkilatta devletin tüm mali kayıtları muhafaza edilmekteydi. Tımar ve tahrir defterleri, ruzname defterleri, ahkâm defterleri burada toplanmıştır. Bu teşkilatın başı Defter Eminidir. Tanzimat'tan sonra bu kadroya Defter-i Hakani Nazırı denmiştir. Günümüzdeki karşılığı Tapu kadastro Genel Müdürlüėüdür³⁰.

2. Osmanlı Devleti Vergi Sistemi

Osmanlı Devleti kuruluşundan beri Müslüman bir ülke olduğu için devlet kurumlarının ve vergi sisteminin İslami ilkelere göre belirlenmesi doğaldı. Fakat Anadolu'nun yeni koşulları özellikle uzun bir süre gayrimüslim toplumları idare etme durumu toplum bünyesini eski İslam devletlerinden farklı hale getirmiştir. Bu durum gerek örfi vergi uygulamasıyla gerekse diğer vergilendirmeye ilişkin değişikliklerde vergi sisteminde kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti mali siteminde vergiler iki bölümde incelenebilir. Bunlar temelini İslam hukukundan alan Tekâlif-i şer'iyye olarak adlandırılan şer-i vergiler ve Tekâlif-i Örfiye olarak adlandırılan devletin dâimî ve fevkalâde giderleri için hükümdârın irâdesiyle toplanan vergilerdir. Örfî vergilerden maksat, şer'î olmayan vergiler demek değildir. Çünkü şer'î ölçülere aykırı olmayan vergiler de İslâm hukûkunun kapsamına girmektedir. İslâm hukuku devlet başkanına gerek duyulduğunda vergi koyma yetkisi de vermiřtir³¹.

A. Tekâlif-i şer'iyye (şer-i Vergiler)

şer-i vergiler hükümleri fıkıh kitaplarında bütün ayrıntıları ile mevcut olan ve taksimatı dini esaslara uygun olarak yapılan vergilerdir. şeriat hükümleri hiçbir zaman değişmediği için konu ile ilgili hükümler Tanzimat'a kadar

²⁹ Ziya Karamursal, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler (Ankara: TTK Yayınları, 1989), 117

³⁰ Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, 98.

³¹ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (İstanbul: Cem Yayınları, 1995), 406.

Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi

geçerli olmuştur.³² Şer-i vergiler grubu içerisinde zekât, aşar, haraç ve cizye yer almaktadır.³³

Osmanlı devletinde zekât adı altında vergi alınmamaktaydı. Ancak hayvanlar ve ticaret malları üzerinden alınan, vergi konusu olan değerlerin zekâta konu olması bakımından zekâta dayalı vergilerdir. Hayvanlardan alınan vergiler zekât-ı sevaim niteliğindedirler. Bunlar Ağnam Resmi, Deve ve Camus Resmi ve Canavar Resmidir. Ağnam Resmi, Osmanlı İmparatorluğu'nda koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlardan alınan vergilerdir İslam hukukunda hayvanlar için nisab kırktı³⁴. Yani kırka kadar sahip olunan hayvanlardan vergi alınmazdı. Ancak Osmanlı Devleti'nde ülkenin koşulları dikkate alınarak ağnam 10 keçinin veya koyunun 1'inin devlete verilmesi şeklinde uygulanmıştır. Buna ondalık resmi ya da adet-i ağnam'da denilmiştir. Hayvanlardan alınan vergiler Tanzimat dönemine kadar değişik şekil ve isimlerle yer almıştır bunlar Otlak Resmi; hayvanların otlatıldığı dirliğin sahibine verilen resimdir³⁵. Yaylak ve Kışlak Resmi; sürü sahiplerinin sürülerini otlattıkları yaylak ve kışlakların sahibine başına yılda bir kez aynı veya nakdi olarak ödedikleri resimdir. Adet-i Ağnam; tımar sisteminin uygulandığı yerlerde tımar sahipleri tarafından alınan vergilerdi. Padişah veya vezir haslarında koyun ve keçi başına bir akçe olarak alınırken, sair tımar ve zeametlerde, beylerbeyi ve sancak beyi haslarında ve vakıflarda iki koyundan bir akçe olarak alınmaktaydı. Ağıl Resmi; adet-i ağnam vergisine ilaveten alınan, tutarı 300 koyun başına 5 akçe olan vergiydi. Geçit Resmi; hayvanların bir yerden başka bir yere götürülmesi esnasında alınan vergilerdir. Selamet Akçesi ya da Toprak Bastı parası olarak da bilinmektedir. Zebiha Resmi; şehir ve kasabalarda hayvanların kesimleri sırasında kasaplardan alınan vergidir. Bu vergiye serçin, derçin, dem veya kasaphane resimleri de denilmektedir. Ağnam Bacı; pazar ve panayır yerlerinde alınıp satılan hayvanlardan alınan resimdir. Yave vergisi; ait oldukları yerden kaçan hayvanların bulunması halinde hayvan sahibi tarafından ödenen vergidir. Vergi, hayvanın bulunduğu toprağın sahibi tarafından tahsil edilmektedir. Deve ve Camus Resmi; Osmanlı Devletinin kuruluşundan 1879-1880 yıllarına kadar ziraatta ve taşımacılıkta kullanılan hayvanlar üzerinden vergi alınmamıştır. Bunun başlıca sebebi tarımı ve nakliyeciliği teşvik etmek ve

³² Taner Timur, Osmanlı Toplum Düzeni, Ankara : İmge Yayınları, 1994), 228.

³³ Nişancı, Osmanlı İktisat Zihniyeti, 76.

³⁴ Giray, Maliye Tarihi, 86.

³⁵ Ahmet Tabakoğlu, İktisat Tarihi (İstanbul: Dergah Yayınları, 1994), 212.

korumaktır. Ancak 1880 yılından itibaren ziraatta ve nakliyede kullanılmayan yalnız süt, deri tüy vs. ürünlerinden yararlanılan her deveden 10 kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde camus yetiştiren yerler 10 kuruş vergi ödemeye başlamışlardır. Canavar Resmi ise domuz besleyenlerden alınan vergidir. Bu vergiye Hinzır resmide denilmektedir. Anadolu ve Arabistan'da domuz besiciliği yapılmadığından bu vergi Rumeli illerinde ve Sırbistan'da ağnam resmi ile beraber uygulanmıştır.³⁶

Ticari Mallar Üzerinden Alınan Vergiler Gümrük vergileri ve İhtisap Resmi'dir. Osmanlı Devletinde hazine tarafından tahsil edilen Gümrük Vergileri önemli bir gelir kaynağı olmuşlardır. Bu vergilerin tumar ya da zeamet sahiplerine bırakılmadığı devlet hazinesine ait gelirler olduğu görölmektedir. Hem iç hem de dış ticaret Gümrük vergisi kapsamına alınmıřtır³⁷. İç gümrük Vergisi; herhangi bir ticari ürünün ülke içerisinde bir yerden başka bir yere nakledilmesi esnasında alınan vergidir. İç gümrükten alınan vergi "Masderiye" olarak adlandırılır. Dış Gümrük Vergileri; "Amediye", "Reftiye" ve "Müruriye" olmak üzere üçe ayrılmaktaydı. Amediye; yabancı ölkelerden deniz ya da karayolu ile gelen mallardan alınan vergidir. Reftiye; Osmanlı devletinden başka bir öлкеye gönderilen mal ve eşyadan alınan gümrük vergisidir. Müruriye ise yabancı bir ölkeden Osmanlı Devletine gelip burada tüketilmeksizin başka bir öлкеye gönderilen mallardan alınan vergidir. İhtisap Resmi "damęa", "mizan", "evzan", "ekyal", "yevmiye-i dekadın" (dükkân gündelikleri), "pazar bacı" gibi çeşitli adlar altında alınan vergidir³⁸. Pazar bacı Osmanlı Devletinin ilk ticari vergisidir. I. Osman, Karahisar ve Eskişehir pazarlarına satılmak üzere getirilen ticari mallardan, "pazar bacı" adında yük adetine binaen iki akçe ödenmesini buyurmuştur. II. Mehmet ve I. Süleyman kanunnamelerinde "bac-ı bazar", bir alışveriş vergisi olarak kabul edilmiştir. Pazara satılmak üzere getirilen küçük ya da büyükbaş canlı hayvanlardan "bac-ı ağnam" ile "bac-ı kirtil" alınması yasaladıştırılmıştır. Başta dokuma ve tekstil ürünleri olmak üzere pek çok üründen "bac-ı tamęa" vergisi alınırken, tahıl ürünlerinden "bac-ı kil", pazar yerlerine gelen yolcular dan "bac-ı revendegân", transit taşımacılıktan "bac-ı ubur," dış ölkelere götürölen

³⁶ Giray, Maliye Tarihi, 89.

³⁷ Giray, Maliye Tarihi, 89.

³⁸ Abdurrahman Vefik Sayın, Tekalif Kavaidi (Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 1999/352, 1999), 51.

Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi

ürünlerden de “bac-ı niyadet” vergisi alınmıştır³⁹. Bu vergi, özellikle Balkan topraklarında yaygındı. Doğu Anadolu’da da geçerliliğini uzun süre koruyan Uzun Hasan yasalarındaki tanımlamaya göre ve genel, bir vergi olarak bac ve haraç ismiyle uygulamada kalmıştır. Bu verginin yükümlüleri esnaf ve sanatkârlardı. Bu vergi ölçü ve tartı aletlerinin ayar ve kontrolü, esnaf ve sanatkârların denetimi, satılan malların karaborsa yaratmayacak şekilde dağıtımını sağlamak üzere alınmaktaydı. Vergi, mamul malların veya tekstil ürünlerinin tezgâhlarından çıkarılışında veya satışın sırasında topları ve parçaları üzerinde ayarının belirlenmesi amacıyla altın, gümüş ve bakır kaplara, at nallarına, terazi, kantar ve ölçü aletlerine damga vurma şeklinde tarh ve tahsil edilirdi⁴⁰.

Aşar ya da öşür vergisi Osmanlı Devletinde ürettikleri tarım ürünleri için köylülerden, onda bir oranında alınan vergidir. Aşar vergisi tarım ürününün üretildiği arazi para ödenerek sulanıyor ise oranı değişmekte ve yirmide bir olarak alınmaktaydı. Kelime olarak Arapça kaynaklı olan ve onda bir anlamına gelen çoğul hali de aşar olan sözcüktür. Aynı, nakdi ve maktu olarak tahıl ürünlerinden, meyve ağaçları ve otlaklardan alınmaktadır. Üçte bir ve yirmide bir oranlarında ürün çeşitleri, toprak verimi ve bölgesel şartlara göre tahsil edilmektedir. Osmanlı devletinde Aşar İslam’daki uygulamadan farklı olarak gayrimüslimlerden de alınmaktaydı. Ancak Osmanlı kanunlarına göre yükümlünün dininin aşarın oranının belirlenmesinde rolü olduğu yerler bulunmaktadır. Örneğin Bitlis livasında Hıristiyanlar beşte bir, Müslümanlar sekizde bir oranında aşar vergisi ödemekteydiler.

Haraç, şer-i vergi grubunda yer alan toprak üzerinden alınan bir vergidir. Dolayısıyla İslam vergi hukukunda yer alan hükümlerin büyük çoğunluğu bu vergi uygulamasında geçerli idi. Eğer bir ülke fethedildiği zaman ahalisini oradan kaldırmaz ve ellerindeki topraklar kendilerine bırakılarak, cizyeye bağlanırlarsa bu topraklara “haraç arazisi” ve bu arazi üzerinden alınan vergiye de haraç denilmekteydi. Genellikle Müslüman olmayanlardan alınan bir vergiydi fakat Müslümanların haraç topraklarına sahip olmaları durumunda bunlarda haraç ödemek zorundaydılar. Haraç vergisi İslam vergi hukukunda görülen şekilde kendi içinde “ Harac-ı Muvazzaf” ve “Harac-ı Mukaseme” olarak iki bölüme ayrılmaktadır⁴¹. Harac-ı Muvazzaf; ziraat

³⁹ Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri, Bildiriler, Cilt I, , 9-10 Mayıs 2002, 174-176.

⁴⁰ Giray, Maliye Tarihi, 92.

⁴¹ Giray, Maliye Tarihi, 96-98.

yapılan miri araziden alınan maktu olarak alınan vergidir. Bu vergi türünün tahsilâtı tımar sahiplerine bırakılmıştır. Bu vergiler zaman ve yerlere göre farklı isimler almışlardır. Bunlarda toprağın kirası olarak, kişisel olarak ve ceza karřılığđ olarak alınanlar şeklinde üç gruba ayrılmaktadır⁴².

Toprağın kirası olarak alınanlardan “Resm-i Çift (Çift Akçesi)”; tasarruf edilen arazi üzerinden çift başına maktu olarak her yıl Mart ayında alınan vergilerdi. Toprak sahibi Müslüman çiftçiler, imamlar ile bir kısım hizmet erbabı ile Karaman Vilayeti güherçile imalathanelerinde çalışanlar bu vergiden muaf tutulmuşlardır.⁴³ Resm-i Zemin (Dönüm Resmi); sipahice tapuya verilmemiş arazi üzerinden, araziyi kullananların dönüm başına ödedikleri vergi idi. Bu vergide her yıl Mart ayında tahsil edilmekteydi. Resm-i Asiyap (Değirmen Resmi); dirlik içerisinde işletilen un ve zeytinyağı değirmenlerinden, değirmen başına her yıl 19 Temmuz ayında alınırdı. Resm-i Tapu; üzerine bina yapılarak veya harman yeri olarak kullanılarak tarımsal faaliyetin dışında bırakılan miri topraklardan peçin olarak belirlenen tutarlar şeklinde alınan vergilerdir⁴⁴.

Kişisel olarak alınanlardan “Resm-i Bennak”; Osmanlı toprakları sınırı içinde oturan, hiç toprağı olmayan veya yarım çiftten az yeri olan, çalışma gücü olduğu halde çalışmayanlardan, farklı miktarlarda alınan vergiydi. Vergi 1 Martta ödenmekteydi. İlmîye sınıfı bu vergiden muaf tutulmuştur. “Resm-i Mücerret”; çift resmi ödeyen çiftçilerle aynı evde bulunan evli olmayan az topraklı veya topraksız kişilerden alınmakta olan vergiydi. Aynı evde oturan bekâr çocuklara mücerret denilirdi. Verginin adı da buradan gelmektedir. “Resm-i İspenç”; Müslümanlardan alınan çift resminin karřılığđ olarak, Müslüman çiftçilerden alınan 1 Martta ödenen maktu vergidir. “Resm-i Aruz”; evlenen bayanlar için erkeklerden alınan vergilerdir. “Resm-i Duhan (Tütün Resmi, Kışlak Resmi)”; arazide geçici olarak yerleşen yani konargöçer durumdaki tebaadan kış aylarında alınan vergidir.

Ceza karřılığđ alınanlardan “Resm-i Çift Bozan”; haklı bir neden olmadan toprağını terk eden çiftçileri yükümlü tutan bir vergidir. Bu vergi Muharrem ayında alınmaktaydı. “Resm-i Cürüm ve Cinayet”; çiftçilerin ettikleri topraklarına, toprağın işlenmesi sırasında verdikleri zarar neticesinde ödedikleri vergilerdir. “Harac-ı Mukaseme”; miri araziden elde edilen

⁴² Giray, Maliye Tarihi ,96-98.

⁴³ Ziya Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi,(Ankara: Bilge Yayıncılık, 2003), 94.

⁴⁴ Tabakoğlu, İktisat Tarihi, 197.

Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi

üründen, toprağın veriminde göre gayrisafi hâsıladan 1/10'dan yarıya kadar alınmakta olan bir haraç vergisiydi.

Cizye “kâfi gelmek, karşılığını vermek ve ödemek” sözlük anlamı bulunan devletin himayesindeki ve askerlik hizmetlerinden muaf tutulan Ehl-i Kitap olan Müslüman olmayan Yahudi ve Hıristiyanlardan alınan bir vergiydi. Gayrimüslim tebaa içerisinde 14 ila 75 yaşları arasında olmak, sağlıklı, sakat olmamak ve iş gücü sahibi olmak ile ehl-i zimmet olma şartlarını taşıyanlar cizye vergisinin yükümlüsü sayılmıştır⁴⁵. Temeli Kur'anı Kerim'in Tevbe suresinin 29'uncu ayetinden almakta olup ayet-i kerimede “*Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde ne Allah'a, ne ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyen kimselere alçalmış oldukları halde elden cizye verecekleri hale gelinceye kadar savaş yapın.*” olarak geçmektedir. Bu vergiyi verenler cizyegüzar olarak adlandırılmakta ve Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve gayrimüslim din adamları, hastalar, engelliler, ergin olmayanlar cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.⁴⁶ Cizye “Maktu Cizye” ve “Alerus Cizye” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Maktu Cizye; Müslüman olmayan bir ülkenin fethedilmesinden sonra tarafların belli bir tutar üzerinden anlaşmaları ve bu tutarı Müslüman olmayanların ödediği bir vergidir. Alerus Cizye ise askerlik görevinden muaf tutulma karşılığı olarak kişi başı alınan bir vergidir⁴⁷.

B. Tekalif-i Örfiye (Örfi Vergiler)

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri var olan vergilerdir. Bu vergiler savaş gibi olağanüstü harcamaları karşılamak üzere hükümdarın emriyle alınan vergilerdi⁴⁸. XVII. Yüzyıl sonlarından itibaren olağan vergiler haline gelmiştir⁴⁹. Örfi vergiler şer'i olmayan vergiler anlamına gelmemektedir. Çünkü şer'i kurallarla çelişmeyen vergiler de İslâm hukukunun kapsamına girmektedir. İslâm hukuku devlet başkanına gerek duyulduğunda vergi koyma yetkisi de vermiştir. Avarız vergileri olarak da adlandırılırlar. Şer-i hukuk esaslarına dayalı vergiler doğrudan doğruya ürünlerden alındığı ve bireysel yükümlülüklerle dayandığı halde örfi vergiler Osmanlı toprakları üzerinde yerleşmiş veya konargöçer durumdaki her toplumu toplu şekilde

⁴⁵ Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Hukuki Sonuçlar*, Belleten, Cilt IV, Sayı 213, Yıl 1991, 562.

⁴⁶ Tabakoğlu, *İktisat Tarihi*, 240.

⁴⁷ Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA Cilt 8* (İstanbul:1993), 42.

⁴⁸ Sayın *Tekalif Kavaidi*, 63.

⁴⁹ Tabakoğlu, *İktisat Tarihi*, 241.

vergiden sorumlu tutuyordu⁵⁰. Tanzimat'ın ilanından önce mali mevzuatta yer alan örfi vergiler avarız vergileridir. Bu vergilerin toplanması için ayrı bir usul kullanılmıştır. Daha önce ülke nüfusu vergi hanelerine bölünmekteydi. Vergi ihtiyacı hâsıl olduğunda avarız hanelerinden vergiler toplanmaktaydı⁵¹.

Avarız vergileri 3 ila 10 haneden oluşan avarız hanesi denilen birimlerden tahsil edilirdi. Avarız vergilerinden muaf tutulanlar çıkarıldıktan sonra geri kalan köy veya mahalle nüfusu belirlenip belirli sayıda gerçek hane bir avarız hanesi sayılarak köyün veya mahallenin kaç avarız hanesi olduğu kaydedilirdi. Bir avarız hanesi 3-10 gerçek hane arasında değişmekteydi. Askeri ve dini hizmetlerde bulunan bazı gruplar, ulaştırma ve ticaret güvenliğini sağlayan derbent teşkilatına dâhil köylüler, köprülerin ve suyollarının korunma ve onarım hizmetlerini görenler, posta teşkilatına, menzillere, tuzlalara ve maden ocaklarına işçi ve çeşitli girdi sağlamakla yükümlü olanlar toplu olarak Avarız vergisinden muaf tutulmuşlardır. Avarız muafiyetleri bazen genişletilebiliyordu. Örneğin Avusturya savaşları bittiğinde olduğu gibi bazen avarız toplanmasına ihtiyaç duyulmamıştır⁵².

Göç, salgın hastalık gibi olağanüstü sebeplerle vergi ödeme gücünü azaltan olaylar vuku bulduğunda avarız hanesi sayısı azaltılabiliyordu. Örnek olarak, Kayseri avarız haneleri ile ilgili olarak daha önce yapılmış olan çalışmalarda şu sonuç çıkmıştır: 1621 ve 1650 yılları arasında dikkati çeker ölçüde dalgalanma göstermektedir. Bu dönemde 420 haneden 901,25 haneye kadar çıkmıştır. 1652 ila 1676 dönemlerinde 514 ile 506,25 arasında kalmıştır. Bu dalgalanmanın sebebinin tabii nüfus artışı, göç gibi etkileşimlerin tabii sonucu olduğu tahmin edilmektedir⁵³. Müslim ve gayrimüslim tüm bireyler bu verginin yükümlüsüydüler. Avarız vergileri çeşitli şekillerde olmaktaydı. Bunlar tarımsal ürünler üzerinden alınan "Nüzül", "Sürsat", "İştira", "Avarız akçesi", "İmdadiye-i Seferiye", "İmdadiye-i Hazariye" ve "İane-i Cihadiye" olarak yedi kısımda incelenebilir⁵⁴. Nüzül; Osmanlı Ordusu sefere çıktığı zaman konakladığı yerlere halkın un, arpa ve buğday gibi erzakları temin

⁵⁰ Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, 410.

⁵¹ Giray, Maliye Tarihi, 101.

⁵² Giray, Maliye Tarihi, 101.

⁵³ Hava Selçuk, "Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkisi Bağlamında Avarız, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şeriyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:24 Yıl:2008/1, 159-201.

⁵⁴ A.Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi (İstanbul: Dergah Yayınları, 1985) 154-155.

Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi

etmesidir. Sürsat; savaşa giden ordunun yol boyunca konaklayacakları yerlerde gereksinim duydukları arpa, saman, un, koyun eti, yağ, bal ve odun gibi maddelerin devletin belirlediği bir fiyat üzerinden sağlanmasıdır⁵⁵. İştirâ; Ordunun gereksinimlerinin direk olarak devlet hazinesinden erzak satın alma yöntemiyle yapılmasıdır. Avarız Akçesi; savaş harcamalarını karşılamak üzere, avarız hanesi başına alınan ve zaman içerisinde paranın değerindeki düşüşe paralel olarak miktarı arttırılan maktu ve nakdi bir vergidir. İmdadiye-i Seferiye; savaş harcamalarını karşılamak üzere tebaadan alınan bir vergidir.⁵⁶ Toplanan imdadiyeler bazen hazineye gönderilir bazen de doğrudan orduda görevli olan mareşal ve vezirlere verilir. Bu vergiden imam gibi din adamları ve yoksullar muaf tutulmuşlardır. Ayrıca köprücülük, derbentçilik ve ulaşım hizmetlerinde görev yapan kişiler ve devlete kereste, zahire ve kendir gibi ayniyat vermekle yükümlü köylüler bu vergiden muaf tutulmuşlardır. İmdadiye-i Hazariye; savaş zamanlarında ordunun giderlerini karşılamak için alınan bir vergidir. Aynı zamanda barış zamanında bütçe açıklarını kapatmak üzere de toplanmıştır. İane-i Cihadiye ise harp zamanlarında fazla harcamaları karşılamak amacıyla geçici olarak toplanan ve doğrudan merkeze gönderilen bir vergidir. Bu vergi kalemi tazimattan sonra yürürlükten kaldırılmıştır⁵⁷.

Osmanlı Devleti vergi sistemi içerisinde vergiler çeşitli yöntemlerle toplanmıştır. Vergi toplama "iltizam", "emanet", "dirlik", ve "malikâne" yöntemlerinden oluşmaktadır⁵⁸. İltizam yöntemi; devletin vergi toplama yetkisini anlaşmayla mültezim denilen üçüncü kişilere (veya bazı şirketlere) belirli bir bedel karşılığı açık arttırma usulü ile devretmesine iltizam yöntemi denilmektedir. Bu yöntemin kaynağı Fatih devrine kadar uzanmaktadır⁵⁹. Mültezim olarak seçilen özel kişiler devlete en çok miktarda vergi toplamayı taahhüt ederlerdi. Emanet yöntemi; vergilerin maaşlı devlet memurları marifetiyle tahsil edilmesi yöntemidir. Bu memurlara emin denilmektedir. 1840 yılında Tanzimat Fermanından sonra iltizam yönteminin kaldırılmasını müteakip yürürlüğe konmuştur. Dirlik, devlet hizmetlerinde çalışan kişilere görevleri karşılığında ödenen ücrete denir. Dirlik ya da tımar yöntemi denilen bu yöntemde, çoğunluğunu sipahilerin oluşturduğu hizmetlilerin dirlik

⁵⁵ Ziya Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi (İstanbul: Bilge Yayınları, 2005), 204.

⁵⁶ Ziya Karamürsel, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 182.

⁵⁷ Giray, Maliye Tarihi, 102.

⁵⁸ Giray, Maliye Tarihi, 112.

⁵⁹ Mehmet Genç "İltizam", TDVİA, Cilt. 22, (İstanbul: 2000), 154.

ödentilerinin (maaşlarının) bizzat para olarak ödenmesi yerine, bir grup vergileri kendi nam ve hesaplarına birer vergi toplama memuru gibi doğrudan doğruya almalarına dirlik veya tımar sistemi denir. Malikâne yönteminde, vergi toplama işinin kayd-ı hayat yani belirli bir süre için değil ömür boyunca iltizama verilmesidir. 1695 yılında yaygınlık kazanmış ve mukataalar özel kişilere satılmaya başlamıştır. Bu yöntemde mültezimlerin vergi toplamanın yanında idari ve inzibati hakları da bulunmaktadır⁶⁰.

Osmanlı Devleti mali isteminde vergi ödemeleri “Nakdi”, “Ayni”, ve “Hizmet” biçiminde” ödeme olarak üç şekilde yapılmıştır. Ayni ödemeler parasal ödeme haricinde üretilen ürün karşılığında yapılan ödemelerdir. Sefer sırasında askerin ihtiyacı olan un ve buğday ve hayvanlar için arpa şeklindedir. Nakdi ödemeler günümüz şartlarındaki vergi ödemeleri ile benzerlik taşımaktadır. Üretilen mal ve hizmete karşılık ödemenin akçe ile yapılmasıdır. Hizmet biçimi Osmanlı Devleti’nde kuruluşundan itibaren uygulanan bir ödeme biçimidir. İhtiyaç duyulan durumlarda kamuya ait görevlerin hizmet karşılığında vergi karşılığı yerine getirilmesidir. Donanma hizmetlerinde kürekçilik bu ödeme biçimine örnek olarak gösterilebilir⁶¹.

Vergi muafiyetleri vergi sistemi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti’nde vergi muafiyetleri toplum içerisinde politik, sosyal, ekonomik ve hukuki anlamda pek çok işlevi yerine getirmekteydi. Toplumda askeri ve reaya sınıfı arasındaki ayrımını açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Diğer yandan devlet vergi muafiyeti marifetiyle önemli olan iş kollarında çalışanlara ve bazı üreticiler, göçmenler ve mülteciler gibi çeşitli gruplara malî destek sağlıyordu. Vergi istemi içerisinde muafiyetler “Dini muafiyetler”, Bölgesel Muafiyetler”, Hizmet Muafiyeti”, “Göçmenler” olarak dört grupta bulunmaktadır⁶². Din hizmetlerinde görev yapan müftü, imam ve Hz. Muhammed, Hz. Ömer gibi İslam dininin önde gelenlerin soyundan gelen kimseler vergilerden muaf tutulmuşlardır. Dergah ve zaviye ve türbe gibi dini müesseselerde çalışanlar ile şeyhler ve bu grupta yer alan kimselerin çocukları da dini muafiyet ile vergi vermemişlerdir. Dini muafiyet gayrimüslim din adamlarını da kapsamaktadır⁶³. Osmanlı Devleti’nde bazı bölgeler bölgesel muafiyet ile vergi kapsamı dışında tutulmuşlardır. Örnek olarak İstanbul

⁶⁰ Giray, Maliye Tarihi, 113.

⁶¹ Giray, Maliye Tarihi, 117.

⁶² Sadık Müfit Bilge, Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı Devleti’nde Vergi Muafiyeti, Düşünen Siyaset, Sayı: 28, 385.

⁶³ Bilge, Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı Devleti’nde Vergi Muafiyeti, 393.

Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi

Tanzimat'a kadar emlak, temettü, aşar, ağnam gibi vergilerden muaf tutulmuşlardır. Hizmet muafiyeti ile bazı kişiler yaptıkları kamu hizmetlerinden dolayı vergiden muaf tutulmuşlardır. Ülkede ulaşım güvenliğini sağlamak üzere dağ, geçit vb. yerlerde kurulan derbentlerde reaya, belli yol ve köprü gibi tesislerin bakım ve güvenliğinden sorumlu olan köy halkı, kalelerin bakım ve korunmasını üstlenmiş olan köy ve kasaba halkı ile saraya bazı hizmetleri sağlayan kimseler, sipahiler vb. vergiden muaf sayılmışlardır. Maden işçileri de bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Ayrıca madenlerde çalışanların emeklerinin karşılığı ücret olarak, nakden verileceği gibi vergi muafiyeti şeklinde de ödenebiliyordu. Muafiyet sadece Müslümanlara tanınmamış, gayrimüslimlerde vergi muafiyetlerinden yararlanmışlardır. Örnek olarak kent savunmasına katkıda bulunan Sırp, Bulgar, Rum ya da Ermeniler hizmetleri karşılığında çeşitli vergilerden muaf tutulmuşlardır. Devletin uyguladığı zorunlu iskân politikalarından dolayı başka yerlere göç eden halk iki yıl süreyle vergiden muaf tutulmuşlardır. Bu vergi muafiyeti devlet dışından gelen yabancılara da tanınmıştır. Örnek olarak İspanya'dan kaçarak Osmanlıya sığınan halk beş yıl süreyle vergiden muaf tutulmuşlardır. İspanya kralı III. Felipe tarafından 1609-1612 yılları arasında İspanyadan sürülen yaklaşık 275.000 Müslüman ve Yahudi Kuzey Afrika'ya geçirilmişti. Bu insanlar bir kısmı daha sonra Uzeyr, Sis, Trablusşam ve Kars-ı Zülkadriye sancaklarına iskân ettirilmiş ve vergiden beş yıl süreyle muaf tutulmuşlardır.⁶⁴ Osmanlı Devletinde muafiyetler gibi ekonomik, sosyal, siyasal amaçlarla vergi istisnalarına da yer verilmiştir. Tarımı geliştirmek amacıyla ekili olmayan, boş toprakları tarıma açanlarda ekim süresi ve ürün çeşidine göre 1 ila 5 yıl arasında değişen aşar vergisinden istisna uygulaması vardır. Yine ülkede sanayi geliştirmek üzere gümrük vergisine yönelik istisnalar bulunmaktadır⁶⁵.

Sonuç

Osmanlı Devleti kuruluşundan çöküşüne kadar olan dönem içerisinde bir beylikten cihan imparatorluğuna dönüşmüş değişik coğrafi bölgeler içerisinde çeşitli ırk, din ve mezheplerden oluşan bir toplum yapısını barındırmış varlığını, içtimai ve iktisadi düzenini ayakta tutabilmek için kendine has iktisadi ve içtimai bir düzen oluşturmuştur. Bu iktisadi ve içtimai düzeni ayakta tutabilmek ve sürdürebilmek için kendine has bir mali yapı

⁶⁴ Bilge, Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı Devleti'nde Vergi Muafiyeti, 397.

⁶⁵ Giray, Maliye Tarihi, 119.

içerisinde bir vergi sistemi uygulamıştır. Müslüman çoğunlukta bir tebaaya sahip bir tebaaya sahip olmasının yanında gayrimüslim tebaaya da sahip olduğundan dolayı vergi sistemi şer-i hukuk kurallarını aştığı görölmekte ve bunun yanında padişah iradesiyle alınan örfi bir vergi sisteminin de olduğu görölmektedir. Vergi toplamada temel esasın reaya arasında adalet kuralları çerçevesinde toplanması halkın hamisi devletin beka ve sürekliliğine dayandığı ve bu amaçlar kapsamında gelirlerin çoğaltılmasına yönelik olarak vergi kalemlerinin fazlalığı dikkat çekmektedir. Devletin yönetim modeli ve doğrutudaki vergi toplama sistemi şer-i hukuk kuralları ön planda tutulmasına karşın devletin sürekliliğı esas alınmıştır. Askeri sınıfın ise vergi mükellefiyeti kapsamı dışında tutulması tartışmalı olup bu durum askeri sınıfın aynı zamanda halka hizmeti olarak düşünölebilir. Örfi vergiler ise Osmanlı Devleti vergi sisteminde şer-i hukuk kurallarının uygulanamadığı alanlarda tamamlayıcı unsur olarak yer aldığı görölmektedir. Vergilere yönelik olarak genel bir değerlendirme yapıldığında devletin halktan topladığı vergilerin temelini şer'i ve örfi vergiler oluşturmaktadır. Vergilerin adları, oranları ve miktarları ölkenin coğrafiyasına göre farklılıklar gösterdiğı, bölgenin özellikleri ve gelenekleri dikkate alınarak eyalet ve sancaklara göre farklılık gösteren uygulamaların bulunduğu, tabiyete göre ödenecek verginin oranının, zamanın ve kime ödeneceğinin belli olduğu, kişilerin değıl hane halkı toplamının vergi mükellefi olarak belirlendiğı, inanç durumlarına göre vergi çeşitliliğinin ve oranlarının bulunduğu, padişah iradesi ile belirlenen kıstaslara göre vergi muafiyeti ve istisnalarının tanındığı, vergilerin aynı, nakdi ve hizmet yöntemleriyle ödenebildiğı görölmektedir.

Kaynakça

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243–1453)*. İstanbul: Cem Yayınları, 2014.

Barkan, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meseleleri*, Toplu Eserler 1, Cilt-1,(İstanbul: Gözlem Yayınları,1980).

Berkes, Niyazi. *100 Soruda Türkiye'nin İktisadi Tarih,i Cilt 1*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972.

Bilge, Sadık Müfit. *Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı Devleti'nde Vergi Muafiyeti*. Düşünen Siyaset, Sayı: 28.

Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi

Ercan Yavuz, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Hukuki Sonuçlar*, Belleten, Cilt IV, Sayı 213, Yıl 1991.

Erkal, Mehmet, "Cizye", *DİA*, C.8, S.42, İstanbul: Diyanet Yayınları, 1993.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.

Genç, Mehmet. "İltizam", *TDVİA*, Cilt 22.

Giray, Filiz. *Maliye Tarihi*. Bursa: Ezgi yayınları, 2001.

Günalan, Rıfat. *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010.

Hallaçoğlu, Yusuf , *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: TTK Yayınevi, 2014.

Hammer, J.Von, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Kamer Yayınları, 2013.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve İktisadi Tarihi 1300-1600*, Cilt I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Karamürsel, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara: TTK yayınları, 1989.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2005.

Kütükoğlu, Mübahat "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Cilt I, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür merkezi Yayınları, 1995.

Nişancı, Şükrü, *Osmanlı İktisat Zihniyeti*, Okumuş İstanbul: Adam Yayınları, 2002.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

Salihlioğlu, Halil, *1524-1524 Osmanlı Bütçesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 41, Sayı 1-4, 1985.

Sayın, Abdurrahman Vefik, *Tekalif Kavaidi*, Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 1999/352, 1999.

Selçuk, Hava, "Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkisi Bağlamında Avarız, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şeriyeye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı)", Erciyes Üniwersitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:24 Yıl:2008/1.

Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.

Tabakoğlu, Ahmet, *İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994.

Timur, Taner, *Osmanlı Toplum Düzeni*, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 1994.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007.

C İ L T 1

S A Y I 1

Y I L 2 0 1 9

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 1

I S S U E 1

Y E A R 2 0 1 9

Yaşam Karaçay

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3637-8211>

Fazilet Pınar Kocaoğlu Uyur

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1607-2979>

KLASİK DÖNEM MENTEŞE SANCAĞI EĞİTİM KURUMLARI

Atf yapmak için: Yaşam Karaçay ve Fazilet Pınar Kocaoğlu, “Klasik Dönem Mentese Sancağı Eğitim Kurumları”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, (2019), s.72-97.

CLASSIC PERIOD MENTESE SANJAK EDUCATIONAL INSTITUTIONS

To cite this article: Yaşam Karaçay and Fazilet Pınar Kocaoğlu, “Classic Period Mentese Sanjak Educational Institution”, *Journal of Academic History And Studies*, Volume: 1, Number: 1, (2019), pp. 72-97.

Makale Geliş Tarihi: 27.12.2019 – Yayına Kabul Tarihi: 30.12.2019

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

KLASİK DÖNEM MENTEŞE SANCAĞI EĞİTİM KURUMLARI

Özet: Bu çalışmada, klasik dönem Menteşe Sancağı'ndaki eğitim kurumları ele alınmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle Menteşe Sancağı'nın tarihi ve coğrafi özelliklerinden bahsedilmiş, sonrasında sancakta faaliyet gösteren sıbyan mektepleri ve medreseler hakkında bilgi verilmiştir. Araştırma sırasında Menteşe Sancağı'nda yer alan Muğla kazası, Milas kazası, Meğri kazası, Bodrum kazası ve Marmaris kazasında yer alan medreselere ve bu medreselerin buldukları mahallere değinilmiştir. Ayrıca söz konusu medreselerde yıllara göre görev yapan müderrisler ve medreselere devam eden öğrenci sayıları hakkında da bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Menteşe Sancağı, okullar, medrese, sıbyan mektepleri, Muğla, Kurşunlu Medresesi

CLASSIC PERIOD MENTEŞE SANJAK EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract: In this study, the educational institutions in the Menteşe Sanjak of the classical period are discussed. In this context, firstly the historical and geographical characteristics of the Menteşe Sanjak are mentioned and then information about the primary schools and madrasas operating in the sanjak are given. During the research, the madrasas in Muğla, Milas, Meğri, Bodrum and Marmaris accidents and the places where these madrasas were located were mentioned. In addition, information has been given about the number of professors working in these madrasas and the number of students attending the madrasas.

Keywords: Menteşe Sanjak, schools, madrasah, primary schools, Muğla, Kurşunlu Madrasah

* Araştırma Görevlisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yasamkaracay48@artvin.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3637-8211>

** Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, SBE, Tarih ABD, f.pinarkocaoğlu@mail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1607-2979>

Giriş

Eğitim, kişinin zihni, bedeni, duygusal, toplumsal yeteneklerinin ve davranışlarının en uygun şekilde ya da istenilen bir doğrultuda geliştirilmesi, kişiye bir takım amaçlara dđnük yeni yetenekler, davranışlar ve bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümünü oluřturur¹. Eğitim ve öğretim bir toplumun yükselmesi ve gelişmesinde olduğu kadar, geri kalması noktasında da önemli bir role sahip olmuştur. Eğitim sistemi, çağın gereklerine ayak uydurabildiği ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebildiği ölçüde varlık göstermiş ve toplumu ileriye taşıma görevini yerine getirmiřtir². Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle birlikte, Türk-İslam döneminin en güçlülerinden olan Selçuklu Devleti'nin, hem Büyük Selçuklu hem de Anadolu Selçuklu Devleti dönemlerinde, dönemin sultanları, beyleri; ilim, sanat ve edebiyatın koruyucusu sıfatıyla Devlete büyük hizmetler vermiştir. Özellikle Melikşah, Sancar ve Melikşah'ın veziri Nizamülmülk medeniyet tarihi içerisinde çok önemli bir yere sahip olmuřtur³.

Osmanlı Devleti'nde kendinden önceki İslam devletleri ve Selçuklularda olduğu gibi, eğitimin ağırlık merkezini dine dayalı bir sistem olan medrese sistemi oluşturmuştur. Devletin kuruluşundan yükselmesine olan süreçte ve Türk-islam medeniyetinin meydana gelmesinde şüphesiz medreseler çok önemli bir role sahiptir. Medreselerde eğitimin yanısıra günlük yaşayışın gerektirdiği bilgilere de yer verilmiş; ancak ne medreselerin ilk basamağı olan sıbyan mekteplerinde, ne de kendi içinde bulundurduğu diğer bölümlerde dünyevi ihtiyaçları ön planda tutan insan yetiştirme amacı güdülmüřtür⁴. Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumlarının çoğunluğu vakıf kuruluşu olan parasız sıbyan mektepleri ve medreseler ile devletin üst kademelerine yüksek idareci yetiştiren Enderun Mektebi'nden (Saray Okulu) oluřmuřtur⁵.

1. Menteşe Sancağı Tarihine Bakış

Günümüzde Muğla vilâyetini kapsayan bölge Türklerin eline geçişinden sonra Menteşe adıyla anılmaya bařlamıřtır⁶. Anadolu yarımadasının güney-batı ucunda yer alan ve ortalama yüksekliği 400-1.500 metre arasında değişen

¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2009*, (Ankara: Pegem Yayınları, 2009), 2.

² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 1-2.

³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011), 326.

⁴ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991), 5.

⁵ Ayten Sezer, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ankara, 2004), 311.

⁶ Zekai Mete, "Menteşe", *D.İ.A., C.29*, (Ankara, 2004), 150-151.

Klasik Dönem Menteşe Sancağı Eğitim Kurumları

Menteşe bölgesi coğrafyacılar tarafından İç Menteşe ve Dış Menteşe olarak ikiye ayrılmıştır. Büyük Menderes'in denize döküldüğü yerden Köyceğiz'e bir hat çizilirse bunun doğusunda kalan kısım İç Menteşe, batısında kalan kısım ise Dış Menteşe olarak kabul edilmiştir⁷. Anadolu'nun güneybatısında yer alan günümüz Muğla'sı kuzeyden Aydın, kuzeydoğudan Denizli, Burdur, doğudan Antalya şehirleri ile çevrelenmiştir⁸. Menteşe Sancağı arazisi kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanır ve Adalar Denizi (Ege Denizi) ile sınırlı olan bir bölge olarak kabul edilmiştir⁹.

Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın 1075'de iznik'i alması ile Batı Anadolu'da Bizans üzerine Türk akınları yoğunlaşarak, 1079'da Menteşe bölgesi Türkler tarafından ele geçirilmiş; ancak bölge tekrar Bizans'ın egemenliğine girmiştir. Asıl Menteşe (Muğla Vilayeti) olarak kabul edilen bölge 1261'de Türkler tarafından kesin olarak fethedilmiştir. Muğla Batı Anadolu'da Türkler tarafından ilk fethedilen yerlerden biri olmuş, XIII. yüzyılın ikinci yarısında bölgede Menteş Bey tarafından Menteşe Beyliği¹⁰ kurulmuştur¹¹. Menteşe Beyliğinin hakimiyeti diğer Anadolu Beylikleri gibi, Osmanlı topraklarına katılmasına kadar devam etmiştir. İlk kez Yıldırım Bâyezid devrinde Osmanlı topraklarına katılan Menteşe Beyliği 1402 Ankara muharebesinde Yıldırım Bâyezid'in Timur'a mağlub olmasından sonra yeniden eski sahiplerine dönmüştür. Çelebi Mehmet zamanında Osmanlılara tâbi bir beylik durumuna getirilen Menteşe Beyliği, ancak Sultan II.Murad zamanında yeniden Osmanlıların eline geçmiş ve bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır¹².

⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 9.

⁸ K. Ekrem Uykucu, *Muğla Tarihi (Coğrafyası ve Sosyal Yapısı)*, (İstanbul, 1968), 15.

⁹ Doktor Esad, *Türkiye'nin Sıhhi-İctimâî Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı Muğla Sıhhiye Müdürü Doktor Esad*, (Yay. Haz. B. Akça- E. Keleş), (Muğla: Yenigün Matbaası), 2012, 13.

¹⁰ Menteşe Beyliği'nin kurucusu Anadolu Selçuklu hükümdarlarının atalarına Batı Anadolu uç bölgesinde iktâ verilen Menteşe Bey'dir. Beyliği, bölgeye deniz yoluyla gelen ve içeri doğru girerek sahille Denizli dağları arasındaki bölgeye yerleşen Türkmenlerin inşa ettiği ifade edilmektedir. Yine karadan sahile doğru akın yapan Türkler tarafından siyasi birlik haline getirildiği de kabul edilmektedir. Menteşeoğulları'nın hâkim oldukları bölge Muğla, Peçin, Milas ve Balat'tan Ege sahillerine kadar olan kısmı içine almaktadır.

¹¹ Bayram Akça, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla(1923-1960)*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2002), 7-8.

¹² Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, 11-12.

Menteře bölgesi II. Mehmet döneminde kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmış, yine bu dönemde merkezi Ankara'dan Kütahya'ya taşınan Anadolu Eyaleti'ne¹³ bağlı bir sancak olarak yönetilmeye bařlanmıřtır¹⁴. II. Mehmet döneminde belirli bir süre Yunus Bey vali olarak görev yapmıştır. 1478-1479 yılları¹⁵ arasında bölgenin idaresi şehzade Cem'e verilmiştir. Sancağın merkezi Milas değil belki daha doğuda; ancak daha merkezde olan Muėla'dır. Mentere bölgesi Osmanlı sancağı haline geldikten sonra beyliğe nazaran arazi bakımından bazı değişiklikler yařamıřtır¹⁶ (Wittek, 1999: 105) II. Byezıd devrinde Mentere Sancağı; Pırnaz, Ćine, Milas, PeĆin, Bozyk, Muėla, Tavas ve Köyceėiz olmak üzere 8 büyük kazaya ayrılmış, sancak beyi olarak sancağa II. Byezıd'ın oėlu Alemřah atanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında Mentere Sancak Beyi Mirhur İskender Bey olmuřtur¹⁷. XVII. yüzyılın çnc Ćeyreėinde Muėla'yı ziyaret eden Evliya Ćelebi, kenti sancak beyinin bulunduğu bir idari merkezin yanısıra ulema ve dervişlerin ĆokĆa olduğu bir yerleşim alanı olarak tanıtılmaktadır¹⁸.

XVIII. yüzyılda, 1700 ve 1740 yılları arasında, Mentere Sancağı idari aĆıdan Pařa Sancağı'nın Kütahya olduğu Anadolu Eyaletine bağlı bir sancaktır. Bu dönemde Mentere Sancağı'nda Mustafa Pařa, Nasuh Pařa, Murad Pařa, Mustafa Pařa, Abdullah Pařa, Ahmed Pařa ve Polad Ahmed Pařa-zade Mehmed Pařa isimli kişiler sancak beyi olarak görev yapmıştır. Bu tarihlerde

¹³ 1393 yılında teşkilatlandırılan Anadolu Eyaleti, bu dönemde, Pařa Sancağı(Kütahya), Hdvendigar, Bolu, Katamonu, Karasi, Sultanönü, Saruhan, Karahisar-ı Sahib, Hamid, Ankara, Knkırı, Aydın, Teke, Mentere ve Beybazarı sancaklarının yer aldığı 15 sancaktan oluşmuştur. Anadolu Eyaleti XVII. Yüzyıl boyunca aynı sancaklardan ibaret olup, herhangi bir değişiklik göstermemiştir. Orhan KılıĆ, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet Sancak Tercihati*, (Elazığ: Ceren Yayıncılık, 1997), 52-53.

¹⁴ İsmail Hakkı UzunĆarřılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, (Ankara, 1988), 79-81.

¹⁵ 1478/1479'da II. Mehmet Rodos şvalyeleriyle yapılan müzakereleri Mentere Sancakbeyi olan oėlu şehzade Cem aracılığıyla idare etmiştir. Bknz. Paul Wittek, *Mentere Beyliėi*, Ćev. O.ř.Gökyay, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 107.

¹⁶ Wittek, *Mentere Beyliği*, 105.

¹⁷ Uykucu, *Muğla Tarihi (Coğrafyası ve Sosyal Yapısı)*, 71-72.

¹⁸ İlhan Tekeli, *Tarih İĆinde Muėla*, (Muėla, 2006), 25.

Klasik Dönem Mentеше Sancağı Eğitim Kurumları

Menteşe sancağı Aydın Muhassıllığı'na¹⁹ bağlı bir sancak olarak kabul edilmiş ve malikâne olarak tek elden tasarruf edilmiştir²⁰.

1833 yılında Anadolu'daki sancaklardan dört vilayet meydana getirilmiş, bu vilayetlerden birisi olan Aydın vilayeti; Aydın, Saruhan, Sığla ve Mentеше sancaklarının birleşmesinden oluşmuştur. 1830 yılında Mentеше Sancağı'nın 26 kazası içinde Muğla, Yarangüme, Dadya, Ula, Köyceğiz, Gökâbad, Bodrum, Eskihisar, Mesevli, Bozöyük, Yerkesiği ve Milas kazaları yer almıştır²¹. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile sancak idarecisi olarak mutasarrıflık kesin biçimde kurumsallaşmış eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmiştir²². 1867'den sonra yeni mutasarrıflıklar oluşturulmuş, Osmanlı idari taksimatında yapılan değişiklik sonucu Mentеше Sancağı bağımsız Mutasarrıflık²³ haline getirilmiştir. Bu tarihten sonra Mentеше Sancağı merkezi Muğla olmak üzere; Bozüyük, Milas, Bodrum, Taty (Datça), Meğri (Fethiye), Tavas ve Köyceğiz'den meydana gelmiştir²⁴. Mentеше Sancağı, 1907 yılında; merkez Muğla Kazası olmak üzere Mekri (Fethiye), Milas, Marmaris, Bodrum, Yüksekum (Köyceğiz) kazalarından oluşmakta olup, Aydın

¹⁹ Muhassıllık suretiyle yönetim tarzı yapı itibariyle klasik idare tarzının değişik bir uygulaması olarak görülebilir. Önceleri geliri doğrudan padişaha ait olan hasların yönetimden sorumlu olan muhassıllar, XVIII. Yüzyıldan itibaren ilgili sancağın – geliri padişaha ait olan- hem yöneticisi hem de hasilatını toplayan kişi durumuna gelince bu sancaklar muhassıllık olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde muhassıllık bir idare tarzı olarak kabul edilmiştir. Yani muhassıllık, gelirleri toplama biçimi değil yönetim biçimidir. Kılıç, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet Sancak Tevcihati, 40.

²⁰ Kılıç, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet Sancak Tevcihati, 53.

²¹ Kütükoğlu, Mentеше Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı), 16.

²² Ali Fuat Öreñç, "Mutasarrıf", D.İ.A., C.31, 378

²³ Mutasarrıf, padişah tarafından tayin edilip sancağı idare eden kişi olarak tanımlanmıştır. Mutasarrıf Vilayetler talimatnamesinde belirtilmiş olan mülki, idari, inzibati ve mali hususları yerine getirmekle görevlendirilmiştir. Valinin livada ki temsilcisi durumunda olup, kaza kaymakamları üzerinde de emir verme yetkisiine sahiptir. Bknz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.8, (Ankara, 1995), 309-312. Mentеше Sancağında mutasarrıflığının oluşturulmasıyla birlikte sırasıyla; Hurşit Paşa (1867), Arif Efendi (1869), Abdurrahman Paşa (1869), Raif Efendi (1870), Mustafa Bey (1872), Tayyar Paşa (1874), Necip Paşa (1877), Hilmi Paşa (1879), Enis Paşa (1883), Mümtaz Bey (1884), Şeref Paşa (1885), Cafer Paşa (1889), Tahir Bey (1893), Rıza Bey (1896), Celal Paşa (1897), Hıfzı Paşa (1899), Galip Paşa (1902), Ferit Paşa (1903), Neş'et Bey (1905), Ethem Bey (1907), Neş'et Bey (diğer) (1908), Selahattin Bey (1909), Kemal Paşa (1909), Hilmi Bey (1910), Cemal Bey (1910), Rauf Bey (1911), Münir Bey (1912), Müştak Bey (1914), Asaf Bey (1916), Hilmi Bey (Tekrar) (1917), Ethem Bey (Diğer) (1919), Müştak Bey (Tekrar) (1920), Mümtaz Bey (1921) ilgili yıllarda mutasarrıf olarak görev yapmıştır. Zekai Eroğlu, *Muğla Tarihi*, (İzmir: Marifet Basımevi, 1939), 139.

²⁴ Akça, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla(1923-1960)*, s.26.

Vilâyeti'ne bağlı üçüncü sınıf bir sancak olarak řekillenmiřtir²⁵. 20 Nisan 1921 tarihinde Sancaklar kaldırılarak yerine Vilayet Teşkilâtı'nın kurulması ile Mentefe Sancağı Aydın Vilâyeti'nden ayrılarak bağımsız bir vilâyet haline gelmiřtir²⁶.

2. Klasik Dönem Mentefe Eğitim Kurumları

Kuruluşundan itibaren askeri, idari ve iktisadi alanlarda olduğu gibi eğitim ve öğretim alanında önemli aşamalardan geçen Osmanlı Devleti, bu alanda da gelişme göstermiş ve ilerlemiřtir²⁷. Mektep; kavram ve kurum olarak Osmanlılara, Anadolu Selçuklularından geçmiştir²⁸. Osmanlı Devleti'ne kadar, XIII. yüzyılın sonuna değin, Anadolu'da Selçuklu Devleti ve Beyliklerin ne kadar mektep ve medrese kazandırdığı ve bu kurumların işlevlerini ne kadar sürdürdükleri tam olarak bilinmemekle birlikte; Anadolu halkı varlığını sürdüren mektep ve medreselerden hem sosyal hem de kültürel anlamda yararlanmışır. Ancak, halk bu kurumlardan kültürel açıdan ziyade sağlık merkezi, aşevi ve danışma merkezi olarak faydalanmış, bu nedenle eğitim ve öğretim faaliyetleri açısından bu kurumlar arka planda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde eğitim, devletin doğrudan üzerine aldığı bir görev olarak görülmezken, devlet kendi eliyle eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmemiş; eğitimi, vakıflar aracılığıyla halka bırakmıştır. Devletin ileri gelenleri vakıflara destek vererek dolaylı yoldan eğitimi teşvik etmiştir²⁹.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XVIII. yüzyıla kadar olan ve 400 seneyi içine alan klasik dönemde eğitim örgün ve yaygın olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Örgün eğitim kurumları, belirli yaşta olan insanları belirli zaman ve disipline göre yetiştirmek üzere kurulmuş müesseseler olarak tanımlanmıştır. Bu eğitim ve öğretim müesseseleri sivil ve askeri olmak üzere iki alanda şekillenmiştir. Sivil eğitim müesseseleri, sıbyan mektepleri ve medreseler olarak sınıflandırılırken; askeri eğitim müesseseleri ise, Acemioğlanlar Ocağı, Yeniçeri Ocağı ve XV. yüzyıl ortalarından itibaren medrese dışındaki en önemli resmi eğitim kurumu niteliği taşıyan, daha çok mülki ve askeri idareciler yetiştiren asıl amacı hem merkez hem de taşra bürokrasisine gerekli insan gücünü sağlamak olan Enderun olarak

²⁵ Serdal Soylier, "XX. Yüzyılın Başlarında Mentefe Sancağı'nın İdari ve Nüfus Yapısı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt V, Sayı 13*, (Güz, 2006), 111.

²⁶ Akça, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla(1923-1960)*, 26

²⁷ Cahit Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler*, C.11, 446.

²⁸ Hasan Akgündüz, *Osmanlı Medrese Sistemi*, (İstanbul: Ulusal Yayınları, 1986), 36.

²⁹ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyet Tarihi*, (Trabzon: Kitapevi Yayınları, 1999), 45.

Klasik Dönem Mentеше Sancağı Eğitim Kurumları

sınıflandırılmıştır. Bu dönemde, her yaş ve seviyedeki insana, medrese ve mekteplerin dışında eğitim veren yaygın eğitim kurumlarına bakıldığında ise camiler, tekkeler, kütüphaneler, sahaflar, loncalar, saraylar, evler, kıraathaneler ile muvakkithane ve rasathaneler karşımıza çıkmaktadır³⁰. Yaptığımız çalışma Mentеше Sancağı ile ilgili olduğundan Mentеше’de bulunan ve halkın eğitiminde etkili olan sıbyan mektepleri ve medrese hakkında bilgi verilecektir.

A. Sıbyan Mektepleri

Sıbyan kelimesi Arapçadır ve küçük çocuk anlamına gelen sabi kelimesinin çoğuludur³¹. “Kur’an öğretilen ve yazı yazılan yer” anlamına gelen mektep kelimesi “ketebe” kelimesinden türemiştir³². Sıbyan mektebi ise küçük çocuklara mahsus okul anlamında kullanılmıştır³³. İslam tarihinde ilk müfredatının Hz. Ömer tarafından yapıldığı bilinen bu mektepler İslami karakter taşımaktadır³⁴. Temelleri İslam’ın ilk yıllarına kadar uzanan sıbyan mektepleri³⁵ Osmanlı eğitim-öğretim kurumları içerisinde sabi denilen beş-altı yaşlarındaki çocuklara ilk tahsilini veren, onlara okuma-yazmayı, Kur’an ve bazı dini bilgiler öğreten ve eğitim sisteminde ilköğretim kurumlarını teşkil eden mektepler olarak nitelendirilmiştir³⁶. Osmanlı Devleti’nde sıbyan mektepleri her mahallede ve genelde her köyde varlık göstermiştir. Mektepler daha çok camilere bitişik yapılmış, bazen de caminin bir köşesinde yer almıştır. Bu mektepler devlet adamları ya da bölgenin ileri gelenleri tarafından vakıflar aracılığıyla kurulmuş, mekteplerin giderleri ise vakfın

³⁰ Baltacı, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, 450.

³¹ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.1-2, (İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977), 65.

³² Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, (İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1959), 642.

³³ Mehmet Bahaeddin, *Yeni Türkçe Lügat*, (Ankara: Nadir Kitap, 1997), 431.

³⁴ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2006), 817.

³⁵ Yücel Gelişli, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, *Türkler*, C.15, 35.

³⁶ Sıbyan mektepleri tarihi süreç içerisinde değişik isimlerle anılmışlardır. “Mekteb-i Sıbyan, Taş Mektep, Muallimhane, Muallimhane-i Sıbyan, Darut-talim, Darül-ilim, Mektep, Mektebhane, Mahalle Mektebi, Mekteb-i İbtidaiye” isimleri bunlar arasında en çok kullanılanlarıdır. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a)*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999), 72; Cahit Baltacı, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, 447; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim”, *Osmanlı Uygarlığı*, C.1, Yay. Haz., Halil İnalcık-Günsel Renda, (Ankara, 2004), 345; Mefail Hızlı, “Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Eğitim Tarihi Özel Sayısı*, C.6, Sayı 12, (İstanbul, 2008), 85-86.

gelirleriyle karşılanmıştır. Bazı köy ve mahallelerde ise sıbyan mektepleri halk tarafından yapılarak, giderleri halk aracılığıyla karřılanmıřtır³⁷.

Dört-beş yaşlarına gelen çocuklar “Âmin alayı” denilen törenle okula başlamış, kayıt-kabul gibi herhangi bir işleme tabi tutulmamıştır. Müslüman olan her çocuk bu okullara gönderilmiş; ayrıca ğretmen-ğrenci münasebetleri okul içinde ve dışında kesin itaat, korku ve saygıya dayandırılmıřtır³⁸. Sıbyan mekteplerinde okutulan derslere bakıldığında; Kur’an-ı Kerim’in anlamı açıklanmadan yalnızca okunuşunun öğretilmesi öncelikle temel alınan husus olmuřtur³⁹. Mektepte, din dersleri, Hüsn-i Hat (güzel yazı), aritmetik ve özellikle dört işlem gösterilen diğer dersler arasında yer almıřtır⁴⁰. Klasik dönemin sosyal ve kültürel Şartları dikkate alındığında mekteplerde okutulan derslerin belli bir sistem dahilinde ve örgün bir eğitim-ğretim yaklaşımıyla okutulduğu anlařılmaktadır⁴¹.

Sıbyan mektebi ğreticilerine muallim adı verilmiştir. Sıbyan mekteplerinde eğitim-ğretim erkek, kız ya da karma sınıflar Şeklinde gerçekleşmiştir. Muallimler medrese eğitimi görmüş kişiler arasından seçilebildiği gibi, camide görev yapan imam ve müezzinler de bu görev için yeterli kimseler olarak görülmüştür. Kız ğrencilere bilgili, belirli bir yaşa gelmiş, hafız ve tecrübeli kadın öğretmenlerin ders verdiği grlmektedir⁴². Günümüzde ki ilkokullar seviyesinde eğitim veren sıbyan mektepleri Osmanlı Devleti’nde Şehirlerde ve köylerde varlığını sürdürerek medreselere geçmede basamak olarak grlmřtr⁴³.

Osmanlı Devleti’nde okuma-yazmayı öğretmek, ilm-i hal bilgisi ile basit matematik bilgilerini vermek üzere kurulmuş olan okullar, “*Dâru’t-ta’lim, Dâru’l-ilm, Muâllimhâne, Mektep, Mektephâne, Mahalle Mektebi, Taş Mektep, Mekteb-i İbtidâiye ve Sıbyan Mektebi*” gibi isimlerle nitelendirilmiřtir⁴⁴. Nitekim 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri 1530 senesinde Menteşe

³⁷ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a)*, 72.

³⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 58.

³⁹ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a)*, 72.

⁴⁰ Mefail Hızlı, “Osmanlı Sıbyan Mektepleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, 214.

⁴¹ Mefail Hızlı, “Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa rneği)”, *Osmanlı Dünyası’nda Bilim ve Eğitim Mlletlerarası Kongresi, (İstanbul, 12-15 Nisan 1999 Tebliğler)*, (İstanbul 2001), 115.

⁴² Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 87.

⁴³ Zeki Salih Zengin, “Tanzimat Döneminde Eğitimde Yenileşme Süreci içinde Mekteplerde Din Eğitimi ve ğretimi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, 250.

⁴⁴ Baltacı, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve ğretim”, 446.

Klasik Dönem Menteşe Sancağı Eğitim Kurumları

Sancağı ve kazalarında mektep ya da sıbyan mektebi ifadesi kullanılmamakla birlikte “*muâllimhâne*” den söz edilmektedir. Muâllimhâne kelime anlamı olarak “bir şeyin öğretildiği yer, okul” manasına gelmektedir. Muâllimhâne XVI. yüzyılda Menteşe’de eğitim veren kurumlar arasında yer almıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde toplamda 9 adet muâllimhâne Menteşe’de faaliyet göstermiştir⁴⁵.

XIX. ve XX. yüzyıla ait bilgiler içeren ve ilk olarak 1879 yılında olmak üzere 1908 yılına kadar toplamda 25 adet yayımlanan Aydın Vilâyet Salnâmelerinde Menteşe Sancağı’nda yer alan ibtidâi mekteplerinden bahsedilirken; sıbyan mektepleri ile ilgili bilgilere yer verilmemiştir⁴⁶. İncelediğimiz belgelerde, Menteşe Sancağı’nda bulunan sıbyan mektepleri ile ilgili olarak Merkez (Muğla) kazasında dört adet sıbyan mektebinin varlığından bahsedilmiştir. Merkez (Muğla) kazada inşa olunan bu mektepler Esad Paşa tarafından yaptırılmış olup söz konusu mekteplere gerekli özen gösterilmemiştir. Ayrıca kazada bulunan sıbyan mektepleri için gerekli olan kitap ve araç gereçlerin gönderildiği halde mektepler kapalı kalmış eğitim ve öğretim yapılamamıştır. Bu nedenle konu ile ilgili olarak H.1296/M.1878-1879 senesinde sorunun çözülmesi için ve söz konusu mekteplerin iyileştirilerek eğitim öğretime devam etmesi hususu Aydın vilâyetine bildirilmiştir⁴⁷.

B. Medreseler

Medrese, sözlük anlamı olarak “okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak” anlamına gelen “derase” kökünden türemiştir⁴⁸. Arapça ders okunacak yerle beraber talebenin içinde oturup ders okuduğu bina anlamına gelen⁴⁹ ve “derase” kökünden türeyen “medrese” kelimesi, genel olarak sıbyan mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapılan orta ve yüksek tahsil müesseselerine karşılık gelmiştir⁵⁰. Osmanlı Devleti’nde çok yaygın ve güçlü örgün eğitim kurumu haline gelen medreseler toplumu da derinden etkilemiştir⁵¹. Türk toplumuna İslamiyet ile birlikte giren

⁴⁵ 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), 1995, 49-57.

⁴⁶ İbrahim Cavid, *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307/H. 1308*, Yay. Haz. Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin, (Ankara: Türk Tarih Kurumu,2010), 5.

⁴⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF.MKT.)*, 61/155.

⁴⁸ Nebi Bozkurt, “Medrese”, *D.İ.A.*, C.28, (Ankara, 2003), 327.

⁴⁹ M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, (İstanbul: MEB., 1983), 580.

⁵⁰ Cahit Baltacı, *Fatih Sultan Mehmet Devri İlim Hayatı ve Sahn-ı Seman Medreseleri*, (İstanbul, 1995), 25.

⁵¹ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a)*, 52

medreseler, bu alanda en önemli isim olarak kabul edilen Nizâmülmülk örnek alınmak suretiyle, İslam coğrafyasının değişik yerlerinde inşa edilmek suretiyle yaygınlařmıştır⁵². Osmanlı Devleti'nde ilk medrese ise Orhan Gazi tarafından İznik'te açılmış, ilk müderris olarak da Davud-i Kayseri tayin edilmiştir⁵³.

Medreseler, Osmanlılarda, ilköğretimden yükseköğretime kadar tahsil veren bir eğitim sistemi içerisinde, XVIII. yüzyıla kadar eğitim açısından ülkenin ihtiyaçlarını karşılamıştır⁵⁴. Osmanlılarda medreseler, "Hâric" ve "Dâhil"⁵⁵ olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Hâric adı verilen medreselerde "bilginin temelleri", yani Arapça ve fikrî ilimler üstüne hazırlık dersleri verilirken, Dâhil adı verilen medreselerde "ulûm-i aliyye", yani dinî ilimler üzerine öğretim yapılmıştır⁵⁶. Osmanlı Devleti teşkilatlanma ve idari bakımdan kendinden önce kurulmuş olan Anadolu Selçuklu Devleti'ni örnek alırken; kuruluşunun ilk yıllarından itibaren bilimsel yapılanmaya da gereken önemi vermiştir⁵⁷. Osmanlı medreselerindeki eğitim-öğretim usulü Osmanlıdan önceki devletlerde olduğu gibi devam etmiş; medreselerin sayıları arttıkça, medreseler derece ve sınıflarına göre bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Osmanlıların yaptırmış olduğu medreseler arasında, derece ve sınıf bakımından, en önemlileri; İznik, Bursa ve Edirne de yer almıştır⁵⁸.

1071 yılında Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasıyla Türk-İslam çağına kapılarını açan Anadolu ve Anadolu'da yer alan Muğla, Süleyman Şah'ın komutasındaki Oğuz Türkleri tarafından ele geçirilmiştir. Ele geçirilişinden itibaren Selçuklu egemenliğine giren Muğla 1261 yılından itibaren de Menteşe Beyleri tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Menteşeoğulları'yla birlikte, yörede Türk kültürünü yaymak ve sağlam temellere oturtmak amacıyla

⁵² Mefail Hızlı, "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese", *Türkler*, C.11, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 426.

⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 1.

⁵⁴ M.Emin Yolalıcı, "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, 281.

⁵⁵ Haric adı verilen medreselerde Fıkıh, Hadis, Kelam gibi ilimler gösterilirken; Hidaye, Şerh-i Mevakif ve Mesabih isimli kitaplar okutulmuştur. Dahil adı verilen medreselerde Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Hadis, Tefsir gibi ilimler; Hidaye, Telvih, Buhârî, Keşşaf, Beyzâvi gibi eserlerle birlikte okutulmuştur. Bknz. Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", 449.

⁵⁶ Halil Inalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 176.

⁵⁷ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı'da İlim, Din ve Sosyal Müesseseler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.12, (Konya: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, 115.???)

⁵⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s.3.

Klasik Dönem Menteşe Sancağı Eğitim Kurumları

çalışmalar başlamış, Konya ve çevresinden Türk derviş ve şeyhleri Muğla'ya gelmiştir⁵⁹. Menteşe Beyleri İslami ilimlerin müslüman öğrenciler tarafından öğrenilmesi amacıyla medreseler inşa etmiştir. 1583 yılına kadar Menteşe Sancağı'nda Ahmet Gazi Medresesi, İlyas Bey Medresesi, Hoca Firuz Paşa Medresesi, Hacı Muslihüddin V. Şüca Medresesi ve Savcı Medresesi olmak üzere altı medrese vardır⁶⁰.

XIV. yüzyılda Balat Medresesi ile 1375 yılında yapıldığı anlaşılan Peçin'deki Ahmed Gazi Medresesi, eğitim ve öğretim açısından bölgede yaygın bir üne sahip olmuştur. Ahmed Gazi Medresesi, dikdörtgen planı, açık avlusu, etrafına dizilen öğrenci odaları ile biri giriş eyvanı olmak üzere iki eyvandan oluşmaktadır. Medresenin karşısında Orhan Bey tarafından yaptırılan ve İbn-i Batuta'nın ziyareti sırasında inşa halinde bulunan aynı cami bulunmaktadır⁶¹. XV. yüzyılda Balat Medresesi'nde müderrislik yapan Hızır Şah Menteşevi'nin oğlu Molla Muhittin Derviş Mehmet Efendi'yi Fatih Sultan Mehmet Menteşe'den getirterek, Bursa'nın ünlü Sultan medresesi müderrisliğine atamıştır⁶². XVI. yüzyılda Menteşe Sancağı'nda kazalar genelinde medreseler vakıflar aracılığıyla eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. 1530 senesinde Menteşe Sancağı'na bağlı kazalar Peçin, Çine, Balat, Milas, Muğla, Mazon, Tavas, Köyceğiz, Pınaz, İsravalos ve Meğri olarak geçmektedir. 1530 senesinde Peçin Kazası'nda 2, Balat Kazası'nda 1, Milas Kazası'nda 1, Bozöyük Kazası'nda 1 medrese bulunmaktadır⁶³.

Peçin kazasında İlyas Bey tarafından bir medrese inşa ettirilmiş, yıllık geliri 4.125 akçe olan medresenin gelirlerini tasarruf yetkisi 1562 ve 1583 yılları arasında medrese de müderrislik görevinde bulunan Sinan bin Yakub'a verilmiştir. Hacı Muslihiddin veled-i Şüca Muğla merkezinde bir medrese inşa ettirmiş, medresede 1562 ve 1583 yıllarında Çelebioğlu Mevlânâ Lütfullah ders vermiştir⁶⁴.XVI. yüzyılda Balat Medresesi'nde İznikli Molla

⁵⁹ Cumhuriyetimizin 80. Yılında Muğla, Muğla Valiliği, Muğla 2003, s.118; Wittek, *Menteşe Beyliği*, 127.

⁶⁰ Mehmet Akif Erdoğan, "XVI. Yüzyıl Sonlarına Kadar Menteşe Sancağı'nda Mevcut Vakıf Eserlere Genel Bir Bakış", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999)*, (İzmir, 1999), 120.

⁶¹ Cumhuriyetimizin 80. Yılında Muğla, Muğla Valiliği, Muğla 2003, 118; Wittek, *Menteşe Beyliği*, 127.

⁶² Muğla Valiliği, Cumhuriyetimizin 80. Yılında Muğla, 118.

⁶³ 166 Numaralı Muhasebi-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 1995, 49-57.

⁶⁴ Ahmet Yiğit, XVI. Yüzyıl Menteşe Livası Vakıfları, (Ankara: Barış Platin Kitapevi, 2009), 62.

Işık Kasım müderrislik yaparken, Şahidî'nin önderliğini yaptığı Mevlevî Dergahı Muğla'da eğitim ve öğretimin merkezlerinden biri olmuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Hacı Muslihittin V. Şüca Vakfı bir cami, bir medrese ve bir mektepten oluşmuştur⁶⁵.

XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'ye göre Muğla'da ulema ve talebe mevcudu bakımından gelişmiş olarak kabul edilen yedi medrese ve 11 mektep varlık göstermiştir⁶⁶. XIX. yüzyıla gelindiğinde Menteşe Sancağı'nda merkez ve kazalarında medreseye devam eden öğrencilerle birlikte medreselerde eğitim-öğretim faaliyetleri devam etmiştir. XX. yüzyılda özellikle 1903 ve 1904 senelerine ait verilerde Merkez (Muğla) kazada 745, Milas kazasında 224, Meğri kazasında 747 ve Bodrum kazasında 61 öğrenci medrese de eğitim görmüş ve böylece medreseler varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir⁶⁷.

Tablo 1.1- Muğla Kazasında Bulunan Medreseler⁶⁸

Menteşe Sancağı Muğla Kazası'nda Bulunan Medreseler	
Medresenin Esami	Medresenin Mahâli
1. Medresesi	Çarşıda
2.Şeyh Medresesi	Şeyh Mahallesi
3.Halil Efendi Medresesi	Bali Hoca
4.Pazar Cami Medresesi	Cami İttisalinde
5.Kurban Medresesi	Emir-i Küçük
6.Tüccar Hoca Medresesi	Hacı Rüstem
7.Cerhan Medresesi	.
8.Konyalı Medresesi	Emir Küçük

⁶⁵ Muğla Valiliği, Cumhuriyetimizin 80. Yılında Muğla, s.118, Wittek, Menteşe Beyliği, 127.

⁶⁶ Wittek, Menteşe Beyliği, 117

⁶⁷ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye (S.N.M.U.), H.1320-1321/M.1903 , 378.

⁶⁸ S.N.M.U., H.1320-1321/M.1903, 377.

Klasik Dönem Mentеше Sancağı Eğitim Kurumları

9.Cami-i Kebir Medresesi	Cami-i Kebir
10.Yeni Medrese	Bozüyük Nahiyesi
11.İsmail Efendi Medresesi	Leyne Karyesi
12.Hüseyin Efendi Medresesi	Leyne Karyesi
13.Leyne Medresesi	Leyne Karyesi
14.Hacı Başlar Medresesi	Hacı Başlar Karyesi
15.Piri Bey Medresesi	Gıbye Karyesi
16.Bilâl Camii Medresesi	Ahi Karyesi
17.Osman Efendi Medresesi	Ula Nahiyesi
18.Akçaçam Medresesi	Gölcük Karyesi
19.Kıraviye Medresesi	Karayurtlan Karyesi
20.Yerkesili Medresesi	Yerkesili
21.Belek Camii Medresesi	Çarşı civarı

Kurşunlu Medresesi: Batak Hacı Ahmed Efendi tarafından inşa ettirilen medrese, konum itibariyle çarşıda bulunan bir yapıdır. Kurşunlu Medresesinde 1898,1899,1900,1901 ve 1903 yıllarında Müderris Hacı Mehmed Efendi görev yapmıştır. Söz konusu yıllarda ki öğrenci sayılarına bakıldığında Kurşunlu Medresesi'nde 1898'de 115, 1899'da 40, 1900,1901 ve 1903 yıllarında ise 12 öğrenci eğitim görmüştür⁶⁹.

Şeyh Medresesi: Tavaslızade Osman Ağa tarafından inşa ettirilen medrese Şeyh mahallesinde bulunmaktadır. Şeyh Medresesinde 1898, 1899, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında müderrislik görevini Müftü Bekir Efendi yerine getirmiştir.

⁶⁹ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, 1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, 426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, 377.

Medresede 1898 yılında 25, 1899’da 107, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 27 öğrenci eğitim görmüřtür⁷⁰.

Halil Efendi Medresesi: Bali Hoca mahallesinde bulunan medrese iâne ile yaptırılmıştır. Halil Efendi Medresesinde Halil İbrahim Efendi’nin müderrislik görevini yerine getirdiği yıllarda, 1898’de 39, 1899’da 25, 1900 yılında 35, 1901 ve 1903 yıllarında, 37 öğrenci eğitim görmüřtür⁷¹.

Pazar Cami Medresesi: Mevkii olarak Cami bitişiğinde bulunan Pazar Cami Medresesi Ekmekçi Hacı Mustafa tarafından inşa ettirilmiştir. Hacı Kazım Efendi’nin müderrislik yaptığı; 1898 yılında 20, 1899’da 39, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 25 öğrenci medresede eğitim görmüřtür⁷².

Kurban Medresesi: Bayırlı Hacı Ahmet tarafından inşa ettirilen medrese, Emir Küçük mahallesinde yer almaktadır. Müderris Mustafa Efendi görev yaptığı yıllarda, 1898’de 8, 1899’da 20, 1900 yılında 12, 1901 ve 1903 yıllarında 16 öğrenciyi eğitim vermiştir⁷³.

Tüccar Hoca Medresesi: Hacı Rüstem Mahallesinde yer alan medrese, 1898 yılına ait salnameye göre Hacı Hamdi tarafından, 1899, 1900, 1901 ve 1903 salnamelerine göre Hacı Mehmet Efendi tarafından inşa ettirildiğine dair bilgiler yer almaktadır. Müderris Halil İbrahim Efendi’nin görev yaptığı medresede 1898 yılında 21, 1899’da 8, 1900 ve 1901 yıllarında 23 öğrenci eğitim görürken, 1903 yılında 13 öğrenci eğitim görmüřtür⁷⁴.

Cerhan Medresesi: 1899 yılına ait salnameye göre Cerhan mahalinde bulunan medresenin, 1898,1900, 1901 ve 1903 yıllarına ait salnamelerde medresenin bulunduğu mahal belirtilmemiştir. Hacı Osman Ağa tarafından yaptırılan

⁷⁰ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁷¹ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁷² S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁷³ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁷⁴ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

Klasik Dönem Mentеше Sancağı Eğitim Kurumları

medresede, müderris Hasan Efendi, 1898 senesinde 15, 1899'da 21, 1900 yılında 18, 1901 ve 1903 yıllarında 21 öğrenciye eğitim vermiştir⁷⁵.

Konyalı Medresesi: Emir Küçük Mahallesi'nde bulunan medrese Hacı Fevzi Efendi tarafından yaptırılmıştır. Yıllara göre öğrenci sayılarına bakıldığında, Hacı Mehmet Efendi'nin müderrislik yaptığı medresede 1898 senesinde 13, 1899'da 15, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 18 öğrenci eğitim görmüştür⁷⁶.

Cami-i Kebir Medresesi: Kahraman Bey tarafından inşa ettirilen ve mevki olarak Cami-i Kebir'de bulunan medresede müderrislik görevini Ahmet Efendi yerine getirmiştir. Müderris Ahmet Efendi'nin 1898, 1900, 1901 ve 1903 yıllarına ait salnameye göre öğrencisi yokken, 1899 yılında 13 öğrencisi vardır⁷⁷.

Yeni Medrese: Bozöyük Nahiyesi'nde bulunan medrese Hacı Molla Hasan tarafından inşa ettirilmiştir. Hacı Süleyman Efendi'nin müderrislik yaptığı medrese de 1898'de 25, 1899'da 7, 1900 yılında 27 öğrencisi bulunurken, 1901 ve 1903 yıllarında 26 öğrenci eğitim görmüştür⁷⁸.

İsmail Efendi Medresesi: Bekir Kahyaoğlu Ahmet tarafından inşa ettirilen medrese mevki olarak Leyne Köyü'nde bulunmaktadır. İsmail Efendi Medresesinin müderrisi İsmail Efendi olup, medresede 1898 ve 1899 yıllarında 33, 1900 senesinde 30 ve 1901 ile 1903 yıllarında 34 öğrenciye eğitim verilmiştir⁷⁹.

Hüseyin Efendi Medresesi: Leyne Köyü'nde bulunan medrese Hacı Hüseyin Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Hüseyin Efendi'nin müderrislik yaptığı

⁷⁵ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁷⁶ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁷⁷ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁷⁸ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁷⁹ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

medresede 1898 ve 1899 yıllarında 11 öğrenci eğitim görürken, 1900, 1901 ve 1903 senelerinde 10 öğrenci eğitim görmüştür⁸⁰.

Leyne Karyesi: Mehmet Efendi tarafından inşa ettirilen medrese Leyne Köyü'nde bulunmaktadır. Müderris Mehmet Efendi 1898 ile 1899 yıllarında 8, 1900 senesinde 10, 1901 ve 1903 senelerinde 15 öğrenciye eğitim vermiştir⁸¹.

Hacı Başlar Karyesi: İâne ile yaptırılan medrese mevki olarak Hacı Başlar Köyü'nde yer almaktadır. Söz konusu medresenin müderrisi Ahmet Efendi olup, 1898 ve 1899 yıllarında 20, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 18 öğrenciye eğitim vermiştir⁸².

Pirî Bey Medresesi: Piri Bey tarafından inşa ettirilen medrese Leyne Köyü'nde bulunmaktadır. Hüseyin Efendi'nin müderrislik yaptığı medresede 1898 ve 1899 yıllarında 18, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 17 öğrenciye eğitim verilmiştir⁸³.

Bilal Cami Medresesi: Ahi Köyü'nde bulunan medrese Hacı Ali Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Müderris Halil İbrahim Efendi'nin görev yaptığı medresede, 1898 ile 1899 yıllarında 18, 1900 yılında 17, 1901 ve 1903 yıllarında 20 öğrenci eğitim görmüştür⁸⁴.

Osman Efendi Medresesi: Hacı Halil Ağa tarafından inşa ettirilen medrese Ula Nahiyesi'nde bulunmaktadır. Medresede müderris olarak görev yapan

⁸⁰ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁸¹ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁸² S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁸³ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁸⁴ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

Klasik Dönem Menteşe Sancağı Eğitim Kurumları

Hafız Mehmet Efendi 1898 ve 1899 yıllarında 85, 1900 yılında 80, 1901 ve 1903 yıllarında 85 öğrenciye eğitim vermiştir⁸⁵.

Akçaçam Medresesi: Gölcük Köyü'nde bulunan medrese, 1898 yılına ait salnamede yer alan bilgiye göre Hacı Hasan tarafından yaptırılmışken; 1899 ve 1900 yıllarına ait salnamelerde Hacı Hüseyin Efendi tarafından yaptırıldığına dair bilgiler yer almaktadır. Hacı Hüseyin Efendi'nin müderris olarak görev yaptığı medresede, 1898 ve 1899 yıllarında 15, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında ise 18 öğrenci eğitim görmüştür⁸⁶.

Kıraviye Medresesi: İâne ile yaptırılan medrese mevki olarak Karayurtlan Köyü'nde yer almaktadır. Söz konusu medresenin müderrisi Hüseyin ve Osman Efendiler olup, medresede 1898 ve 1899 yıllarında 176, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 178 öğrenciye eğitim verilmiştir⁸⁷.

Yerkesili Medresesi: Yerkesili'de bulunan medrese iâne ile inşa ettirilmiştir. İsmail Efendi'nin müderrislik yaptığı medresede 1898 ve 1899'da 25, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 27 öğrenci eğitim görmüştür⁸⁸.

Tablo 1.2- Milas Kazasında Bulunan Medreseler⁸⁹

Menteşe Sancağı Milas Kazasında Bulunan Medreseler	
1.Belen Cami	Çarşı Cıvarı
2.Ağa Cami	Hükümet Cıvarı

⁸⁵ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁸⁶ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁸⁷ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁸⁸ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.916; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1016; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1130-1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.426, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.377.

⁸⁹ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

3.Cami-i Kebir	Hacı Bedreddin Mahallesi
4.Kurşunlu	Burgaz Mahallesi
5.Mandalyat	Çarşı Civarı Karlıca Karyesi

Belen Cami: Milas kazasında Çarşı civarında bulunan medrese Hacı Mehmet Said Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Mehmet Rüşdü Efendi'nin müderris olarak görev yaptığı medresede, 1898 ve 1899 yıllarında 90, 1900 senesinde 108, 1901 ve 1903 yıllarında 118 öğrenciye eğitim verilmiştir⁹⁰.

Ağa Cami: Yusuf Efendi'nin müderrislik yaptığı medrese, Hacı Aziz Ağa tarafından yaptırılmış olup, mevki olarak Hükümet Civarında yer almaktadır. Yıllara göre öğrenci sayılarına bakıldığında 1898'de 140, 1899'da 137, 1900 ve 1901'de 127, 1903 senesinde 128 öğrenci medresede eğitim görmüştür⁹¹.

Cami-i Kebir: Hacı Bedrettin Mahallesinde bulunan medrese Abdülrahman Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Ali Efendi'nin müderris olarak görev yaptığı medresede 1898'de 30, 1899'da 21, 1900'de 34, 1901 ve 1903 yıllarında 37 öğrenciye eğitim verilmiştir⁹².

Kurşunlu Medresesi: Firuz Bey tarafından inşa ettirilen medrese mevki olarak Burgaz Mahallesi'nde bulunmaktadır. 1901 ve 1903 senelerinde Ali Efendi'nin müderrislik yaptığı medresede, söz konusu yıllarla birlikte 1898, 1899 ve 1900 senelerinde öğrenci sayısı belirtilmemiştir⁹³.

Mandalyat Medresesi: Çarşı civarı Karlıca Köyü'nde bulunan medrese Ömer Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Mehmet Efendi'nin müderrislik yaptığı medresede 1898'de 30, 1899'da 32, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 59 öğrenci eğitim görmüştür⁹⁴.

⁹⁰ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

⁹¹ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

⁹² S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

⁹³ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

⁹⁴ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

Klasik Dönem Menteşe Sancağı Eğitim Kurumları

Tablo 1.3- Mekri/Meğri Kazasında Bulunan Medreseler⁹⁵

Menteşe Sancağı Mekri/Meğri Kazasında Bulunan Medreseler	
1.Eldirek	Eldirek Karyesi
2.Patlangıç	Patlangıç Karyesi
3.Ören	Ören Karyesi
4.Toplar	Seydiler Karyesi
5.Gele	Seydiler Karyesi
6.Hamid Efendi	Seydiler Karyesi
7.Zive	Zive Karyesi
8.Kayacık	Kayacık Karyesi
9.Karadere	Karadere Karyesi
10.Dodurga	Dodurga Karyesi
11.Döğer	Döğer Karyesi
12.Süleyman Efendi	Pırnaz Yaylası
13.Gerişburnu	Gerişburnu

Eldirek Medresesi: Aldıran Köyü'nde bulunan medrese Müftü Merhum Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. Eldirek Medresesi'nde Müftü Hüseyin Efendi 1898 senesinde 241, 1899, 1900, 1901 ve 1903 senelerinde ise 354 öğrenciyi eğitim vermiştir⁹⁶.

⁹⁵ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

⁹⁶ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

Patlangıç Medresesi: Müderris Ramazan Efendi tarafından inşa ettirilen medrese mevki olarak Patlangıç Köyü'nde yer almaktadır. Hızırzade Ramazan Efendi'nin müderrislik yaptığı medresede 1898-1900 yılları arasında mevcut ğrenci sayısı 43 iken, 1901 ve 1903 yıllarında 45 olmuřtur⁹⁷.

Ören Medresesi: Hacı Halil ve Yusuf Efendiler tarafından inşa ettirilen medresenin müderrisi Yusuf Efendi olup, medrese mevki olarak ren'de bulunmaktadır. Ören Medresesinde 1898-1900 yılları arasında 78 öğrenciye eğitim verilirken; 1901 ve 1903 yıllarında 81 öğrenciye eğitim verilmiřtir⁹⁸.

Toplar Medresesi: Seydiler Köyü'nde bulunan ine ile yaptırılmıştır. Tokmakzade Halil Efendi'nin müderris olarak görev yaptığı medresede; 1898-1900 yılları arasında 97 öğrenciye eğitim verilirken, 1901 ve 1903 yıllarında 10 öğrenciye eğitim verilmiřtir⁹⁹.

Gele Medresesi: Dervif Mustafa tarafından inşa ettirilen medrese Seydiler Köyü'nde bulunmaktadır. Hafız İbrahim Efendi'nin görev yaptığı medresede, 1898, 1899, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 36 ğrenci eğitim grmřtir¹⁰⁰.

Hamid Efendi Medresesi: Seydiler Köyü'nde bulunan medrese ine ile inşa ettirilmiştir. Hamid Efendi'nin müderrislik yaptığı medresede 1898 ile 1899 yıllarında 33 ğrenci eğitim görürken, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında ğrenci sayısında azalma meydana gelmiş ve 32 öğrenciye dřmřtir¹⁰¹.

Jive Medresesi: İne ile inşa ettirilen medrese mevki olarak Jive Köyü'nde bulunmaktadır. Müderris olarak Arab Ali'nin görev yaptığı medresede ğrenci sayılarında yıllara göre değişiklik meydana gelmiştir. 1898'de

⁹⁷ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

⁹⁸ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

⁹⁹ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

¹⁰⁰ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

¹⁰¹ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

Klasik Dönem Mentеше Sancağı Eğitim Kurumları

medreseye devam eden öğrenci sayısı 139 iken, 1899 ve 1900'de 114 olmuş, 1901 ve 1903 yıllarında ise tekrar artış göstererek 121'e yükselmiştir¹⁰².

Kayacık Medresesi: İâne ile inşa ettirilen medrese, 1898, 1900, 1901 ve 1903 yıllarına ait salnameye göre Kayacık mevkiinde bulunurken; 1899 yılına ait salnameden edilen bilgiye göre Karadede mevkiinde yer almaktadır. 1898 ve 1899 senelerinde Hasan Efendi müderris olarak görev yaparken; 1900, 1901 ve 1903 senelerinde ise bu görevi Bekir Efendi yerine getirmiştir. 1898-1900 yılları arasında medreseye devam eden öğrenci sayısı 10 iken, 1901 senesinde bu sayı 12, 1903 'te ise 13'e yükselmiştir¹⁰³.

Karadede Medresesi: İâne ile yaptırılan medrese, 1898, 1900, 1901 ve 1903 senelerine ait salnamelere göre Karadere mevkiinde yer alırken; 1899 yılına ait salnameye göre Kayacık mevkiinde yer almaktadır. Medresede 1898 ve 1899 yıllarında Ali Paşazade Bekir ve Durmuş Efendi müderrislik yapmış; 1900, 1901 ve 1903 senelerinde ise müderrislik görevini Hasan Efendi yerine getirmiştir. Söz konusu yıllara ait öğrenci sayılarına bakıldığında herhangi bir değişiklik yaşanmamış, medreseye 51 öğrenci devam etmiştir¹⁰⁴.

Dodurga Medresesi: Dodurga Köyü'nde bulunan medrese iâne ile yaptırılmıştır. İbrahim Efendi'nin müderris olarak görev yaptığı medresenin 1898-1901 yılları arasında öğrencisi yokken, 1903 senesinde 10 öğrenci medreseye devam etmiştir¹⁰⁵.

Döğer Medresesi: İâne ile inşa ettirilen medrese Döğer Köyü'nde bulunmaktadır. Mahalcelizade İbrahim Efendi'nin müderrislik yaptığı medresede 1898'de 13, 1899 ve 1900 yıllarında 17, 1901 ve 1903 senelerinde ise 20 öğrenci eğitim görmüştür¹⁰⁶.

¹⁰² S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378

¹⁰³ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

¹⁰⁴ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

¹⁰⁵ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

¹⁰⁶ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

Süleyman Efendi Medresesi: Pınaz Yaylası'nda bulunan medrese îâne ile yaptırılmıştır. Müderris olarak Süleyman Oğlu Efendi'nin görev yaptığı medresede yıllara göre öğrenci sayılarında değişiklik meydana gelmiş, 1898'de 11, 1899 ve 1900 yıllarında 10, 1901 ve 1903 senelerinde ise 14 öğrenci eğitim görmüřtür¹⁰⁷.

Geriş Burnu Medresesi: Geriş Burnu mevkiinde yer alan medrese îâne ile inşa ettirilmiş olup; 1898, 1899, 1900, 1901 ve 1903 senelerine ait salnamelerden edinilen bilgilere göre medreseye devam eden öğrenci bulunmamaktadır¹⁰⁸.

Tablo 1.4- Bodrum Kazasında Bulunan Medreseler¹⁰⁹

Menteşe Sancağı Bodrum Kazasında Bulunan Medreseler	
1. Mustafa Paşa	Çarşıda

Mustafa Paşa Medresesi: Çarşıda bulunan medrese Kızılhisarlı Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. 1746 senesinde açılan medrese 20. yüzyılın başlarına kadar faaliyet göstermiştir¹¹⁰. Müftü Mehmet Hilmi Efendi'nin müderris olarak görev yaptığı medresede 1898 ile 1899 senelerinde 13, 1900'de 53, 1901 ve 1903'te 61 öğrenci eğitim görmüřtür¹¹¹.

Tablo 1.5- Marmaris Kazasında Bulunan Medreseler¹¹²

Menteşe Sancağı Marmaris Kazasında Bulunan Medreseler	
1.-	Kasabada

¹⁰⁷ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

¹⁰⁸ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

¹⁰⁹ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.379.

¹¹⁰ Tuncer Baykara, "Bodrum", TDVİA, C.6., s.249, İstanbul.

¹¹¹ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

¹¹² S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

Klasik Dönem Mentеше Sancağı Eğitim Kurumları

Marmaris kazasında Kasabada bulunan medresenin ismi belirtilmemiş olup, bu medrese iâne ile yaptırılmıştır. 1898, 1899, 1900, 1901 ve 1903 yıllarına ait salnamelerde müderris ve öğrenci sayılarıyla ilgili bilgi verilmemiştir¹¹³.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin diğer vilâyet ile vilâyete bağlı sancaklarında olduğu gibi Mentеше Sancağı'nda da medreseler eğitim-öğretimin sürdürülmesi ve geliştirilmesi açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Aydın Vilâyet Salnâmelerinde Mentеше Sancağı'nda yer alan ibtidâi mekteplerinden bahsedilirken; sıbyan mektepleri ile ilgili bilgilere yer verilmemiş, incelediğimiz belgelerde, Mentеше Sancağı'nda bulunan sıbyan mektepleri ile ilgili olarak Merkez (Muğla) kazasında dört adet sıbyan mektebinin varlığından bahsedilmiştir. Temellerinin XIV. yüzyılda atıldığı düşünülen medreseler ise Tanzimat Dönemi'nde de eğitim alanında gerçekleştirilen reformlarla birlikte varlık göstermeye devam etmiş, XX. yüzyılın başlarında da Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumları arasında yer almıştır. Aydın Vilâyeti'ne bağlı Mentеше sancağında 21 adet Merkez kaza, 13 adet Meğri kazası, beş adet Milas kazası, bir adet Bodrum kazası ve son olarak bir adet Marmaris kazası olmak üzere toplamda 41 adet medrese sancakta eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Maârif Salnâmeleri ile Aydın Vilâyet Salnâmelerinden edinilen bilgilere göre medreseye devam eden öğrenci sayılarında yıllara göre değişiklik meydana gelirken, genel itibariyle sancak merkezi ve sancağa bağlı tüm kazalarda eğitimin devam ettiği yıllarda her medreseye bir müderris ataması yapılmıştır. Medreselerin yapım aşamasında ise vakıfların, hayırsever kişilerin ve toplu olarak verilen yardımların katkısı olmuş, medreselerin inşası gerçekleşmiştir.

¹¹³ S.N.M.U.; H.1315-1316/M.1898, s.918; S.N.M.U., H.1316-1317/M.1899, s.1018; S.N.M.U., H.1317-1318/M.1900, s.1132; S.N.M.U., H.1318-1319/M.1901, s.429, S.N.M.U., H.1319-1320/M.1902, s.378.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

Osmanlı Arşivi

Maârif Nezareti Evrakı

Maârif Nezareti Mektubi Kalemi(MF/MKT)

MF.MKT 61/155

2-Salnameler

Salnâme-i Nezâret-i Maârif

H.1316, H.1317, H.1318, H.1319, H.1321.

3-Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akça, Bayram. *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla(1923-1960)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2002.

Akgündüz, Hasan. *Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul: Ulusal Yayınları, 1986.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.

Bahaeddin, Mehmet. *Yeni Türkçe Lügat*. Ankara: Nadir Kitap, 1997.

Baltacı, Cahit. "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim". *Türkler*. C.11, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları (2002): 446-462.

_____, *Fatih Sultan Mehmet Devri İlim Hayatı ve Sahn-ı Seman Medreseleri*. İstanbul, 1995.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)* (Yay.Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Mustafa Karazeybek, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995.

Bozkurt, Nebi. "Medrese". *D.İ.A., C.28*, Ankara, (2003): 323-327.

Cavid, İbrahim. *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307/H. 1308*, (Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.

Cumhuriyetimizin 80. Yılında Muğla, Muğla Valiliği, Muğla 2003.

Klasik Dönem Mentеше Sancağı Eğitim Kurumları

Doktor Esad. *Türkiye'nin Sıhhi-İctimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı Muğla Sıhhiye Müdürü Doktor Esad.* (Yay. Haz. Bayram Akça-Eerdoğan Keleş), Muğla: Yenigün Matbaası, 2012.

Erdoğru, Mehmet Akif. "XVI. Yüzyıl Sonlarına Kadar Mentеше Sancağı'nda Mevcut Vakıf Eserlere Genel Bir Bakış". *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999)*. İzmir, (1999): 116-140.

Ergin, Mustafa. *Türkiye Maarif Tarihi*. C.1-2, İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977.

Eroğlu, Zekai. *Muğla Tarihi*. İzmir: Marifet Basımevi, 1939.

Gelişli, Yücel. "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)". *Türkler*, C.15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (2002): 35-43.

Halaçoğlu, Yusuf. "Osmanlı'da İlim, Din ve Sosyal Müesseseler". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.12, Konya: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Hızlı, Mefail. "Osmanlılarda ilköğretimin Tarihi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Eğitim Tarihi Özel Sayısı*, C.6, Sayı 12, İstanbul, (2008): 85-106.

_____, "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (1999): 207-217.

_____, "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese", *Türkler*, C.11, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (2002): 426-435.

Ihsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim", *Osmanlı Uygarlığı*, C.1, (Yay. Haz., Halil İncalcık-Günsel Renda), Ankara (2004): 345.

İncalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. C.6, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

Kılıç, Orhan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet Sancak Tevcihati*. Elazığ: Ceren Yayıncılık, 1997.

Koçer, Hasan Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991

Kütükoğlu, Mübahat S. *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuğu*. Çev. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970.

Mete, Zekai. "Menteşe", *D.İ.A.*, C.29, Ankara (2004): 151.

Örenç, Ali Fuat. "Mutasarrıf", *D.İ.A.*, C.31, Ankara (2014): 378.

Özön, Mustafa Nihat. *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1959.

Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C.2, İstanbul: MEB., 1983.

Sami, Şemseddin. *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2006.

Saydam, Abdullah. *Osmanlı Medeniyet Tarihi*. Trabzon: Kitapevi Yayınları, 1999.

SEZER, Ayten. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ankara, 2004.

Soyluer, Serdal. "XX. Yüzyılın Başlarında Mentеше Sancağı'nın İdari ve Nüfus Yapısı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt V, Sayı 13, (2006): 109-135.

Tekeli, İlhan. *Tarih İçinde Muğla*. Muğla, 2006.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1988.

_____. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Uykucu, K. Ekrem. *Muğla Tarihi (Coğrafyası ve Sosyal Yapısı)*, İstanbul, 1968.

YİĞİT, Ahmet. *XVI. Yüzyıl Mentеше Livası Vakıfları*. Ankara: Barış Platin Kitapevi, 2009.

Yolalıcı, M. Emin. "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (1999): 281-296.

Zengin, Zeki Salih, "Tanzimat Döneminde Eğitimde Yenileşme Süreci içinde Mekteplerde Din Eğitimi ve Öğretimi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (1999): 250-260.

C İ L T 1

S A Y I 1

Y I L 2019

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 1

I S S U E 1

Y E A R 2019

Tahir Aşirov

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9684-0834>

Osman Arıcan

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4030-5314>

**YAKOV MARKOVIÇ FAKTOROVIÇ'E (1892-1948) GÖRE SOVYET
TÜRKMENİSTANI'NDA SÜRELİ YAYINLAR**

Atf yapmak için: Tahir Aşirov ve Osman Arıcan, "Yakov Markoviç Faktoroviç'e (1892-1948) Göre Sovyet Türkmenistanı'nda Süreli Yayınlar", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, (2019), s.98-108.

**PERIODICALS IN SOVIET TURKMENISTAN ACCORDING TO
YAKOV MARKOVICH FAKTOROVICH (1892-1948)**

To cite this article: Tahir Aşirov and Osman Arıcan, "Periodicals In Soviet Turkmenistan According To Yakov Markovich Faktorovich (1892-1948)", *Journal of Academic History And Studies*, Volume: 1, Number: 1, (2019), pp. 98-108.

Makale Geliş Tarihi: 18.12.2019 – Yayına Kabul Tarihi: 27.12.2019

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

YAKOV MARKOVİÇ FAKTOROVİÇ'E (1892-1948) GÖRE SOVYET TÜRKMENİSTANI'NDA SÜRELİ YAYINLAR

Özet: Süreli yayınlar, Sovyet Türkmenistan'ının tarihi, edebî, sanatsal ve toplumsal hayatı ile ilgili içerdiği değerli bilgilerle Türkmen matbuat tarihi açısından oldukça mühimdir. Söz konusu dönemde Türkmen basın tarihi ile ilgili yapılan çalışmalardan, Yakov Markoviç Faktoroviç'in (1892-1948), 1929'da "Turkmenovedeniye" (Türkmen Araştırmaları) dergisinde "Peçat v Turkmenskoy SSR" (SSCB Döneminde Türkmenistan Basını) adlı makalesi kayda değerdir. Faktoroviç, Sovyet Türkmenistan'ında matbuata dair makalesinde, Türkmen halkına özgü yayınların Ekim 1917 Devrimi'nden sonra ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu bağlamda 1929 itibariyle Sovyet Türkmenistan'ında süreli yayınları kısaca ele alan Faktoroviç, makalesinde, Türkmenistan'da beş gazete ve altı derginin yayımlandığını tespit etmiştir. Ancak bunlardan "Türkmenistan", "Dayhan", "Yaş Kommunist", "Turkmenskaya İskra", "Zâhmet", "Tokmak", "Pioner", "Bolşevik" "Türkmen Medeniyeti" ve "Turkmenovedeniye" olmak üzere hâlihazırda Sovyet Türkmenistan'ında yayımlanan beş gazete ile beş derginin ismini zikretmektedir. Sunduğu bilgiler çerçevesinde Faktoroviç'in Türkmen Araştırmaları dergisinde yayınlanan makalesinde listelediği Sovyet Türkmenistan'ındaki süreli yayınlar bu çalışmada detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yakov Markoviç Faktoroviç, Sovyet Türkmenistanı, Matbuat, Süreli Yayınlar

PERIODICALS IN SOVIET TURKMENISTAN ACCORDING TO YAKOV MARKOVICH FAKTOROVICH (1892-1948)

Abstract: Periodicals are very important for the history of Turkmen publication with the valuable information it contains about the history, literary, artistic and social life of Soviet Turkmenistan. From the studies on the history of the Turkmen press in the said period, Yakov Markovich Faktorovich's (1892-1948) "Turkmenovedeniye" Journal of Turkmen Studies "Peçat v Turkmenskoy SSR" (Turkmenistan Press in the USSR Period) in 1929 is noteworthy. Faktorovich, in his article states that publications specific to the Turkmen people emerged after the October 1917 Revolution. In this context, Faktorovich briefly discussed the periodicals in Soviet Turkmenistan as of 1929, and found in his article that five newspapers and six journals were already published in Turkmenistan. However, of these, "Turkmenistan", "Dayhan", "Yash Kommunist", "Turkmenskaya Iskra", "Zahmet", "Tokmak", "Pioner", "Bolshevik", "Turkmen Civilization" and "Turkmenovedeniye" is already in Soviet Turkmenistan five newspapers and five journals published in Soviet Turkmenistan mention his name. In this study, the periodicals in Soviet Turkmenistan that Faktorovich listed in his article published in the journal Turkmen Studies were examined in detail in this study.

Keywords: Yakov Markovich Faktorovic, Soviet Turkmenistan, Publication, Periodicals

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, tahirashirov@gmail.com, ORCID
<https://orcid.org/0000-0002-9684-0834>

** Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, osmanarican1@gmail.com, ORCID
<https://orcid.org/0000-0002-4030-5314>

Giriş

Sovyet Türkmenistanı'nın tarihî, edebî, sanatsal ve toplumsal hayatı ile ilgili değerli bilgiler içeren süreli yayımlar, Türkmen basım tarihi ile ilgili kaleme alınan çeşitli yazıların konusu olmuştur. Bu yazıların ilki, Abdulhekim Kulmuhammedov'un (1885-1931), 1927'de yayımladığı "Türkistan mberinde milli metbuğat" (Türkistan apında Milli Matbuat) adlı makalesidir¹. Kulmuhammedov, makalesinde Türkistan'daki süreli yaylara dair önemli bilgiler sunmuştur. Türkmenistan matbuat tarihini üzerine diğer yazı, Yakup Nasırlı (1889-1958) tarafından, 1929'da "Natspeçat v Turkmenistane: Kratkiy Oerk İstorii Periodieskoı Peati" (Türkmenistan'da Ulusal Basım: Süreli Yayınlar Tarihinin Kısa Bir zeti) başlığıyla "Turkmenovedeniye" (Türkmen Araştırmaları) dergisinde yayımlanmıřtır². Akabinde 1957'de 1918-1920 yılları arasında Türkmenistan'daki yayımları inceleyen "Trkmenistanda Kommunistik Metbugatın Tarihinden"³ (Türkmenistan'da Komünist Matbuatın Tarihinden) isimli eser ve 1962'de 1921-1929 tarihler arasında yayımları araştıran "Sovet Türkmenistanının Metbugat Tarihinden Oerkler"⁴ (Türkmenistan'ın Matbuat Tarihinden Denemeler) adlı kitap Mmed Durdı Annagurdov tarafından Aşkabat'ta yayımlanmıştır. Bununla birlikte bu dönemde süreli yayımların her biri hakkında özel bir araştırma da yapıldığı görülebilir. Bu doğrultuda yapılan çalışmaların başında A. İlyasov'un "Ruznâme-yi Maverâ-i Bahr-i Hazar" gazetesine ilgili "Zakaspiskaya Tuzemnaya Gazeta" Kak, İstonik İzueniya İstorii Duhovnoı Kulturu Turkmenskogo Naroda" ("Hazar tesi Gazetesi" Türkmen Halkının Manevi Kültür Tarihinin İncelenmesi) başlığıyla 1964'te yayımlanan makalesi gelmektedir⁵. Yanı sıra K. İlyasov ve H. Gomıradov tarafından "Türkmenistan" gazetesine ilgili "Dövrün Aynası: 'Sovet Türkmenistanı'

¹ Abdulhekim Kulmuhammedov, "Türkistan mberinde milli metbuğat". Türkmenistan (1927).

² Yakup Nasırlı, "Natspeçat v Turkmenistane: Kratkiy oerk istorii periodieskoı peati". Turkmenovedeniye 5 (1929): 15-18.

³ Mmed Durdı Annagurdov, Trkmenistanda Kommunistik Metbugatın Tarihinden, Kitap 1. (Aşkabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı, 1957).

⁴ Mmed Durdı Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihinden oerkler, Kitap 2. (Aşkabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı, 1962).

⁵ A. İlyasov, "Zakaspiskaya Tuzemnaya Gazeta" Kak, İstonik İzueniya İstorii Duhovnoı Kulturu Turkmenskogo Naroda", Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Habarları: Cemiyetilik İlimlerin Seriyası 4 (1964): 3-9.

Yakov Markoviç Faktoroviç'e (1892-1948) Göre Sovyet Türkmenistan'ında Süreli Yayınlar

gazeti 70 yaşadı" (Devrin Aynası: "Sovyet Türkmenistanı" gazetesi 70 yaşında) ismiyle 1990'da Aşkabat'ta kapsamlı bir kitap basılmıştır⁶.

Sovyet Türkmenistanı'ndaki süreli yayınları inceleyen ve bu makalenin konusu olan müstakil çalışmalardan bir değeri, Yakov Markoviç Faktoroviç (1892-1948) tarafından "Peçat v Turkmenskoy SSR" (SSCB Döneminde Türkmenistan Basını) başlığıyla "Turkmenovedeniye" (Türkmen Araştırmaları) dergisinde 1929'da yayımlanmıştır⁷. 1892'de doğduğu kabul edilen Yakov Markoviç Faktoroviç, 6 Ekim 1948 tarihinde Aşkabat depreminde vefat etmiştir. 1919-1920 yılları arasında Taşkent'te "Türkestanskiy Kommunist" ve "İzvestiya" gazetelerinin redaktörlüğünde çalışmaya başlayan Faktoroviç, 1921-1924 yıllarında Türkistan devlet neşriyatının ilk sorumlu sekreteri, sonra müdürü ve yayın kurulu başkanı, 1924-1930 yılları arasında ise Türkmen Devlet Neşiri'nin müdürü ve yayın kurulu başkanı olarak çalışmıştır⁸. Bu yıllarda Faktoroviç'in "Nauka i Prosvetşeniye" (Bilim ve Eğitim) adlı dergide, ders kitapları ve edebi eserlerin listesi üzerine Türkistan Devlet Yayınları tarafından yayımlanan çalışması da mevcuttur⁹.

Faktoroviç "Peçat v Turkmenskoy SSR" adlı makalesinde, Türkmenistan'da Türkmen basınının yeni olduğunu ve "proleter devrimi" döneminde doğduğunu belirtmekle birlikte Rus İmparatorluğu döneminde Türkmenistan'da bir basının olduğundan da bahsederek yazısına başlamıştır. Faktoroviç yazısında, ilk olarak Rus İmparatorluğu'nda, Türkmen dilinde gazete ve kitapların basılmasının yasaklandığını, bu ortamın da kültürel seviyeyi etkilediğini ayrıca ifade etmektedir¹⁰. Bu nedenle de Türkmen halkının, devrim öncesi dönemde basın konusunda hiçbir şey elde edemediğini açıklamaktadır. Bunun rağmen o dönemde "Bahr-i Maverâ-i Hazar" [Ruznâme-yi Maverâ-i Bahr-i Hazar / Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta / Hazar Ötesi Gazetesi]¹¹ adıyla yarı Türkmençe (Türkçe) yarı Farsça bir gazetenin Aşkabat'ta yayımlandığını belirtmektedir. Ancak Faktoroviç, bu

⁶ K. İlyasov, H. Goçmiradov, Dövrün Aynası ("Sovet Türkmenistanı" gazetesi 70 yaşadı). (Aşkabat: Türkmenistan yay, 1990).

⁷ Yakov Faktoroviç, "Peçat v Turkmenskoy SSR". Turkmenovedeniye (1929): 69-70.

⁸ Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihundan oçerkerler, 480-482.

⁹ Yakov Faktoroviç, "Turkgosizdat. Gosudarstvennoye izdatel'stvo". Nauka i Prosvetşeniye 2. (1922).

¹⁰ Faktoroviç, "Peçat v Turkmenskoy SSR", 69.

¹¹ İlyasov, "Zakaspiskaya Tuzemnaya Gazeta", 3-9.

gazetenin Türkmenler için bir anlamının olmadığını dile getirir¹². Bu bağlamda imparatorluk döneminde Türkmenistan’da basın olmadığını ve Türkmen halkına özgü yayınların 1917 Ekim Devrimi’nden sonra ortaya çıktığını ifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde ise özellikle 1929 yılı itibariyle Sovyet Türkmenistanı’nda 5 gazete ve 6 derginin olduğunu belirten¹³ Faktoroviç, yayımlanan süreli yayınları, şu şekilde açıklamaktadır.

I. Türkmence Süreli Yayınlar

Sovyet Türkmenistanı’nın ilk yıllarında Cedid alfabesi olarak bilinen Arap harfleri, Latin ve Kiril alfabesi ile yayımlanan Türkmen dilindeki yayınlar, Türkmen düşünce tarihinin kıymetli belgeleri olması açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Bu bakımdan Faktoroviç, Türkmen basın tarihi ile ilgili yazısında, süreli yayınlardan olan gazetelerden başlamaktadır.

A. Gazeteler

1. “Türkmenistan” Gazetesi

Faktoroviç, 1917 Ekim Devrimi’nden sonra Türkmen dilinde süreli yayınların en önemlilerinden biri olan “Türkmenistan” gazetesinin Aşkabat’ta, 1920’de haftalık 500 baskı, 1922’de haftada üç defa, Kasım 1924’ten itibaren ise gazete formatında günlük olarak 4 sayfa yayımlandığını ve yazısını kaleme aldığı dönemde ise gazetesinin günlük baskı adedinin 4000 çıktığını belirtmiştir¹⁴. Nitekim 1920’de yayıma başlayan ve halen devam eden “Türkmenistan” gazetesiyile ilgili 1990’de özel bir eser yayımlanmıştır¹⁵.

2. “Dayhan” Gazetesi

Faktoroviç’in de aktardığı üzere “Dayhan”, Ocak 1925 yılında Aşkabat’ta Türkmen dilinde yayımlanan haftalık gazetedir¹⁶. Bugün kütüphanelerde çok değerli Türkmence yazıların yer aldığı “Dayhan” gazetesini görmek mümkündür¹⁷. “Dayhan” gazetesinin 21 Ocak 1925’teki ilk sayısında olduğu

¹² Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

¹³ “Halen, Türkmenistan’da 5 gazete ve 6 dergi yayımlanmaktadır” bkz. Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

¹⁴ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

¹⁵ K. İlyasov, H. Goçmiradov, Dövrün Aynası (“Sovet Türkmenistanı” gazetesi 70 yaşadı). (Aşkabat: Türkmenistan yay, 1990).

¹⁶ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69; Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihinden öçerkerler, 337.

¹⁷ Dayhan, 1927; 1928

Yakov Markoviç Faktoroviç'e (1892-1948) Göre Sovyet Türkmenistan'ında Süreli Yayınlar

gibi 1927 ve 1928 yıllarında çıkan sayılarının ilk sayfasında da “haftada bir defa çıkıyor” ibaresi bulunur¹⁸. “Dayhan” gazetesinin haftalık olarak 1500 baskı sayısı ile yayımlandığını söyler¹⁹. Türkmenistan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi'nin (TK(b)P MK) bir yayın organı olması açısından da ayrıca önemli olan “Dayhan” gazetesi, 11 Haziran 1931 yılına kadar aynı isimle, daha sonra ise “Kolhoşçı” adıyla 29 Ağustos 1935 tarihine kadar yayımlanmaya devam etmiştir²⁰.

3. “Yaş Kommunist” Gazetesi

Faktoroviç, Sovyet Türkmenistan'ında 1929 yılında Türkmen dilinde yayımlanan üçüncü gazetenin “Yaş Kommunist” olduğunu aktarır²¹. “Yaş Kommunist” gazetesinin 1925 yılının Ağustos ayında yayın hayatına başladığı kabul edilmektedir. Ancak gazetenin 8 Mayıs 1925 tarihinde çıkan ikinci sayısında “1925 yılının Mart ayından itibaren çıkıyor” diye açık bir şekilde yazılmıştır²². “Yaş Kommunist” gazetesinin haftada iki defa 2000 adet basıldığı kaydedilmiştir²³. Gazetenin, 1925'te 3, 1926'da 4, 1927'de ise 15 sayısı çıkmıştır. 1928-1929 yıllarında ise ayda bir sayı çıkmaya başlamıştır. 1930-1931 yıllarında ayda 4-5, 1932-1933 yıllarında ayda 6, 1934'te ayda 10, Nisan 1932'ten itibaren ayda 15, 1936'ten itibaren iki günde 1 sayı çıkmaya başlamıştır²⁴.

B. Dergiler

1. “Tokmak” Dergisi

Faktoroviç, Arap harfleriyle Türkmen dilinde yayım hayatına başlayan “Tokmak” dergisinden bahsetmektedir²⁵. Tokmak dergisinin yayımlanma kararı, 8 Şubat 1925 yılında TK(b)P Teşkilatçılık Bürosu tarafından alınmıştır. Ancak kararda “Dayhan” gazetesinin eki olarak belirtilmesine rağmen “Türkmenistan” gazetesinin eki olarak 20 Şubat 1925 yılında yayımlanmış ve ilk sayıya şu ifade eklenmiştir: “Geçici olarak iki haftada bir defa

¹⁸ Dayhan, 1925; 1927; 1928.

¹⁹ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

²⁰ Gazeti SSSR, 1917–1960: Bibliogr. spravoçnik. Redkol. G. L. Yepiskoposov (pred.) i dr. (Moskva: Kniga, 1970), 105.

²¹ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

²² Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihinden öçerkler, 342.

²³ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

²⁴ Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihinden öçerkler, 342-349.

²⁵ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

“Türkmenistan”a ek olarak edebi, içtimai, mizahî dergidir”²⁶. “Tokmak” dergisinin ayda iki defa ve 2500 tirajla yayımlandığı açıklanmaktadır²⁷. Ancak bu gün kütüphanelerde Türkmençe olarak yayımlanmış, mizah içerikli çok değerli yazıların yere aldığı “Tokmak” dergisini görmek mümkündür. Tokmak dergisinin 13 Mayıs 1925 tarihinde çıkan sayısında matbuat konu edinilmektedir²⁸. “Tokmak” dergisi, Türkmenistan’da uzun süre yayın hayatına devam eden yayınlardan biri olmuştur.

2. “Pioner” Dergisi

Faktoroviç, Sovyet Türkmenistanı’nda Arap harfleriyle Türkmen dilinde çıkan “Pioner” adında bir derginin olduğunu belirtmektedir²⁹. “Pioner” dergisinin ilk sayısı 1926’da Ocak – Şubat 1-2 şeklinde iki sayı birlikte yayımlanmıştır³⁰. Ayda iki defa ve 2000 tirajla yayımlanan³¹ ve 10 sayfa olan “Pioner” dergisinin editörü G. Sahedov, yardımcısı Y. Nasırlı’dır. 1930’nun sonuna kadar yayın hayatına devam eden derginin 46 sayısı çıkmıştır³².

3. “Türkmen Medeniyeti” Dergisi

Faktoroviç yazısında, Sovyet Türkmenistanı’nda Türkmen dilinde çıkan “Türkmen Medeniyeti” adlı dergiden bahsetmektedir³³. Mart 1928’de TK(b)P MK tarafından “Türkmen Medeniyeti” dergisini çıkarma kararı alınmıştır. Buna bağlı olarak söz konusu derginin, Temmuz 1928’de ilk sayısı çıkmıştır³⁴. “Türkmen Medeniyeti” dergisinin ilk sayfasında dergi Türkmen Medeniyeti Enstitüsü tarafından çıkarılan edebi, ilmi, siyasi iktisadi aylık dergidir” (Türkmen Medeniyeti, 1928) şeklinde tanıtılan derginin ayda bir defa ve 1050 tirajla yayımlandığı açıklanmaktadır³⁵. “Türkmen Medeniyeti” dergisinin editörü G. Sahedov, K. Böriyev, G. Hüseyinov, A. Artıkov ve Halmıradov’dur³⁶. Dergi, 1929’da çıkan 3-4 sayısından itibaren Latin harfleri ile yayımlanmıştır (Türkmen Medeniyeti, 1929). TK(b)P MK tarafından

²⁶ Tokmak, 1925.

²⁷ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

²⁸ Tokmak, 1925.

²⁹ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

³⁰ Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihinden öçerkler, 447.

³¹ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

³² Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihinden öçerkler, 449.

³³ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

³⁴ Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihinden öçerkler, 461.

³⁵ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

³⁶ Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihinden öçerkler, 456.

Yakov Markoviç Faktoroviç'e (1892-1948) Göre Sovyet Türkmenistan'ında Süreli Yayınlar

“Türkmen Medeniyeti” dergisi, 1930’da Türmenkult gözetimine verilmiş ve 1933’ta ise Türkmenistan Sovyet Yazarlar Birliğinin Teşkilatçı Komitesinin “edebi, sanat, tenkit ve nazariye” dergisi halini almıştır³⁷. Böylece dergi, 1933’ten itibaren “Türkmenistan Şura Edebiyatı”, 1936’da ise “Türkmenistan Sovyet Edebiyatı” adıyla yayım hayatına devam etmiştir³⁸.

4. “Bolşevik” Dergisi

Faktoroviç, Sovyet Türkmenistan’ında Türkmen dilinde yayımlanan dergilerden bir diğersinin de “Bolşevik” olduğunu ifade etmektedir. “Bolşevik” dergisinin ilk sayfasında dergiyi “Parti yollarını, Leninizm ve Marksizm bilimlerini öğreten, aylık siyasi, içtimai, ilmi dergidir” (Bolşevik, 1925) şeklinde tanıtmaktadır. Aşkabat’ta yayımlanan “Bolşevik” dergisinin ayda bir defa ve 1000 tirajla yayımlandığını açıklamaktadır³⁹. 14 Temmuz 1925 yılında TK(b)P MK organı olarak yayım hayatına başlayan Bolşevik dergisi, 1925 Eylül – 1929 Nisan arası Arap, 1929 – 1941 arası Latin ve 1941 – 1953 arası Kiril alfabesi ile yayımlanmıştır. 1953 – 1991 yılları arasında ise “Türkmenistan Komünisti” adıyla yayım hayatına devam etmiştir⁴⁰.

II. Rusça Süreli Yayınlar

Rusya İmparatorluğu’nun Türkistan’ı istilası, bölgeye Rusça’yı da getirerek Türkmenistan’da Rus dilinde yayınların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Sovyet Türkmenistan’ında artarak devam eden Rus etkisi süreli yayınlarda da kendini göstermiş ve birçok Rusça süreli yayım ortaya çıkmıştır. Faktoroviç’in bu bağlamda sıraladığı Rusça süreli yayınlar şu şekildedir.

A. “Turkmenskaya İskra” Gazetesi

Faktoroviç’in Sovyet Türkmenistan’ında ilk dikkat çektiği Rusça süreli yayım, “Turkmenskaya İskra” gazetesidir⁴¹. İlk sayısı 7 Kasım 1924’te Aşkabat’ta

³⁷ Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihinden öçerkler, 468.

³⁸ Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihinden öçerkler, 469.

³⁹ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

⁴⁰ Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihinden öçerkler, 437-446; Begenç Rahmanov, Ahmet Kanlıdere, “Bolşevik Dergisi (1925-1929) ve Sovyet Türkmenistanı’nın Oluşum Yılları”. Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi 1 (2016): 200-246.

⁴¹ Faktoroviç, “Peçat v Turkmenskoy SSR”, 69.

yayımlanan⁴², haftada altı kez ve günlük baskı sayısı 11000 olan gazete uzun süre yayın hayatını srdrmřtir⁴³.

B. "Turkmenovedeniye" Dergisi

Faktoroviç, "Turkmenovedeniye" (Türkmen Araştırmaları) adlı Rusça yayımlanan dergiden bahsetmektedir⁴⁴. İlk sayısı Eylül 1927'de çıkan dergide⁴⁵ Faktoroviç'in "Peçat v Turkmenskoy SSR" adlı yazısı da yayımlanmıştır. İlk sayısında dergi, "Aylık Yerel Tarih Dergisi" şeklinde tanımlanmıřtır⁴⁶. Faktoroviç, derginin ayda bir defa ve 1100 baskı sayısıyla yayımlandığını aıklarken⁴⁷ derginin, 1927'de 2-3 birlikte olmak üzere 4 sayısı ıkmıřtır⁴⁸. Dergi, 1930-1931 yıllarında ise dergi "Siyaset, Kültür, Bilimsel Araştırma ve Yerel Tarih Dergisi" olarak tanımlanmıştır. 1932'nin başından itibaren TK(b)P MK Sekreterinin kararıyla dergi, Ocak – şubat sayısı olarak kabul edilen 1.-2. sayısında "Za Sotsialistieskuyu Turkmeniyu" (Sosyalist Türkmenistan için) adıyla çıkmaya başlamış, ancak 5.-6.-7. sayısından başka sayısı ıkmamıřtır⁴⁹.

III. Azerbaycan Türkçesiyle "Zâhmet" Gazetesi

Faktoroviç'in yazısı, Sovyet Türkmenistanı'nın süreli yayınları içerisinde Azerbaycan Türkçesi ile yayımlananların da olduğunu görme açısından önemlidir. Bu bağlamda Faktoroviç, Sovyet Türkmenistanı'nda "Zâhmet" adında Azeri Türkçesi ile 1500 baskı sayısıyla haftalık yayımlanan bir gazeteden bahsetmektedir.⁵⁰ İlk sayısında "TK(b)P Merkezi Komitesi yanında az milletler şubesinin naşir efkrıdır"⁵¹ şeklinde tanıtılan "Zâhmet" gazetesi, 1925'te TK(b)P MK yanındaki az milletler bölümünün yayın organı olarak "Hambal" adıyla yayımlanmaya başlanmıştır. İlk sayısı 23 Temmuz 1925 yılında "Hambal" adıyla dört sayfa olarak yayımlanan gazete, 1 Ocak 1926 yılından itibaren "Zâhmet" adıyla yayımlanmış ve bu şekliyle Ağustos

⁴² Gazeti SSSR, 1917–1960, 107.

⁴³ Faktoroviç, "Peçat v Turkmenskoy SSR", 69.

⁴⁴ Faktoroviç, "Peçat v Turkmenskoy SSR", 69.

⁴⁵ Turkmenovedeniye, 1927; Annagurdov, Sovet Trkmenistanın metbugat tarihinden oerker, 453.

⁴⁶ Turkmenovedeniye, 1927.

⁴⁷ Faktoroviç, "Peçat v Turkmenskoy SSR", 69.

⁴⁸ Annagurdov, Sovet Trkmenistanın metbugat tarihinden oerker, 456.

⁴⁹ Annagurdov, Sovet Trkmenistanın metbugat tarihinden oerker, 460-461.

⁵⁰ Faktoroviç, "Peçat v Turkmenskoy SSR", 69.

⁵¹ Hambal, 1925; Zâhmet, 2016.

Yakov Markoviç Faktoroviç'e (1892-1948) Göre Sovyet Türkmenistan'ında Süreli Yayınlar

1935'e kadar yayın hayatına devam etmiştir⁵². "Zâhmet" gazetesin içeriği ilk sayısında "Hambal ve zâhmetkeşler hayatına dair makaleler kabul edilir"⁵³ şeklinde açıklanmıştır.

Faktoroviç, adı geçen gazetelerin dışında dönemin Sovyet Türkmenistan'ında fazlasıyla görülebilen ve duvar gazetesi olarak bilinen "Stennıy Gazet" şeklindeki yayınların 400 civarında olduğunu da ifade etmektedir⁵⁴. Öte yandan Faktoroviç'in ilgili yazısında tespit ettiği süreli yayınlardan başka Yakup Nasırlı tarafından 1929'da kaleme alınan "Türkmenistan'da Ulusal Basın: Süreli Yayınlar Tarihinin Kısa Bir Özeti" adlı makalede, Türkmençe olarak yayımlanan "Qızıl Jool" (Kızıl Yol) dergisini de görmek mümkündür⁵⁵. Ancak Kızıl Yol dergisinin 1928'deki Kasım – Aralık aylarına ait 5.-6. sayısı son sayıları olması kuvvetle muhtemeldir. Zira "Türkmen Medeniyet" dergisinin Ocak – Şubat aylarına ait sayısında, "Marttan başlayıp iki dergimiz birleşip, Latin harfi ile bir dergi olarak çıkacak – "Türkmen Medeniyeti" adında" diye "Türkmen Medeniyeti" ve "Gızıl Yol" dergilerinin okuyucularına haber verilmiştir⁵⁶.

Sonuç

XX. yüzyılın başlarında Sovyet Türkmenistan'ında süreli yayınlar, Türkmen düşünce tarihinde kendine önemli bir yer edinmiş arşiv belgeleri niteliğindedir. Bu yönleriyle süreli yayınlar koleksiyonu, Sovyet Türkmenistan'ının ilk yıllarının fikri hayatını yansıtan tarihi kaynaklardır. Önemlerine binaen Sovyet Türkmenistan'ında yayın tarihi ile ilgili önemli çalışmalar yapılagelmiştir. Bunlardan biri de erken bir dönemde bu çalışmanın konusunu teşkil eden Y. M. Faktoroviç'in XX. yüzyıl Türkmenistan'ındaki süreli yayınları derlediği 1929'da "Turkmenovedeniye" (Türkmen Araştırmaları) dergisinde yayımlanan "Peçat v Turkmenkoy SSR" (Türkmen SSR'de yayın) adlı yazısıdır. Faktoroviç'in derlediği süreli yayınlar, tarafımızca Sovyet Türkmenistan'ının tarihî, edebî, sanatsal ve toplumsal hayatı ile ilgili değerli bilgiler içerdiği için daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

⁵² Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihından öçerkler, 351.

⁵³ Hambal, 1925; Zâhmet, 2016.

⁵⁴ Faktoroviç, "Peçat v Turkmenkoy SSR", 69.

⁵⁵ Nasırlı, "Natspeçat v Turkmenistane", 18.

⁵⁶ Annagurdov, Sovet Türkmenistanının metbugat tarihından öçerkler, 480.

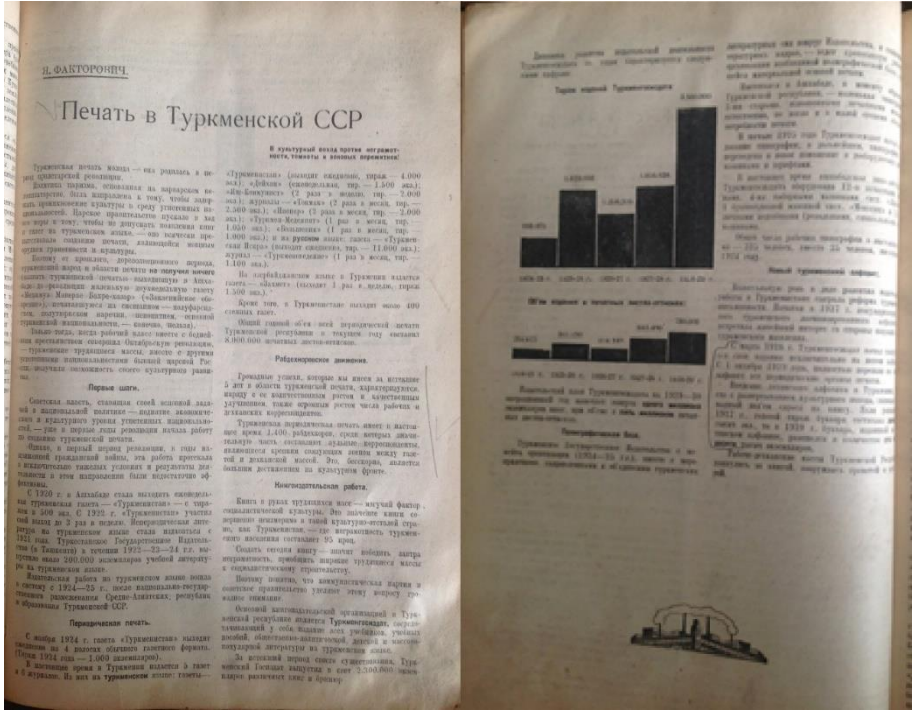
Kaynakça

- Annagurdov, Mâmed Durdı. Sovet Türkmenistanının metbugat tarihından öçerkler, Kitap 2. Aşkabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı, 1962.
- Annagurdov, Mâmed Durdı. Türkmenistanda Kommunistik Metbugatın Tarihından, Kitap 1. Aşkabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı, 1957.
- Faktoroviç, Yakov. "Peçat v Turkmenskoy SSR". Turkmenovedeniye (1929): 69-70.
- Faktoroviç, Yakov. "Turkgosizdat. Gosudarstvennoye izdatel'stvo". Nauka i Prosvetşeniye 2. (1922).
- Gazeti SSSR, 1917–1960: Bibliogr. spravoçnik. Redkol. G. L. Yepiskoposov (pred.) i dr. Moskva: Kniga, 1970.
- Ilyasov, K. Goçmıradov, H. Dövrün Aynası ("Sovet Türkmenistanı" gazetı 70 yaşadı). Aşkabat: Türkmenistan yay, 1990.
- İlyasov, A. "Zakaspiskaya Tuzemnaya Gazeta" Kak, İstoçnik İzüçeniya İstorii Duhovnoy Kulturu Turkmenskogo Naroda", Türkmenistan SSR İlimlar Akademiyasının Habarları: Cemiyetçilik İlimlerin Seriyası 4 (1964): 3-9.
- Kulmuhammedov, Abdulhekim. "Türkistan möçberinde milli metbuğat". Türkmenistan (1927).
- Nasırlı, Yakup "Natspeçat v Turkmenistane: Kratkiy öçerk istorii periodičeskoy peçati". Turkmenovedeniye 5 (1929): 15-18.
- Rahmanov, Begenç, Kanlıdere, Ahmet. "Bolşevik Dergisi (1925-1929) ve Sovyet Türkmenistanı'nın Oluşum Yılları". Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi 1 (2016): 200-246.

Yakov Markoviç Faktoroviç'e (1892-1948) Göre Sovyet Türkmenistan'ında Süreli Yayınlar

EKLER

EK-1

Faktoroviç, Yakov. "Peçat v Turkmenskoy SSR". Turkmenovedeniye (1929): 69-70.

C İ L T 1

S A Y I 1

Y I L 2019

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 1

I S S U E 1

Y E A R 2019

Sümevra Ay

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9293-0728>

Kitap İncelemesi: Hasan Kayalı, Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918, çev. Türkan Yöney, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 336 Sayfa.

Atıf yapmak için: Sümevra Ay, "Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918", Hasan Kayalı, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, (2019), s.108-111.

Geliş Tarihi: 24.12.2019 – Yayına Kabul Tarihi: 27.12.2019

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

Jön Türkler ve Araplar
Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918
Hasan Kayalı, (çev. Türkan Yöney), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür
Yayınları, 2018), 336 Sayfa.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde birçok etnik yapıyı bünyesinde barındıran büyük bir devlettir. Özellikle Arap toplumlarına 1514 yılından beri hükmeden Osmanlı Devlet’inde II. Meşrutiyet’ten sonra birçok ayrılıkçı ayaklanma yaşanmış olup bunlardan bir tanesi de Arap devletleridir. Bu çalışma II.Meşrutiyet döneminde Osmanlı sınırları içinde yaşayan Arap vilayetlerini kapsamıştır. Kitap, 1997 yılında *Arabs and Young Turks :Ottomanism ,Arabism, and İslamsism in the Ottaman Empire, 1908-1918* ismiyle basılmıştır. Kitap özellikle Jön Türk dönemi olarak adlandırılan dönemde Türk milliyetçiliğinin vermiş olduğu dışlanmışlığı ve buna tepki olarak ortaya çıkan Arap millileşme hareketini incelenmiştir. Jön Türk Devrimi’nde Araplar ve Arap vilayetleri, II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1909), Muhalefet ve Araplar, Adem-i Merkezietçi muhalefet ve Yeni “Arap Siyaseti” (1912-1913), bir merkezileşme örneği, Savaş yılları (1914-1918) başlıkları olmak üzere toplam altı bölümden oluşmakta olup kitapta birçok yazara atıfta bulunulmuştur. Bu durum kitabın farklı görüşlere yer vermesi açısından oldukça önemlidir.

Kitabın birinci bölümünde, Arap vilayetlerinin Tanzimat (1839-1876) ve Abdülhamit (1876-1908) dönemlerindeki idari, sosyal, siyasi değişikliklerden nasıl etkilendiğini incelenmektedir. Bu dönemde milliyetçilikten ziyade Osmanlıcılık fikri hâkim kılınmaya çalışılmış bununla beraber Osmanlı ekonomisinin batı ekonomisi ile benzeşmesi batılı tarzı düşünce sosyal ve siyasi örgütlenmeler bu dönemde varlığını göstermeye başlamıştır. Bunun üzerine ülke içerisinde milliyetçi bilincin oluşumunu başlatmıştır. Fakat bu yeni oluşum Araplar ve Türkler arasında büyük bir sorun haline gelmemiştir Arapların imparatorluğa bağlılığını etkileyememiştir. 1877-1878 meclisinde Arap Mebusların temsil edilmesi incelenmiştir. II. Meşrutiyet incelenirken Abdülhamit yönetimine muhalefet üzerinde durulmuştur. II. Meşrutiyet rejiminin siyasi kadroları meşrutiyetçi muhaliflerden oluşuyordu. Araplar bu muhalefetin içerisinde aktif rol almıştır. Bölüm sadece Abdülhamit ve

* YL Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, SBE, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, sumeyra3370@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9293-0728>

Tanzimat Dönemindeki yeniliklerle sınırlı kalmamış ve daha önce ki dönemlerde yapılan yeniliklerin sürekliliğinden bahsetmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde 1908 devriminin getirmiş olduğu yenilikler başkent ve Arap vilayetleri çerçevesinde incelenmeye devam edilmiştir. Meclisin yeniden açılması basın üzerinde ki kısıtlamaların kaldırılması özgürlükçü ortam yeni siyasi söylemleri de beraberinde getirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne artan muhalefet karşı bir devrim oluşmasına sebep olmuştur ve bu karşı devrim ancak ordunun desteğiyle bastırılabilmiştir. İttihat ve Terakki'ye muhalif hareketlerin artması sonucu yeni partiler ortaya çıkmış ve Arap unsurlarının desteğini sağlamışlardır. Bu oluşumlar karşısında alınan merkezi tedbirler İttihat ve Terakki'nin "Türkleştirme" hareketine giriştiği suçlamalarına sebep olmuştur. Türkleri bütün unsurların üzerinde gördükleri ve dünyanın her yerindeki Türkleri bir araya toplamak istedikleri gibi dönem şartları baz alındığında ütöpik bir hayal olarak niteleyebileceğimiz planlardan bahsedilmiştir. Fakat İttihat ve Terakki'nin bu doğrultuda faaliyet gösterdiğiyle ilgili kesin bir kanıt yoktur. 1910-1911 yılları İttihat ve Terakki'ye muhalif kişiler örgütlenerek mecliste rakip grup olarak ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki muhalif grup karşısında kontrolü arttırmıştır. Arap mebuslarının birçoğu muhalefet saflarında yer almıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde Türkleştirme konusunu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalifleri arasındaki İngiliz şirketine verilen imtiyazlar, İtalyanların Trablusgarp'ı istilas bu istila karşısında direnişte İttihatçıların hangi rolü üstlendiği ve siyonistlerin yabancı devletlerin desteğini alarak Filistin'e göç etmeleri gibi Arapları doğrudan etkileyecek konularda ki çatışmaları ele almaktadır. Yine bu bölümde ilerlemenin sağlanabilmesi adına Türkçe'nin tüm Osmanlı vatandaşlarına öğretilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. 1911 yılında Türk yurdunda faaliyet gösteren bir kesimde "dış Türklerle "daha yakın ilişkiler kurulması gerektiğini savunulmuştur. Bu dil sorunu bazı yönetsel sorunlar ortaya çıkarmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı büyüyen adem-i merkezietçi muhalefet konuyu başka bir boyutta incelemiştir. Arap muhalifler İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Türkçe'yi zorla kullandırmaya çalışarak Arapları Türkleştirme faaliyetlerinde bulunduğu ve Türkçe konuşmayanların dışlandığı ayrılıkçı bir harekatta bulunduğu gerekçesiyle suçluyorlardı. Bazı yerli esnaf Türkleştirme politikası dışında sözde İslam karşıtı politikalarından ötürü de Jön Türk hükümetine karşılardır. Hükümetin sözde İslam karşıtı politikaları ve İttihat ve Terakki üyelerinin dini inanç sahibi olmayışları muhaliflerin en çok kullandığı konu haline gelmiştir.

**Jön Türkler ve Araplar
Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918**

Kitabın dördüncü bölümünde Arap topraklarındaki ıslahat hareketlerini İttihat ve Terakki Cemiyeti ve rakibi konumunda ki Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında ki siyasi rekabet ve diğer güçlü devletlerin Arap bölgesindeki çıkarlarına değinmiş ve ne doğrultu da gelişim gösterdiğini incelemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1913 yılında gücünü arttırdıktan sonra Araplar ve İstanbul'daki liderler arasında yeni bir uzlaşma sağlanmıştır. Balkan Savaşları'ndan sonra küçülmüş olan Osmanlı Devleti İslamiyet ideolojisini daha fazla vurgulanmaya başlamıştır. Fakat bu görüş İttihatçıların Türk milliyetçiliği yaparak ayrılıkçı politika güttüğü hususuyla çelişmektedir. Jön Türkler Osmanlı devletinden geriye kalan toplumlara bir arada tutabilmek adına Türk milliyetçiliği ideolojisinden çok İslamcılığa yönelmeyi tercih ettiğini söylenmektedir.

Kitabın beşinci bölümünde İttihat ve Terakki yönetimine örnek olarak Hicaz alınmıştır. Hicaz, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeyken çok fazla incelenmemiştir. Burada incelenmesinde oldukça etkili olan bu hususun yanında bir de Şerif Hüseyin'in İngilizlerin desteğini alarak ve Haşimi ailesinin burada ayaklanması incelenmiştir. Şerif Hüseyin Jön Türk devriminden sonra Mekke Emiri olmuş ve 1916 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Hicaz'ın üzerinde durulması sadece merkezde değil vilayetlerde de siyasi ideolojilerinin oluşmasında dine verilen önemine incelenmesine imkân sağlamaktadır.

Kitabın son bölümünde ise kitap, Birinci Dünya Savaşı'nın Arap politikasında yarattığı değişikliklere değinmiştir. İttihat ve Terakki o dönemde dikkat çeken en güçlü siyasi gruptur. Savaş esnasında Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne neden destek vermediğine değinilmiştir. Kitapta bu konuyla ilgili Osmanlı'nın İngilizlerle Kızıldeniz de mücadele edecek kadar güçlü olmadığını bildiği için Osmanlı Devleti'ne destek vermek yerine kendi siyasi varlığını devam ettirebilmek adına Arap isyanını başlattığı üzerinde durmuştur. İngilizlerin bağımsızlıkla ilgili desteklerini aldığını düşünen Şerif Hüseyin'in öncülüğünde ki isyan ve savaşın getirdiği zorluklar Araplar ve İttihatçı hükümetin arasını iyice açmıştır. Arap devletlerinin bazıları ilk etapta Arap milliyetçiliği yapmak konusunda tereddüt etmiştir. Fakat savaşın İngiliz ve Fransız lehine sonuçlanması Arapların bu devletlerin yönetimiyle karşılaşmak durumunda bırakmıştı. Çökmüş bir Osmanlı imparatorluğu ve yabancı devletlerinin baskısı altında Arap toplumlarının durumu yeniden incelenmiştir.

C İ L T 1

S A Y I 1

Y I L 2019

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 1

I S S U E 1

Y E A R 2019

Aslı Güler

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9725-2308>

Kitap İncelemesi: B. J. Odeh, Lübnan' da İç Savaş, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge Yayınları,1986, 351 Sayfa.

Atf yapmak için: Aslı Güler, "Lübnan' da İç Savaş", B. J. Odeh, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, (2019), s. 112-116.

Geliş Tarihi: 25.12.2019 – Yayına Kabul Tarihi: 27.12.2019

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

Lübnan'da İç Savaş,

B. J. Odeh, çev. Yavuz Alogan, (İstanbul: Belge Yayınları, 1986), 351 Sayfa.

B. J. Odeh'in kaleme aldığı Lebanon: Dynamics of Conflict başlıklı eseri dokuz bölümden oluşmaktadır. Lübnan'da iç karışıklıklar Birleşik Devletler ve Britanya'nın siyonist bir devlet olarak Filistin bölgesinde İsrail'i kurmasıyla baş göstermiştir. İsrail'e karşı kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü zamanla Lübnan içlerine yayılmış ve İsrail-Filistin saldırılarında Lübnan büyük zararlar görmüştür. Lübnan Ulusal Hareketi'ni kuran Durzi lider Cumblat zamanla Pan-Arap görüşünü benimseyerek Filistinliler yanlısı bir politika izlemiştir. Bu politikaya karşı Lübnan cephesi ise Maruni Hristiyanlar tarafından oluşturulmuştur. Bu cephe Filistinlilerin İsrail'e karşı Lübnan'dan yaptığı saldırılardan şikayetçi, kendileriyle alakalı olmayan bir durumun içerisinde yer almaktan rahatsız olmuşlardır. Bu doğrultuda farklı etnik yapı ve siyasi özelliklerle de dini karakterlerin çatıştığı Lübnan, kendini iç çekişmelerin içinde bulmuştur. Bugün dahi Lübnan üzerine araştırma yapmak isteyen okurların göz atması gereken değerli bir kaynak konumundadır.

"Lübnan ve Onun Arap Ortamı" başlıklı ilk bölümde yazar, Lübnan coğrafi özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Lübnan politikalarına ışık tutacak mahiyette olan 1940'ların sonundan itibaren Arap politikalarına değinmenin yerinde olacağını belirten yazar, Filistin ve bu bölge üzerindeki dış devletlerin izlemiş olduğu politikaları ele almıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Filistin'de sömürgeci güç olan Bileşik Devletler ve Büyük Britanya'nın, bölgede bir İsrail devleti kurma girişimleriyle burada kurulan siyonist varlıkla sömürgeciliği

* YL Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, SBE, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, gulerasli01@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9725-2308>

Lübnan'da İç Savaş

bölgede muhafaza etme çabaları ve Arap dünyasına boyun eğdirmek için çeşitli politikalara başvurulduğu anlatılmıştır.

Siyonist varlığın yaratılmasının ardından Filistin mültecilerinin topraklarını koruması adına pek çok örgütün ortaya çıktığı anlatılmıştır. Bunlardan biri olan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün faaliyetlerine yer verilmiştir. Karargâhı Suriye'de bulunan Fetih adlı kuruluşun başta Yaser Arafat olmak üzere diğer örgüt üyelerinin Filistin birliklerini Ürdün, Lübnan ve Gazze'den İsrail'e saldırıya yönlendirdikleri anlatılmıştır. Lübnan'ın zamanla FKÖ ve İsrail arasındaki çatışmalardan gördüğü zararlara yer verilmiştir. Lübnan iç savaşını şekillendiren sebeplerin Filistin'in Lübnan'da var olmasına karşılık sağ kanat ve sol kanadın tutumları olduğuna değinilmiştir.

"Hristiyan ve Müslüman Mit'leri Karşı Karşıya" başlıklı ikinci bölümde 1958 krizinin ardından pek çok yazarın "Lübnan" modelini ele alarak "modernleşme" hakkında yöntemlerine yer verilmiştir. İkrarcı (çeşitli mezheplerin kendi nüfuzlarına göre temsil edildikleri bir yönetim şekli) yönetim tarzının olduğu Lübnan'da Kemal Salibi ve Frank Staokes gibi yazarların iç savaşlar ve krizleri ele alırken Müslüman ve Hristiyan kategorileri kullanması ile dini faktör oluşturmaya çalıştıklarını görmekteyiz. Salibi'nin aynı zamanda Hristiyan ve Müslümanları iki ayrı kültür ve toplum olarak görmesi; Hristiyanları modern, Müslümanları ise geleneksel olarak nitelemesinin ardından 'Müslüman toplumun bir kısmı çatışmaya eğilimli' sözleri üzerine modernleşme kalıbından saptırılmasına karşılık yazarın tepkilerine yer verilmiştir. Yazar, Salibi ve onun temsilcisi olduğu akademik çevrelerce İsrail ve Batının bu iç savaşları daima Hristiyan-Müslüman çatışması olarak göstermesine yol açtığını ve İsrail'in bu krizleri gerçek yapısının gizlediğini ileri sürmüştür. Modernleşmenin iki farklı türler arası etkileşimle de mümkün olduğunu belirtmiştir.

"Politik Tarih: Osmanlı Dönemi'nden Bağımsızlığa" başlıklı üçüncü bölümde Lübnan Dağı'nın kuzeyinde Maruniler ve güneyinde Durzilerin yaşadığı ve zamanla iki toplumun etkileşimi ile bölgenin oluşumuna değinilmiştir. Durzi dininin ortaya çıkışına değinilen bölümde Lübnan tarihinde önemli rol oynayan Tonnuklar, Arslanlar, Maanlar, Cumblatlar gibi ailelere yer verilmiştir.

I. Selim'in Memlükleri 1516'da Suriye'de uğrattığı yenilginin ardından feodalizmin Dağ'da kurumsallaştığı anlatılmıştır. I.Selim'in Maan ailesinden Fakhr-ed-Din'e "Dağın Sultanı" adını verdiğine değinilmiş ve Fakhr-de-Din'in torunu II.Fakhr-ed-Din'in Dağ ile Şuf'u birleştirmesi ile oluşan Lübnan Dağı Emirliğı anlatılmıştır. Emirlik içinde mevcut iki sosyo-ekonomik grup olan toprak ağası ve köylülerin arasındaki çatışmalara yer verilmiştir. Durzi toprak ağaları ve Maruni toprak ağalarının emirlik için vermiş oldukları mücadelelerin bir dizi olarak yer aldığı bölümde 19.yy'a geldiğinde Lübnan'ın iç boğuşmalarla nasıl parçalandığı anlatılmıştır. Fransa'nın politik ve ekonomik çıkarlarına uygun gördüğü Lübnan Dağı'nı 1915 yılına geldiğinde Osmanlı'ya karşı ayaklanmasına değinilmiştir. Bunun ardından Lübnan ve Suriye'nin Fransa sömürgesi durumundan bağımsızlığa giden yolu yazarın ekonomik, politik ve dinsel olaylarla bir bağlam halinde satırlara işlediğini görüyoruz.

"Lübnan'ın Politik Ekonomisi: 1943-1974" başlıklı dördüncü bölümde bağımsızlık sonrası Lübnan ekonomisi değerlendirilmiştir. Sayısal verilerden yararlanan yazar ekonomide gelir dağılımının eşit olmadığına değinmiştir. Tarım ve endüstride meydana gelen gelişmelerin artmasının eşitsiz gelişme ile başarısız sonuçlara yol açtığını belirtmiştir.

"İkrarcı devlette politika:1943-1974" başlıklı beşinci bölümde mevcut rejimler ve partilere yer verilmiştir. 1951 seçimlerinde Lübnan Komünist Partisi'nin (LKP) işçiler, küçük burjuvalar, öğrenciler ve aydınlar tarafından büyük bir ilgiye sahip olduğundan bahsedilmiştir. Huri rejimine karşı olan bu partinin tabanı sağlam olsa bile bir başarı sağlayamadığı anlatılmıştır. Huri rejimine karşı Lübnan Antonis Saadeh tarafından kurulan Suriye Milliyetçi Partisi'nin (SMP) 1949 darbe girişimiyle rejime verdiği büyük zarar ve sarsıntıya yer verilmiştir. SMP'nin hızla yayılması (Suriye, Filistin, Lübnan, Ürdün) sonucunda hükümetin endişeye kapılması ile partinin kapatıldığı anlatılan kitapta Saadeh'in Suriye'ye kaçtığı ifade edilmiştir. Saadeh'in yakalanıp Lübnan'da idam edilmesinin ardından rejime karşı devam eden parti muhalefeti anlatılmıştır.

Lübnan'da İç Savaş

"Sağ Kanat Saldırısı:1975" başlıklı altıncı bölümde Lübnan Ulusal Hareketi'nin (LUH), sağ kanatta bulunan ve müttefiklerinin kurulacak olan hiçbir kabinede yer almaması için yaptığı çalışmalara yer verilmiştir. Hareket, LKP'nin kabine dışında kalması için Suriye'den arabuluculuk istemesine yer vermiştir. Suriye'nin arabulma çabalarının başarısızlığa uğramasının ardından Suriye devlet başkanı Hafız Esad ile görüşmeye gittiğinden bahsedilmiştir. Bu duruma tepki gösteren sağ kanat, LKP'nin kabineye girmemesi durumunda Lübnan'ı 'Kıbrıslaştırma' (ülkenin bölünmesi ve olayın uluslararası boyutları ulaştırılması) yönünde harekete geçeceği ve askeri gücünü kullanmak için hamle beklediği anlatılmıştır. Askeri gücüne güvenen LKP, kabineye katılımını garantiye almak amacıyla silah gücü kullandığı anlatılmıştır.

"Sol Kanat Saldırısı:1976" başlıklı yedinci bölümde *LUH'nin sağ kanadın Maruni* konumuna yükselme amacıyla her türlü yeni bir savaşa hazırlanmakta olduğu düşüncesine yer verilmiştir. Sağ kanat girişimine karşılık Suriye inisiyatifinden yararlanmak istediği belirtilmiştir. Suriye'nin ise amacı Lübnan'da barışı sağlamak değil de kendi sınırları içerisinde ilerici bir politik sistemin kurulmasına engel olmak istemesi anlatılmıştır. Suriye ve sağ kanadın girişimleri ile ilerici reformlara engel olunmaya çalışıldığı anlatılan bölümde Suriye'nin iç işlerine müdahalesi ile bölgede kendi başkanlık adayı Sarkis'in seçilmesi ile Lübnan'da oynadığı rolü pekiştirmiştir.

"Suriye İşgali: 1 Haziran 1976" başlıklı sekizinci bölümde LUH ve Direniş'in, Lübnan'ın bölünmesini ve ideolojisini parçalamak isteyen İsrail ve Suriye'nin planıyla karşı karşıya geldiği belirtilmiştir. Suriye, kendi ülkesindeki rejimi tehdit edebilecek her türlü temel değişime karşıydı ve Lübnan'a müdahale etmesinin nedeni de buydu. Suriye'nin yeni konumu ile LUH'nin gösterdiği direniş anlatılmıştır. Devrimci hareket için 1 Haziran 1976'da işgale girişen Suriye'nin sağ kanat tarafından desteklendiği, bunun yanı sıra uluslararası alanda Fransa ve Birleşik Devletleri'nin de Suriye'yi desteklediği anlatılmıştır. Silahlarını Suriye'den alması nedeniyle Suriye ile bağlarını koparamayacağına değinilen bölümde askeri bakımdan yetersiz olan LUH'nin işgal öncesi kazanımlarını korumak amacıyla politik yollara başvurduğu belirtilmiştir. Neticede Suriye işgalinin uluslararası desteği ve sağ

kanadın tutumları ile devrimci gelişmenin uğradığı yenilginin ardından sağ kanadın üstünlüğünün kabul edildiği anlatılmıştır.

“İsrail'in Lübnan'ı İşgali: 6 Haziran 1982” başlıklı dokuzuncu bölümde Birleşik Güçleri'nin (LUH ve Filistin Devrimci Hareket) başarısızlığın ardından İsrail 1978'de kendi sınırlarına bitişik Lübnan topraklarında 8 millik geniş bir bölge oluşturmak istemesi ile bölgedeki etkinliğini arttırmak için göstermiş olduğu çeşitli planlar anlatılmıştır. İsrail'in Lübnan saldırısında Birleşik Devletler ile yakın temaslar kurmak istemesi ve işgal sırasında Suriye engellerini aşacak güce sahip olduğunu Birleşmiş Devletlere ispatlamak amacıyla girişimlerine değinilmiştir

C İ L T 1

S A Y I 1

Y I L 2 0 1 9

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 1

I S S U E 1

Y E A R 2 0 1 9

Mustafa Ünal

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3679-7491>

Kitap İncelemesi: Amir Taheri, *Kutsal Terörün İçyüzü Hizbullah*, Çev. Hikmet Bila, (İstanbul: Sel Yayıncılık,1990), 224 Sayfa.

Atıf yapmak için: Mustafa Ünal, “Kutsal Terörün İçyüzü Hizbullah”, Hasan Kayalı, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, (2019), s.117-120.

Geliş Tarihi: 27.12.2019 – Yayına Kabul Tarihi: 29. 12.2019

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

Kutsal Terörün İçyüzü Hizbullah

Amir Taheri, *Kutsal Terörün İçyüzü Hizbullah*, Çev. Hikmet Bila, (İstanbul: Sel Yayıncılık,1990), 224 Sayfa.

Amir Taherinin kaleme aldığı *Kutsal Terörün İçyüzü HİZBULLAH* isimli eser, on bir bölümden oluşmaktadır. Ortadoğu jeopolitiğinde Hizbullah'ın ortaya çıkışında neler etkili olmuştur? Tarihi altyapısı nasıl oluşmuştur? Hangi ülkelerde etkisini göstermiştir? gibi sorulara yanıtlar bulunabilecek bir eserdir. Yukarıda bahse konu olan eser, Ortadoğu coğrafyasını derinlemesine incelemek isteyen bir araştırmacının mutlaka görmesi gereken bir yapıttır. Araştırmacının diyorum çünkü kitap bazen bölgesel kavramlar içermekte; zira bölge terminolojisine yabancı olan bir kimsenin eseri kavrayabilmesi biraz zamanını alabilecektir. Ortadoğu özelinde belirli bir boşluğu doldurması açısından önemli bir eserdir. Esere baktığımız da bazı bölümleri kısa bazı bölümleri ise uzun tutulmuştur. Yazarın buradaki amacı konu bütünlüğünü sağlamak ve akıcılığı yakalamak olduğu açık şekilde anlaşılmaktadır.

“Yeni Terörizm” başlıklı ilk bölümde yazar, sorular sorarak ve bu sorduğu sorulara geniş ölçüde yanıtlar vererek başlamıştır. İlk bölümde dünya üzerindeki dört tip terörizm faaliyeti üzerinde durulmuştur. Dört tip olan bu terörizm kendi içerisinde yapmış olduğu eylemlere ve hedef aldığı amaçlara göre ayrılmıştır. Bahse konu olan dört tip terörizm faaliyetine beşinci olarak eklenen yeni terörizm ya da başka bir bağlamda “İslam Terörizm’i” ismini verilmiştir. Bu bölümün en ağır basan kısmı yeni terörizm yani “İslam Terörizmi” olmuştur.

“İman Şehri ve Şavaş Şehri” başlıklı eserin ikinci bölümünde Beyrut’ta yaşanan bir hadise üzerinde durulmuştur. Dünyanın iki kutupta olduğu bu kutuplardan birinin Darül Harp(Savaş Şehri) diğeri ise Darül İmam(İman Şehri) olduğuna değinilmiştir. İman şehri olarak adlandırılan yer Hizbullah(Allah Partisi) güçlerinin olduğu, diğerkutup olan savaş şehri ise Batının olduğu bölgeyi temsil etmiştir. Burada önemli olan savaş şehrine

* YL Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, SBE, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, munal834@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3679-7491>

egemen olmadan iman şehrine egemen olmak olarak işlenmiştir. İlk olarak içlerindeki sindirip dışarıya açılmak; aynı zamanda içerdekilerin dışardakilerden daha tehlikeli olabileceği, bunun için de onların yok edilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. İslam ülkelerinde modernleşmenin batı tarzında olmadığı hatta modernleşme yapılan bazı ülkelerde ise aslında eski yönetimlerinden daha mutlak otoriteyi ön planda tuttıkları üzerinde durulmuştur. Üzerinde durulan ülkeler arasında Türkiye, Tunus, İran gibi rejim değişiklikleri yaşayan devletler vardır. Bahse konu olan bu devletlerin kurulmadan önceki bölgelerinde hakim olan devletlerden veya rejimlerden daha da eski yani Ortaçağ tarzı liderle yönetildiğinden bahsedilmiştir.

“Allah’ın Bahçesindeki Yabani Otlar “ başlıklı üçüncü bölümde İslam’ın bir bahçe olduğu ve bu bahçenin içerisinde yabani otların etkisinden ve bu bahçenin aynı zamanda sakinlerinin varlığından bahsedilmiştir. Bahsi geçen bu sakinlerin üç grupta incelendiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde dönemine damgasını vuran Anadolu, Avrupa ve Asya’da kendisinden söz ettiren Hasan Sabbah ve Haşhaşilerden detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Hangi bölgede kuruldukları neden bu bölgeyi seçtikleri üzerinde durulmuştur. Selçuklu sultanı Melikşah ve dönemin Veziri Nizamül Mülk ile olan mücadeleleri, Sabbahın onları nasıl saf dışı bıraktığı ve Haçlılarla olan mücadelesi eserin bu bölümünde ele alınmıştır.

“Kardeş Kanı“ başlıklı dördüncü bölümde Hasan el Benna adlı bir imamın Mısır’da özellikle Kahire’de yapmış olduğu eylemler ve kurmuş olduğu Müslüman Kardeşler adlı örgütün neler yaptığı üzerinde durulmuştur. İkinci dünya savaşı yıllarında etkinliğini göstermiş İtalya’da Benito Musolini’yi Musa Lini adlı bir Müslüman’a, Adolf Hitler’i ise Haydar isimli bir Müslüman’a benzetmeleri örgütün en dikkat çekici tarafı olmuştur.

“Doguda Doğan İmam“ başlıklı altıncı bölümde Lübnan’ın en önemli isimlerinden olan Musa Sadr anlatılmıştır. Safeviler döneminde Lübnan’ın Cebel bölgesinden İran’a Sadr’ın ataları gelmiştir. Kendisi tekrardan ata topraklarına dönen ve Lübnan’ın önemli simgelerinden olan Sadr, bu bölgede Emel isimli bir örgüt kurmuştur. Lübnan’da bulunduğu bu yıllarda Kaddafi ile yapmış olduğu görüşmelere eserde etraflıca değinilmiştir. Yine bu görüşmelerin sıklığından ve şüpheli ölümüne veya birden ortadan kayboluşuna değinilmiştir.

“Hizbullah (Allah Partisi) “ başlıklı yedinci bölüm aynı zamanda eserin ana başlığıdır. Eserin bu kısmında Hizbullah’ın ilk olarak nerede ortaya çıktığına değinilmiştir. Kurucusunun aynı zamanda tek üyesi olduğu ve kurucusunun

öldükten sonra kitlelere nasıl hitap ettiği nasıl geliştiğinden bahsedilmiştir. Hangi bölgelerde etkili olduğu , hangi yaş aralığı ile başlayıp bittiği üzerinde durulmuştur. Genel olarak bu örgütün kullanmış olduğu propaganda yöntemleri, araçları ve Batı karşıtı gösterileri kitabın bu bölümünde ön planda tutulmuş.

“Öldürüyorum O Halde Varım “ başlıklı sekizinci bölümde Tahranın kuzeyinde bulunan Niyavaran semtinin ilk bakışta sessiz sakin bir yer olduğun ama daha detaylı bakılınca buranın bir kamp olduğu ve sonradan anlaşıldığı üzerinde durulmuştur. Buraya dünyanın birçok ülkesinden Şehadet Gönüllüleri adı altında gelen ve örgütlenerek kurulan bu grupta Hizbullah yoluna nasıl ölmek ve öldürmek gerektiğinin detaylı bilgileri verilmiştir. Yukarıdaki bahsettiğimiz kampların ilk aşamalarında teoloji eğitimi, günde beş vakit namaz, öğleden sonra Kur’an okuma haftada bir kez vaaz verme şeklinde olmuştur. Bahsettiğimiz kamplarda yetişen öğrencilerden iyi olanlar eğitici olarak kalıp diğerleri de dünyanın dört bir tarafına gönderiliyormuş. Bunlar Hizbullah’a hizmet ediyor ve bununla kalmayıp diğer Avrupa ülkelerine gittikleri yerlerde basın yayın yolunu nasıl etkili kullandıkları eserde ele alınmıştır. Bu bahse konu olan ülkelerde haftalık günlük gazetelerin de dağıtıldığına yer vermiştir.

“Kan Gelinleri “ başlıklı onuncu bölümde Şii mitolojisine göre kan gelinleri ilahi irade tarafından bir yere layık görülmüş kimselermiş. Kan gelinleri Kerbelada şehit düşen Hz Hüseyin’in intikamını almak için ölüm yemini eden bakire kızlarmış. Bu kızlar intihar bombacısı olarak Hizbullah’a hizmet ederlermiş. Bahse konu olan bu bölümde ilk kan gelini olan Sumeya adında bir genç kızıdan bahsedilmiş, bu kız Güney Lübnan bölgesinde dinamit yüklü bir kamyonla İsrail askerlerinin bulunduğu alana aracını sürerek on iki tane İsrail askerinin ölmesini ve kendisinin de paramparça olmasına sebep olmuştur. Bu kızın ismi İran’da bulunan caddelerden birine verilmiştir. İran’ın bu bölgede Hizbullah’ı ne derece ve ne ölçüde desteklediği ve Humeyni ile arasında olan bağlardan bahsedilmiştir.

“Kırık Hilal “ başlıklı on birinci ve son bölümünde Tunus, Fas, Cezayir, Türkiye oluşumlar üzerinde durulmuştur. Burada dikkate değer Atatürk’ün yapmış olduğu inkılaplarla ülkeyi İslam’dan uzaklaştırmak gibi bir hedefi olduğuna değinilmiştir. Eserin ilerleyen sayfalarında ise bunu başaramadığı ve bunu 1950 seçimlerinde görmenin mümkün olacağından söz edilmiştir.1980’lerden sonra ülkemizdeki Kemalist ve İslamcı kesimin arasındaki hamlelerden bahsedilmiştir. Bunlardan bazıları 1983 genel

seçimlerinde parti liderlerinin İslam'a ne kadar dūřkūn olduđunu belli etmek için tūrbelerin nūnde nasıl kurbanlar kestiđi üzerinde durulmuřtur. Bu blūmde Tūrkiye'nin son zamanlarda nereye geldiđini dönemin tarihsel ařamalarını gz nūnde bulundurarak deđerlendirmiş olan Taheri, Tūrkiye ve Hizbullah hakkında deđerlendirmelere yer vermiştir.